zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 14. prosinca 2,,6., godište VIII, broj 194/5
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Antun Maračić - Čudoredna revizija umjetnosti

Hito Steyerl - Artikulacija protesta

Zločin i kazna: prava životinja

Američki svjetski poredak

Gdje je što?

Info i najave **2**

Satira
Pobunjenici požalili što su preuzeli vlast *The Onion* **4**
Zarezi ludog smetlara *Ivica Juretić* **5**

Esej
Uz lektiru "Društva spektakla" *Rastko Močnik* **6-7**
Artikulacija protesta *Hito Steyerl* **12-14**
Kazna *Vinko Grgurev* **34-35**

U žarištu
Strategija za stvaralačku Europu *Biserka Cvjetičanin* **7**
Razgovor s Leonom Gjokajem *Darija Žilić* **8**
Razgovor s Erlendom Øyeom *Srećko Horvat i Ivana Biočina* **9**
Razgovor sa Srđanom Dvornikom i Miljenkom Deretom *Omer Karabeg* **10-11**
Neue entartete Kunst *Antun Maračić* **14-15**

Film
Razgovor s Damirom Trajčevićem *Maja Hrgović* **33**
Pop-rasizam i mrtve prirode bujajućeg raspada *Maja Hrgović* **40**
Što je to kult? *Rick Lyman* **41**

Vizualna kultura
Razglednice iz (ne)vremena *Grozdana Cvitan* **36-37**
Vrata u fotografijama Pava Urbana *Antun Maračić* **38**
Usmjeravanje pozornosti i premjeravanje prostora *Silva Kalčić* **39**

Glazba
Obljetnice s figom u džepu *Trpimir Matasović* **42**
Festival koji organizatore ne zanima *Trpimir Matasović* **43**

Kazalište
Razgovor s Nedom Šimić-Božinović *Krešo Kovačiček i Suzana Marjanić* **44-45**
Dramska deklišeizacija sablasti ili psihoanaliza *Nataša Govedić* **46-47**

Kritika
Povratak uzbudljivo nepoznatim uspomenama *Dario Grgić* **48**
Komunizam orgija i ljubavi *Steven Shaviro* **49-50**
Venecija je voda, Petrograd je igra, Istanbul je tuga *Katarina Luketić* **50-51**

Poezija
Kiosk civilizacija *Siniša Tucić* **53**

Riječi i stvari
Omnibus *Neven Jovanović* **55**

TEMA BROJA: *Zločin i kazna: prava životinja*
Priredio Luka Oman
Zakon za one koji se za svoja prava ne mogu sami izboriti *Luka Oman i Ivana Surjan* **16-17**
Veliki ciljevi i mali koraci *Hrvoje Jurić* **18-19**
Definiranje specizma *Joan Dunayer* **20-21**
Humpty Dumpty *Suzana Marjanić* **21-22**
"Razumijevanje nasilja u borbi za prava životinja" *Tom Regan* **23-24**

TEMA BROJA: *Američki svjetski poredak*
Priredila Lovorka Kozole
Iračani nas ne zaslužuju! *Robert Fisk* **25**
Kreativna moć *Howard Zinn* **26-27**
Antiratna borba tek počinje *Stephen Zunes* **28**
Borba za izbor *Walden Bello* **29**
Velika obmana *Paul Street* **30-31**
Idemo dalje *Pavle Kalinić* **32**

Naslovnica: *The White House Christmass*, Erró, 1974.

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić
uredništvo: Grozdana Cvitan, Rade Dragojević, Dario Grgić, Maja Hrgović Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Katarina Peović Vuković, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafičko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

Pollitika.com

Neven Jovanović

Nedavno se pojavio mrežni portal pollitika.com zamišljen kao slobodan i autentičan politički prostor na hrvatskom Internetu. Portal je pokrenut prvim hrvatskim *blogswarmom*: pišući o istoj temi 23. listopada u 8 ujutro, oko 40 blogera dalo je inicijativi početni zalet

"Predizborna kampanja koja nam predstoji previše je ozbiljna stvar da bismo je prepustili političkim strankama." Vođena ovim geslom skupina hrvatskih blogera kojima je stalo do demokracije – ne kao šuplje fraze, nego kao "vladavine naroda" u doslovnom smislu riječi – u rujnu i listopadu ove godine pokrenula je mrežni portal pollitika.com. Namjera je portala stvoriti slobodan i autentičan politički prostor na hrvatskom Internetu. "Političke su stranke okamine, njima je Internet prijetnja, a ne prilika, klasični se mediji se bave Internetom koliko moraju, dopunjavajući svoje primarne djelatnosti, a samostalni Internet portali moraju komercijalno preživjeti, i to određuje njihov urednički stav", kaže mrak, jedan od blogera koji su pokrenuli pollitika.com.

"Vrlo često kada ujutro ili navečer pregledavam vijesti ulovi me grč jer moraš provjeriti bilo koji događaj s barem dvije-tri strane kako bi shvatio što se doista dogodilo" (tako počinje manifest portala). Ovakvi višestrani politički uvidi "običnih korisnika", svih nas koji smo češće objekti nego subjekti politike, predstavljaju glavni cilj pollitika com. Portal nas poziva da – kombinirajući *grassroots* aktivizam i strast Sherlocka Holmesa za slaganje puzzlea – upozoravamo na sve ono bitno što profesionalcima hrvatskih medija iz tisuću razloga promiče.

Portal pollitika.com ne financira nitko; "*web hosting* je danas iznimno jeftin i mjesečno ne stoji više od kino karte, a softver koji portal koristi je slobodan i besplatan; nemamo troškova, nemamo uredništva, nemamo ničega osim ljudi dobre volje", veli mrak. Portal je pokrenut prvim hrvatskim *blogswarmom*: pišući o istoj temi 23. listopada u 8 ujutro, oko 40 blogera dalo je inicijativi početni zalet.

Na pollitika.com može aktivno sudjelovati svatko, bez obzira na političku orijentaciju, besplatno i (ako je potrebno) anonimno; portal posebno poziva i podržava sve svjedoke malverzacija i kriminalnih djelatnosti koji žele informirati javnost, ali ne i otkriti svoj identitet. Prema mrakovim navodima, pollitika.com ima između 800 i 1000 posjetitelja dnevno, dobro je prihvaćena među blogerima, prate je iz svih medija. Dakako, relevantnost i utjecaj pollitika.com ovise prvenstveno o kvaliteti tekstova na portalu; ali – tu je najveća demokratska vrlina Interneta – tu može pridonijeti svatko od nas.

Ispravak

U *Zarezu* broj 193 uz tekst Srećka Horvata *Grad kao igralište želje* greškom je izostavljeno ime autorice popratnih fotografija Ivane Biočine, te je izostavljena napomena da je ovaj tekst bio u konkurenciji 41. zagrebačkog salona arhitekture. Ispričavamo se autoru teksta, autorici fotografija i čitateljima na navedenim propustima.

U spomen na Vladu Gotovca
07.12.2000.-07.12.2006.

Vlado Gotovac

Ankica Lepej

Sin, suprug, otac, djed, filozof, pjesnik

Političar, a nadasve čovjek on je bio,
I kao takav svoj život potrošio.

Ni pakao robije koji je preživio
Iz njegovog vrijednosnog sustava nije ga potjerao.
Naprotiv, postao je čvršći i jači.
Nastavio vlastitim primjerom života da moralnost svjedoči.

Mnogima je uzor bio i ostao
I danas kad živ više nije
On živi s nama jer zaboravljen nije.

Nekima njegov lik i djelo još i danas smeta,
Nije važno, takvi za svoju nemoralnost
Ne mogu si pronaći lijeka.

Takvih je bilo i uvijek će ih biti
Ali Gotovčevu moralnu vertikalu
Nije i neće nitko osakatiti.

Obična sam žena iz Gotovčeva svijeta
U mislima je mojim kad sam tužna i sretna.
Na grob njegov dođem kada god mogu
Zapalim svijeću i pomolim se Bogu.

Nostalgiju za takvim čovjekom snažno osjećam
I njegov nauk za sretnije društvo prizivam
Od srca mu hvala za mene i druge
Živjet će u mojim mislima sve dok moj život ne nestane

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ - izrezati i poslati na adresu:
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17
Želim se pretplatiti na zarez: 6 mjeseci 120.00 kn
s popustom 100.00 kn, 12 mjeseci 240.00 kn
s popustom 200.00 kn
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust: 6 mjeseci 85.00 kn,
12 mjeseci 170.00 kn
Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.
PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime:_____
adresa:_____
telefon/fax:_____
e-mail:_____
vlastoručni potpis:_____
Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO KULTURE

Ministarstvo kulture na temelju članka 9. Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi
(NN 47/90. i 27/93.) i članka 4. Pravilnika o izboru i utvrđivanju programa javnih potreba u kulturi (NN 7/01. i 60/01.), a u svrhu poticanja i promicanja hrvatskog dramskog
i kazališnog stvaralaštva objavljuje

Javni poziv

za dodjelu Nagrade za dramsko djelo“Marin Držić” za 2006. godinu

I.

Na ovaj Poziv mogu se prijaviti autori s novim dramskim djelima pisanim hrvatskim jezikom koja do konačne odluke Stručnog povjerenstva, a najkasnije do konca ožujka 2007., nisu izvedena ni objavljena u bilo kojem obliku. Svaki autor može prijaviti na natječaj **jedno djelo** neovisno o vrsti i tematici djela. Dramska djela se prijavljuju pod punim imenom i prezimenom.

II.

Prijavljena dramska djela ocjenjuje Stručno povjerenstvo koje imenuje ministar kulture. Dodjeljuju se tri nagrade.

III.

Nagrada se sastoji od novčanog iznosa koji određuje ministar kulture i prigodne brončane skulpture.

IV.

Za izvođenje djela nagrađenih temeljem ovog Poziva kazališta će biti posebno stimulirana u roku dvije godine od objave Poziva.

V.

Tekstovi za koje se raspisuje natječaj dostavljaju se u tri primjerka **Ministarstvu kulture, Zagreb, Runjaninova 2,** s napomenom: Za Nagradu “Marin Držić”.

VI.

Nenagrađena dramska djela vraćaju se autorima **na njihov zahtjev**. Jedan primjerak svakog djela Ministarstvo zadržava u svojoj dokumentaciji.

VII.

Rok za podnošenje prijava na ovaj Poziv otvoren je 30 dana od dana objave u dnevnom tisku.
Rezultati će se objaviti u dnevnom tisku.

KLASA: 061-06/06-02/0066
UR.BR.: 532-06-02/2-05-01
Zagreb, 7. prosinca 2006.

Pobunjenici požalili što su preuzeli vlast

The Onion

Pobunjenici se nadaju da će ih neki novi pobunjenici svrgnuti s vlasti kako bi ih izbavili od muke vladanja; u Kanzasu će policija uhititi svako biće koje pokazuje značajke evolucionističkog ponašanja, koje je sad stavljeno izvan zakona

LUSAKA, ZAMBIJA – Samo nekoliko sati nakon što su, izvršivši krvavi državni udar, preuzeli kontrolu u zemlji velikih nemira, pripadnici Ujedinjene oslobodilačke fronte u ponedjeljak su priznali kako je moguće da su preuzimanjem vlasti u Zambiji napravili "golemu pogrešku".

Nakon mnogih mjeseci borbe Ujedinjena je oslobodilačka fronta jutros preuzela vlast u jednoj od najproblematičnijih afričkih nacija, ustoličivši se kao vrhovni vladar 11 milijuna očajnih, bolesnih i ljutitih građana, kazao je lider UOF-a i novi predsjednik države, Uwimana Kowry. *Isuse, kog' smo vraga mislili?*

Prema Kowryju, koji tvrdi kako su planovi da se svrgne administracija na vlasti *u to vrijeme imali smisla*, svečanost je otkazana u ponedjeljak ujutro, kada su pobjednički pobunjenici shvatili da su oni sad odgovorni za državu koja je unakažena sušom i općom nestašicom hrane. *Četiri smo godine gledali kako naša voljena domovina pati zbog sukoba i nemoći znajući da valja učiniti nešto drastično*, kazao je Ngoube Mtumbe, drugi vođa UOF-a. *Nikad neću doznati zašto smo se odlučili preuzeti ovo groblje od zemlje Bogu iza leđa umjesto da smo se jednostavno pokupili odavde. Nismo se pretplatili na ovo. Sedamsto tisuća siročadi zaraženih AIDS-om? Ma dajte!*

Mtumbe, UOF-ov borac, s više od 14 godina iskustva u razaranju i gotovo tri sata prakse u administraciji, rekao je da su pripadnici pobunjenika bili toliko zahvaćeni krvožednom borbom za moći da su izgubili predodžbu o tome što znači biti na vlasti u groznoj zemlji kao što je Zambija.

To što nije bilo ni jednog jedinog cijelog mosta, elektrane ili radijskog tornja koji smo trebali uništiti trebao je biti dovoljno jasan znak da Zambija baš i nije jedno od najstabilnijih mjesta, rekao je Mtumbe. *Naša takozvana kongresna zgrada nema ni ulazna vrata s kojih bi se čovjek mogao proderati.* Mtumbe, koji je pokušavao otkriti koja je sve papirologija potrebna da se objavi izvanredno stanje, rekao je da se još grize zbog toga što je ubio bezbroj mirotvoraca UN-a koji su bili dobro upućeni u zamršenosti oslobodilačkog procesa, te što je odrubio glavu ministru za transport, koji je *očito iz nekog razloga bio na tom položaju.*

Kad se samo sjetim da smo bili tako ponosni što smo na prepad uhvatili vladine snage u gradu Harbelu, izjavio je general UOF-a Gahiji Boshoso. *Tim gadovima-srećkovićima vjerojatno je laknulo u istoj mjeri u kojoj ih je šokiralo da netko želi zapovijedati takvom groznom pustopoljinom. Čak su i dijelovi Nigerije bolji od ovoga, a ona je jedna od najgorih država na svijetu. Zar bi nas ubilo da smo umjesto Zambije zauzeli Estoniju, znate već; zemlju s tekućom vodom?*

Iako se skupina namučila obučavajući vojsku s uglavnom malodobnim vojnicima, nabavljajući oružje na crnom tržištu i čeličeći se za ratne užase, mnogi su rekli kako nikada ne bi krenuli u završni napad da su shvatili koliko je grozna situacija u Zambiji. *Nakon što sam izgubio toliko prijatelja i članova obitelji i nemilosrdno zaklao više nedužnih civila nego što ih mogu izbrojati, očekivao sam da će moja nagrada biti malo bolja od ove*, rekao je Kowry, tvrdeći kako bi volio da je poslovanje s programom World Bank Food jednostavno kao i ubijanje lojalista prijašnje stranke na vlasti. *Ni krv kojom su bile prekrivene naše ceste niti masakri koji su gušili naše gradove nisu nas ni približno uspjeli pripremiti za ovaj jadni godišnji bruto nacionalni dohodak.*

Iskreno, iznenađeni smo da je čak postojao predsjednik kojeg smo mogli svrgnuti, dodao je. *Samo se još možemo nadati da će jedna druga banda naivnih pobunjenika doći i izbaviti nas iz ovog jada.*

Kanzas zabranio evoluciju

TOPEKA, KANZAS – Kao odgovor na referendum od 7. studenog, zakonodavci Kansasa donijeli su hitnu zakonsku odredbu kojom su evoluciju, vrlo kontroverzni proces odgovoran za razvoj i raznolikost vrsta i kontinuirani opstanak svega živog, lišili zakonske zaštite.

Odsada pa nadalje ulice, šume, livade i rijeke Kansasa bit će sigurne od bezbožnog prakticiranja evolucije, a vrste će se moći rađati a da se neće udaljiti od plana koji im je namijenio Bog, kazao je Bob Bethell, član parlamenta u državi Kanzas. *Ovdje je riječ o zaštiti integriteta svih bića.*

Novi sveobuhvatan zakon svim živim bićima unutar granica države zabranjuje rađanje s nepravilnim genetskim mutacijama uslijed kojih bi bili sposobniji izbjegavati grabežljivce, naći si partnere ili se prilagoditi promjenjivom okolišu. Osim toga, on zabranjuje bilo kakvu seksualnu reprodukciju, borbu za opstanak ili puke sretne slučajeve koji bi, nakon nekoliko generacija, mogli dovesti do bolje prilagođenih vrsta ili podvrsta. Prekršitelji novog zakona mogli bi se suočiti s kaznama koje uključuju zatvorsku kaznu, fiksne globe i rehabilitacijsku edukaciju i obuku kako bi se riješili organizama koji su osumnjičeni za evolucijske tendencije.

Recidivisti bi mogli biti podvrgnuti kemijskoj sterilizaciji.

Kako bi se zakon mogao provoditi, policija Kanzasa bit će obučena za proučavanje i razumijevanje organizama koji pokazuju sumnjive znakove evolucionarnog ponašanja, poput prirodnog odabira ili stvaranja novih vrsta. U tijeku su planovi za praćenje i promatranje sastavnih dijelova DNK u svakom kanzaškom obliku života, čak i za najmanju promjenu u alelomorfnim učestalostima.

Lastavice koje prave lakša, mnogo racionalnija gnijezda kako bi osigurale bržu seobu mogle bi, primjerice, ostatak svojega kratkog života provesti u zatvoru, rekao je kemičar i autor, pristaša teorije inteligentnog plana, Robert Hellenbaum, koji je pomogao oblikovati jezik zakona. *A leptiri koji oponašaju uzorke krila i boje drugih leptira kako bi se lakše prilagodili… dakle, završili su njihovi dani preziranja Božje volje.* No, ljudska bi bića mogla biti vrsta koju će novo zakonodavstvo najviše pogoditi. Oni čije molekule citokrom-c variraju manje od dva posto od onih u čimpanza, izravno će kršiti zakon. Posebno će se provjeravati jednostanični organizmi, a tisuće poljskih laboratorija bit će postavljeno diljem cijele države kako bi se osiguralo da te molekule koje se same razmnožavaju, poznate po mutaciji, to više ne bi činile na način koji koristiti njihovu dugoročnu opstanku.

Antievolucionisti poput Hellenbauma dugo su optuživali mikroorganizme za populariziranje *inače opskurnog, mučno sporog i teško razumljivog* biološkog procesa. *Ti su recidivisti korijen problema*, rekao je Hellenbaum. *Imamo bilješke o fosilima koje to potvrđuju.*

Nijedna vrsta nije izuzeta, kazao je Marcus Holloway, glasnogovornik policije Kanzasa. *Ili ste ljudsko biće ili ste voćna mušica – ako otkrijemo jedan homologni kromosom koji pokušava prijeći tijekom procesa mejoze, bit ćete kažnjeni u punoj mjeri koja je propisana zakonom.* Iako je vjerojatno da će se puni utjecaj novog zakona osjetiti za otprilike 10 milijuna godina, mnogi stanovnici Kansasa kažu da su osjetili olakšanje što će se zabrana početi primjenjivati već ovaj tjedan

"Nakon što sam izgubio toliko prijatelja i članova obitelji i nemilosrdno zaklao više nedužnih civila nego što ih mogu izbrojati, očekivao sam da će moja nagrada biti malo bolja od ove", rekao je Kowry, tvrdeći kako bi volio da je poslovanje s programom World Bank Food jednostavno kao i ubijanje lojalista prijašnje stranke na vlasti

tvrdeći kako je evolucija vjerojatno već otišla predaleko. *Ako je namjera vrsta na našem planetu da se tijekom generacija koje slijede mijenjaju putem fizičkih modifikacija koje su rezultat prilagodbe izazovima okoliša, onda bi im Bog bio podario genetsku predispoziciju da odaberu partnere i da se razmnožavaju na temelju svojih pogodnih nasljednih osobina i svoje sposobnosti napredovanja u promjenjivim uvjetima, tako da bi se te povoljne kvalitete prenosile i naposljetku kodirale u DNK svake generacije potomaka*, rekla je kreacionistica i učiteljica u državnoj školi Oleathe Joyce Eckhard. *To jednostavno nije prirodno.*

Neki upozoravaju da će striktno doslovno primjenjivanje zakona u velikoj mjeri imati štetan učinak na kanzašku ekonomiju agrikulture, jer on ujedno zabranjuje sve oblike umjetnog odabira koje je napravio čovjek, poput hibridizacije biljaka, genetskog inženjeringa i uzgoja stoke. Racija policije u navodnoj ustanovi za umjetnu oplodnje izvan McPhersona (Kanzas) u petak je rezultirala uhićenjem jednog farmera, veterinara, četiriju asistenata, jednog bika i nekoliko desetaka krava. Šefovi u agrarnoj industriji, koji se za genetsku modifikaciju usjeva oslanjaju na evolucijsku znanost, izrazili su zabrinutost u svezi s poslovanjem s kanzaškim farmerima. *Ako Kanzas želi zabraniti evoluciju, to je njihovo pravo, ali oni moraju razumjeti da se mi oslanjamo na određenu fleksibilnost u prirodnom poretku svari kako bismo za milijune Amerikanaca mogli isporučivati proizvode zdrave hrane*, napomenuo je Carl Casale, zamjenik predsjednika Monsanta, diva agrarne industrije. *Mi se ovdje ne igramo Boga. Mi govorimo o uspješnosti na tržištu vegetarijanskih burgera.* Z

S engleskoga prevela Gioia-Ana Ulrich

satira

Zarezi ludog smetlara

Ivica Juretić

Shizofrenik,bez središnje osi,
u raspadnutoj vlastitosti,
diže čežnjivo oči,prema debeloj plaveti,
iskrižanoj bijelim prugama.
Anđeo ga,bosom petom,ružičasto farbanom,zakiva
u rahlost nedoraslosti.
Kao odbačeni čik,crta rastrojene,barsunaste
kružnice,na sivom asfaltu.

Zdravi smijeh punokrvnog bikonje
(sjećanje pacijenta smetlara)

Nakon završenog posla ulazim u garderobu "Čistoce".Žurim.Želim se što prije oprati i obući kako bih uhvatio noćni tramvaj broj 33 na putu kuci.Ulazim u prostor gdje su tuševi.Tri tuš kabine sa svake strane.Na prvoj do ulaza navučem zastor-netko se tusira.Svlačim se i ulazim u sredmju kabinu nasuprot. Navlačim zastor..Nakon brzopoteznog pranja,još sa slapom vode na sebi,iskačem u prostor izmedu tuš kabina.Dočekuje me prasak gromoglasnog smijeha.Pogledam i vidim lice mladog visokog čovjeka kako viri kroz prostor malo odmaknutog zastora.Na mokrom,orošenom,ružičastom licu u pari,blistaju mu bijeli zdravi zubi.Slatko se i glasno smije.Ne gleda u mene,gleda ispred sebe.Nikoga nema, sami smo.Ne znam čemu se smije.Smije se sam sebi,poludio čovjek.Znam ga, simpatičan,nervozan zajebant.U međuvremenu ja sam skrenuo pogled sa njegovog lica i sada brišem ručnikom kosu.Smijeh i dalje traje.Sagibam se da obrišem međunožje i tada mi sine da se čovjek smije mojem smežuranom,gerontološki formiranom pimpiću,koji se skriva iza nakazno spuštenog i u trombozu ovitog lijevog testisa.Brišem žurno karikaturu od kurca,oblačim se,smijeh konačno prestaje i ja bježim iz garderobe.Stigao sam na vrijeme.Tramvaj noćne linije upravo dolazi.Točan je.

(govorila mi je "NE VADI",a zatim je prala sapun u kadi)

U beskraju gnijezda vječnosti sabirem svoju tugu.
Cv jetić pod haljinom sušti tvojoj ko lišće u lugu.
Trepere niti paučine zibajuci rosu.Osjećam miris tvog stiska u nosu.
Lako je tebi maziti me nocas jer naso sam te na cesti promrzlu i bosu
kad smeće sam utovarivo.Al nije mi žao što nisko sam pao,jer dijete
naše karavamom sreće u paviljon nade kreće.

Kažu da sam homoseksualac.Znači,ne smiješ popiti jogurt voćni sa djetetom sočnim i već si homic.Da,znam,ja sam latentni homoseksualac,tek je klica pederluka u meni.Još se nije razvila, ali će se razviti u platanu na banani.Što ću onda raditi? Jebati ću grob.Ne.Jebati će me grobar.

k

Uz lektiru “Društva spektakla”

Rastko Močnik

Sama ideja o tome da logika koja se razvila na jednom području može preći i na druga područja, gdje ta logika nastupa kao “stranac” i gdje je njezin nastup *naddeterminiran*, upravo zato što je za područje “importa” “heterogen”, je naravno zanimljiva i vrijedna pozornosti. Debordovo rukovanje tom idejom svejedno je naivno, jer upravo u toj točki ostaje zarobljenikom marxovske paradigme – kada zapravo drži da minimalna imanentna simbolna logika kapitalističke ekonomske sfere s vremenom eto polako probija i na druga područja. Ako Debordovu zamisao formuliramo tako grubo, tada vidimo kako je ona zapravo samo varijanta na temu “ekonomske određenosti u zadnjoj instanci”.

Najnoviji izazov “neoliberalizma” navodi nas na misao kako se “prenošenje logika” događa u smjeru suprotnom nego što pretpostavlja Debord. Čini se kao da se *politička* “fikcija” apstraktnog individua prenosi u izvanpolitičke sfere i da je posljedica toga prijenosa paradoksna: *društveni odnosi podređenosti i gospodstva za upletene dobivaju fantazmagorični oblik odnosa među slobodnim i “jednakim” pojedincima*. Taj proces ne vodi u “postvarenje”, u “fetišizam stvari” i sl., nego, upravo suprotno, *humanizira društvena djelovanja*. Društveni odnosi hijerarhija, gospodstva i podređenosti, institucionalni odnosi, sve to zadobiva “fantazmagorični oblik” odnosa među osobama. Ti odnosi opet postaju, kao u pretkapitalističkim formacijama, odnosi osobne ovisnosti, podređenosti i nadređenosti, a njihovi društveni uzroci maskiraju se u fantazije o osobnoj vrijednosti, o osobnoj “izvrsnosti”, osobnim “zaslugama” ili “pogreškama”, nedovoljnosti itd. Društvene tenzije koje ti odnosi pokreću upleteni subjekti doživljavaju kao međusobna trenja, klasna borba za upletene zadobiva fantazmagorični oblik osobnih intriga. Sama “doživljajna forma” toga događanja *već je klasna pozicija* u tim borbama. Ako se, naime, sav taj splet odnosa gospodstva, podređenosti i nadređenosti, iskorištavanja i tlačenja, doživljava kao biografija pojedinih osoba, kao intriga, kao osobni uspjeh ili neuspjeh, kao “karijera” i životna uspješnost – tada se *odnosi čuvaju i reproduciraju upravo kroz te predodžbe, bez obzira na to koji subjekti se uspinju, a koji padaju*. U svome naguravanju, međusobnom istiskivanju itd., subjekti samo slijepo reproduciraju strukturu gospodstva. Taj način doživljavanja najpouzdaniji je branik, koji štiti strukturu gospodstva, da nikada ne bude dovedena u pitanje, da ju nikada nitko niti ne pokuša potkopati. Onaj tko svoj život doživljava kao “karijeru”, tko si umišlja da živi “priču o uspjehu”, tko svoje uspjehe i neuspjehe psihologizira, “uzima osobno”, doživljava ih kroz optiku međusobnih ribanja – *taj je već na strani ugnjetača, bez obzira na to je li sam parazit ili iskorištavani*.

“Novi feudalizam”

To je vjerojatno i temeljni mehanizam onih procesa koje na nivou neposrednoga dojma opažamo kao *ponovnu feudalizaciju društvenih odnosa*. Kapitalističko gospodstvo nikada nije moglo preživjeti, ako se nije oslanjalo na “pred”-kapitalističke odnose gospodstva. Danas se možemo i ispraviti: “ne”-kapitalistički oblici gospodstva jedan su od bitnih elemenata suvremenoga kapitalističkog gospodstva.

Debord je pravilno naslutio da kod suvremenog kapitalističkog gospodstva neće biti presudna ona sfera u kojoj se klasični apstraktni (“slobodni”, “jednakopravni”) pojedinac konstruirao i iz koje crpi povijesnu legitimnost: naime, sfera političke države. Preobrazba apstraktnog individuuma u ideološki aparat države odvija se tako da se načelo apstraktnog individualizma širi u sferu “individualnih posebnosti”, u sferu gdje pojedinac i pojedinka više nisu “apstraktni”, naime u sferu “civilnog društva”. Stil života, odijevanje, imidži i zabave, cjelokupno područje indiferentizma građanske države postalo je “ideološki aparat” države novoga kapitalizma. Otuda i najotrovniji plodovi kasne liberalne demokracije – vjerske ludosti i crkveni totalitarizmi, etničke identifikacije i politike “priznanja”.

Karakterističan oblik “re-feudalizacije” je i nova korporativna “etika”, nove tehnologije gospodstva pri upravljanju ljudima, u menadžmentu. Sva ta mitologija uspjeha, lojalnosti nadređenima i poduzeću, korporaciji, personifikacija odnosa gospodstva u velikim birokratskim institucijama privrede, administracije, javnih službi itd. “Odjevena u boje uspjeha”, ovdje je zaista u pohodu nova *noblesse de robe*.

Društvo spektakla temelji na mehanizmima šminkerske svijesti

Ekonomija tih mehanizama zapravo je zanimljiva: zato što oni ujedno konsolidiraju vladajuće klase *i* postavljaju ustanove za njihovu vladavinu. Istovremeno postavljaju klasnu etiku vladajućih – *i* proizvode pristanak podređenih.

Pomoću političkih, tj. ideoloških mehanizama uspostavljaju se novi odnosi iskorištavanja i zatiranja – a ujedno se uspostavlja i pozadina, na kojoj novo gospodstvo i novo iskorištavanje djeluju “normalno”.

Ti rituali, dakle, prilično kompletno montiraju mehanizme za reprodukciju odnosa gospodstva i podređenosti. To je naravno samo jedna od dimenzija u produkciji “javnog mnijenja”. Pa ipak je ta dimenzija privilegirana – vjerojatno upravo stoga što djeluje na području “ukusa”. A to znači na području gdje – kao što je pokazao već Kant (ironično je da je upravo on mislilac kojega novi liberalizam tako jako zloupotrebljava) – dolazi do aporija u “neposrednom” dodiru, u kratkome spoju između najposebnijeg, slučajnog i univerzalnog, “načelnog”. Što je mehanizam koji poznaje i masovna psihologija: neposredna ljubav masovnoga pojedinca, pojedinke prema “vođi”. Ali *diktat ukusa* je još sofisticiraniji (prema tome i uspješniji) nego što je to diktatorska politika.

Dosta dobro možemo si pomoći s Freudovom masovnom psihologijom. Ako masu uspostavlja identifikacija (eventualno u unarnom potezu, s *“einziger Zug”*), pomoću koje se masovni pojedinci i pojedinke *istodobno* identificiraju sa vođom *i* međusobno prepoznaju – tu je, u stvarima ukusa, mehanizam zamršeniji, jer se radi o *dvojnoj identifikacijskoj zamci*: za identifikacijsku konstituciju (vladajuće) “grupe” (u političkim terminima: za konstrukciju koalicije između vladajućih grupa) – i za identifikaciju, koja može biti uporištem za dobrovoljno sluganstvo. Prema tome, treba proizvesti identifikacijsku točku, koja će moći *istovremeno djelovati u oba registra*. “Ugledni pojedinci, pojedinke”, *koji ne pripadaju niti jednoj od grupa*, među kojima se uspostavlja hijerarhijski odnos, za tu su ulogu pogotovo primjereni. Otuda vrijednost koju imaju “slobodno lebdeće” grupe (intelektualci, umjetnici, slobodna zanimanja i sl.) u tim mehanizmima.

Postupanje s uglednim osobama uostalom je već starodrevno – uzmimo, u ranim klasnim društvima (Grčka, Rim), gdje su nekadašnji kulturni heroji iz “rodovskog” društva dobili novu ulogu u konstituciji klasnoga društva. Neosporan su uzor za prirodnu identifikaciju svih grupa, koje se razvrstavaju u nove hijerarhije i sl.

Kod nas je – upravo stoga što se radi o uspostavljanju novoga tipa klasnih odnosa – glad za tim mehanizmima velika: od dodjeljivanja Prešernovih nagrada, do elitnoga slovenskoga plesa u Beču. Stvar poprima i neke komične elemente. Zbog svoje ideološke slabašnosti nove vladajuće klase nisu sposobne uspostaviti distancu, proizvesti “alijenaciju”, koja je uvjet uspješnosti tih postupaka. Zato su ugledne osobe doduše jako odvojene od podređenih masa – ali ne i od nadređenih grupa. Vlastodršci se vole slikati zajedno sa “uzorima”. Kao pandan psihičkome mehanizmu koji vrijedi za mase, za sebe nisu sposobni uspostaviti estetske norme i etičke ustanove, koje bi ih integrirale – nego traže utočište u proizvodnji vizualne blizine. Umjesto psihologizacije politike – njezina estetizacija. Oboje je inače karakteristično za fašizme.

Te bismo mehanizme morali još detaljnije proučiti: jer “uzore”, a to znači paradigme, koji sami po sebi, po svojoj vlastitoj logici, djeluju “metaforički”, ta ideologija upotrebljava “po blizini”, a to znači metonimijski. Jedna od posljedica toga je da zbog kulturne jalovosti, zbog nesposobnosti da potakne nastanak i razvoj svoje vlastite (vladajuće) kulture, nova vladajuća klasa blokira samostalnost ma koje kulture. Lijepi se na one koji su joj blizu, obzirom na funkciju, koju od njih očekuje (*glamour*, razne društvenosti, otvorenja izložbi, premijere, proslave: i one su ponovo u modi, čak su i regredirale u nekakvo modernističko čitaoničarstvo) – a druge pak brutalno uništava. Komunisti su terorizirali kulturu zbog svojega intelektualizma – sadašnja nova klasa ju uništava radi svojega antiintelektualizma. A i zbog nečega što je već Huizinga[1] godine 1935. primijetio kao karakteristiku naše civilizacije – i što je očito postalo tako samorazumljivo, da je već neprimjetno: zbog *infantilizma* te kulture. Huizinga je mislio na naci-faši parade, sportske igre i političku demagogiju – mi smo to izrazitije opazili u raznim amerikanizmima, a sada je ta Amerika došla i ovamo. Infantilizam postaje posebnom “estetskom” kategorijom, koja se ukršta s drugim mitom egalitarističke individualističke civilizacije – s “iskrenošću”.[2]

Mi, koji svoj kanon još oslanjamo na razne romantike – na ono što je pravo, te na *fin de siècle*, socijalno-utopijske romantizme i sl. – na taj mit iskrenosti smo još ranjiviji. Sada smo, čini se, već na stupnju kada kao iskreno vrijedi samo ono što je infantilno. Rituali “iskrenosti” kao strategije infantilizma jedan su od značajnih, ako već ne i prevladavajućih, postupaka pri uređivanju odnosa unutar vladajućih grupa, ono su što nadomješta odsutnost klasne etike. Ti rituali jedan su od postupaka s pomoću kojih se sprječava da se pripadnici, pripadnice vladajućih i sličnih kasta međusobno ne potuku. Tu je opet vrlo važan seksualni kriterij: pravila vladanja su za žene bitno drukčija negoli za muškarce. S pomoću tih razlika bilo bi moguće dokazati da su žene strukturno u podređenom položaju: njihovi rituali unaprijed su udešeni na niže uloge.

Ali vratimo se uzornim osobama i k *imitatio*. Možda je kod nas “iskrenost” ideološko ime za otpravljanje metaforičke distance i za uvođenje metonimijske blizine – a to znači za lijepljenje na uzore, nećemo reći za “interiorizaciju” uzora, jer je riječ o potpuno “izvanjskom”, ritualnom, čak konvencionalističkom postupku, a ne o “psihologiji”. (Psihologija je, barem u vladajućim grupama, izumiruća vrsta: tko želi preživjeti, mora je u sebi ubiti. To je presmjelo: otuda priručnici o tome kako nadvladati svoje slabosti – a to znači ono što nas čini jedinstvenima, što nas čini ljudima. “Psihologija” je možda još jedina privilegija koja je dopuštena plebejskim masama – jer je eto poluga za njihovo dobrovoljno ropstvo.)

Današnji spektakl je birokratska epopeja

Smanjimo li apstrakciju i pogledamo li čime se zapravo vladajuća koalicija bavi, vidimo da je njezin rad u svim varijantama (političkoj, ekonomskoj, kulturnoj, državno-administrativnoj) upravljanje s birokratskim organizacijama – daleko od proizvodnje, daleko čak i od trgovine, pretežno špekulativno ponašanje u raznim registrima, svagda pak organizirano na način birokratskih hijerarhija. Monolitnost svakodnevnog radnog iskustva je iznenađujuća – i dobra podloga za konsolidaciju novih vladajućih grupa. Otuda vjerojatno nova mistika menadžmenta. Umjesto nekadašnjih seminara za mlade aktiviste i političkih škola – “menagement and business administration”. Tolike glorifikacije birokratizma još nismo doživjeli. O prošlome režimu možemo si misliti mnogo štošta – ali je kritika birokratizma bila ipak utkana u njega. Bila je čak jedan od mehanizama tadašnje vlasti – a ona je bila pravo prosvjetiteljstvo, u usporedbi sa sadašnjom apologijom kancelarijske vlasti. Iz toga proizlaze dvije značajne posljedice:

1. Povratak arhaičnih tehnika vlasti, na način interpersonalnih odnosa; kao što *grand seigneur* i njegovi vazali – tako danas glavni direktor i njegovi područni menadžeri. Rituali lojalnosti, fingirane korporativne solidarnosti, cehovskih praznika i “tihe službe”…ovdje spada i opsjednutost “etikom”: novo viteštvo; također novo pljačkaško viteštvo i krda privrženika feudalnih gospodara. Heroizam laskanja. *I naravno, diktatura “ukusa”, kao mehanizma socijalne komfornosti.*

U toj stvari sadržano je i više negoli što to proizlazi iz gore navedenog. Ako je “smisao” birokratske organizacije između ostaloga i u depersonalizaciji odnosa, u formalizmu i eksplicitnoj rigidnoj regulaciji (proceduralnost, jednakost pred propisima i sl.) – tada je naravno paradoks da upravo suvremene birokracije re-feudaliziraju polje svojega djelovanja. Da djeluju protiv svoje vlastite logike. Iz toga svakako proizlazi da se odnosi nadređenosti/podređenosti mogu zaoštriti preko mjere, koja u suvremenoj civilizaciji vrijedi za podnošljivu. Iz toga proizlaze i kršenja političke jednakosti – tako reći na nivou “civilnog društva”. Recimo, ugnjetavanje žena obzirom na “izgled”, frizure, oblačenje (propisi u kojima se zahtijeva “profesional look”, čak i interiorizacija tih ustanova ugnjetavanja u malim oglasima i sl.: “uspješna poslovna žena traži stan”, što je samo-opis insinuacija toga da neće imati djece, da možda uopće neće imati obitelji, da nema stalnoga partnera i da možda niti nema seksualnog života, jer svoju želju sublimira u karijerizam – možemo si misliti kakvi su odnosi na radnom mjestu, ako su tako libidinalno preopterećeni…itd.). Ukratko, tu je cijeli kompleks “viška terora”, koji bi morali istražiti.

A to implicira još nešto: da nema niti jednog drugog nivoa odnosa među ljudima – ili barem da nema nivoa koji bi bio nešto drugo, a ne tu institucionaliziranu, “ritualnu”

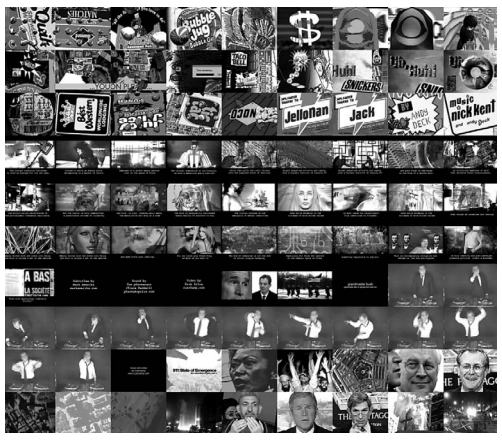

javnu razinu, na kojoj djeluju mehanizmi ideološke interpelacije. Kaže se da nema uzmaka. Da ne postoji ništa drugo osim te ustanove koja "vara", jer se pretvara da djeluje "javno", a stvarno nas lovi na "pojedinačnom" – *i koja je očito već uništila svaki drugi nivo, dimenziju u kojoj bi bilo moguće uspostavljati međuljudske odnose.* Prevedeno u žargon: izvan mehanizama reprodukcije odnosa gospodstva nema više prostora za međuljudske veze. Taj je prostor bio uništen, okupiran, likvidiran. A nije svagda bilo tako. Sada je mogućnost "samostalne produkcije" alternativnih registara društvenosti gotovo uništena. Prostor je monopoliziran. Nema javnosti – postoji samo više-manje monopolizirana proizvodnja nadziranoga javnog mnijenja; nema niti privatnosti, jer je sama javnost strukturirana na način odnosa međusobne ovisnosti i sl. Ovdje, naravno, "privatnost" ne razumijemo u građanskom smislu: mislimo na dodatni prostor uzajamnosti, međusobnosti – na prostor koji je u ranijim epohama bio možda bitno značajniji i veći, nego li prostor "javnoga djelovanja", "politika", ukratko, kao prostor javnih stvari.

2. Niže plemstvo množi se silazno, s jedne strane postaje suviše brojno, a s druge omogućuje socijalni kontinuitet među pravim parazitima, naniže, sve do njihovih *valets de chambre*. To potiče ono što se u marksizmu zove malograđanskim mentalitetom: cijelo vrijeme u vrebanju promocije, cijelo vrijeme u strahu pred degradacijom. To potiče klasnu solidarnost preko granica vladajuće klase – poniženi i uvrijeđeni su to riječju i ideologijom. To također nudi "prirodni", naturalizirani, pseudosamonikli kontinuitet kroz ogromno socijalno područje, gdje se bez teškoća uspostavljaju mehanizmi za reprodukciju postojećih odnosa.

Stroj ugnjetavanja djeluje tako da se i "poniženi i uvrijeđeni" identificiraju sa idealom svojih ugnjetača i iskorištavača. To su naravno tajne proizvodnje javnoga mnijenja, instalacije prisilnih mehanizama identifikacije i razbijanja solidarnosti na svim nivoima. To znači: ne samo da ti mehanizmi uspostavljaju neke ideološke odnose – istovremeno moraju uništavati druge međuljudske odnose – najprije time da im oduzimaju mogućnost artikulacije.

Dijelovi iz većega teksta Utopizam s onu stranu utopije */ Aktualnost misli Guya Deborda. Izabrao i sa slovenskog preveo Srećko Pulig*

Bilješke

[1] Johan Huizinga, *Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis tot het einde der 19de eeuw*, Tjeenk Willink & Zoon, Harlem, 1940.

[2] Cf.:Lionel Trilling, *Sincerity and Authenticity*, Norton, New York, 1969.; Charles Taylor, *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, 1994. (drugo prošireno izdanje; prvo izdanje 1992.); Rastko Močnik, *Strpnost, sebičnost in tolerantnost*, *Časopis za kritiko znanosti*, br. 164.166, 1994. (godina XXII).

Kulturna politika

Strategija za stvaralačku Europu

Biserka Cvjetičanin

Nedavno objavljena studija Europske komisije *Ekonomija kulture u Europi* u zaključnom dijelu naglašava da je u razvijanju koherentne strategije za stvaralačku Europu potrebno uspostaviti interakciju između promicanja inovacija i jačanja stvaralaštva, odnosno učiniti kulturu i stvaralaštvo prioritetom Europske unije, te je formuliran je niz preporuka, među kojima se ističu studioznije sakupljanje (statističkih) podataka o važnosti kulturnog sektora u Europi, uključivanje kulturnog i stvaralačkog sektora u Lisabonsku strategiju, veće ulaganje u kulturne industrije, uključivanje kulturne dimenzije u sporazume o međunarodno suradnji...

Nedavno je Europska komisija objavila opsežnu studiju koja je sredinom studenog predstavljena europskim ministrima kulture pod naslovom *Ekonomija kulture u Europi* (*Economy of Culture in Europe*, European Commission, Directorate-General for Education and Culture, 355 str.). U vrijeme kada se finaliziraju europske regionalne politike, ova studija pozicionira ulogu kulture u regionalnom razvoju i razvoju gradova. U studiji se analizira doprinos kulturnog i umjetničkog sektora europskom rastu i koheziji, važnost tog sektora za europsku ekonomiju i naglašavaju njegovi veliki potencijali u otvaranju novih radnih mjesta, odnosno većem i kvalitetnijem zapošljavanju. Predstavljajući studiju, Jan Figel, povjerenik Europske komisije za obrazovanje, informiranje, kulturu i višejezičnost, istaknuo je doprinos kulture i umjetnosti u zapošljavanju, inovaciji i socioekonomskom razvoju Europske unije, njezinih regija i gradova: "Sektor kulture je glavni pokretač stvaralaštva, a stvaralaštvo je osnovica društvene i ekonomske inovacije. Uvjeren sam da kultura i umjetnost predstavljaju dinamički ekonomski i društveni faktor u službi snažnijeg rasta i zapošljavanja".

Neposredni i posredni doprinosi sektora kulture

Iz obilja podataka koje donosi studija, dovoljno je izdvojiti nekoliko koji ukazuju na moć kulture. S 5,8 milijuna zaposlenih u 2004., sektor kulture zapošljava više ljudi od cjelokupnog aktivnog stanovništva Grčke i Irske zajedno. Sektor kulture predstavlja 2,6% bruto nacionalnog proizvoda Europske unije u 2003., a iskazuje stope rasta koje su više od prosjeka drugih sektora u ekonomiji (na primjer, kemijska industrija – 2,3%). U razdoblju od 1999. do 2003. rast sektora kulture bio je za 12,3% viši od rasta europske ekonomije općenito. Dok se ukupna zaposlenost u Europskoj uniji smanjivala u razdoblju 2002.-2004., zaposlenost u kulturi je rasla (+1,85%) u istom razdoblju. Studija, međutim, ne obuhvaća samo neposredne doprinose sektora kulture (bruto proizvod, rast, zapošljavanje), nego i posredne (međuovisnost kulturnog i stvaralačkog sektora i sektora novih komunikacijskih i informacijskih tehnologija, gdje je osobito zanimljivo pitanje kako digitalna tehnologija radikalno transformira proizvodnju, distribuciju i uporabu kulturnih sadržaja, zatim međuovisnost kulture i regionalnog razvoja itd.).

U zaključnom dijelu studije naglašava se da je u razvijanju koherentne strategije za stvaralačku Europu potrebno uspostaviti interakciju između promicanja inovacija i jačanja stvaralaštva, odnosno učiniti kulturu i stvaralaštvo prioritetom Europske unije. Formuliran je niz preporuka, među kojima treba prvenstveno navesti studioznije sakupljanje (statističkih) podataka o važnosti kulturnog sektora u Europi (metode mjerenja i motrenja); uključivanje kulturnog i stvaralačkog sektora u Lisabonsku strategiju, odnosno puni doprinos realizaciji strategijskih ciljeva iz Lisabona, intenzivnijom uporabom europskih programa, promicanjem stvaralaštva i korištenjem novih tehnologija; veće ulaganje u kulturne industrije; uključivanje kulturne dimenzije u sporazume o međunarodnoj suradnji koji se sklapaju između Europske unije i trećih zemalja s potporom kulturnoj raznolikosti; provedba strukturne reforme u okviru Europske komisije u smislu bolje koordinacije aktivnosti i politika koje utječu na sektor kulture i stvaralaštva.

Uloga kulture u definiranju prioritetnih razvojnih pravaca

O nalazima studije raspravljat će se na sastanku na vrhu EU-a, koji će se održati u Lisabonu u proljeće 2007., ali će se također koristiti i u izradi priloga o ulozi kulture u Europi koji treba biti prihvaćen slijedeće godine. Studija je odmah privukla pozornost mnogih europskih institucija, te je tako Udruga za europski i međunarodni kulturni razvoj (Association pour le Développement Culturel Européen et International – ADCEI) u svojem, nedavno pokrenutom biltenu *eEurope Culture(s)* postavila niz pitanja: Zašto je kultura odsutna ili isključena, kada treba definirati prioritetne razvojne pravce? Zašto kultura ne bi imala svoje mjesto uz istraživanja, nove tehnologije, turizam, kao osnovni element razvoja u politikama europskih regija i gradova? Zašto će buduća europska sredstva regionalnog razvoja – strukturni fondovi – moći tek marginalno (ili uopće neće moći) poduprijeti kulturni razvoj? Zašto se kulturnim radnicima ne daje mjesto u društvu koje su visoko zaslužili, kao i sredstva kojima mogu realizirati svoje aktivnosti koje tada potiču novu zaposlenost, stvaraju novo bogatstvo?

U vrijeme kada u pristupnim pregovorima (otvaramo i) zatvaramo poglavlje o obrazovanju i kulturi, za našu kulturnu sredinu ova studija postaje još zanimljivija. Ona doista potiče neka pitanja o kojima bismo, kao zemlja pristupnica Europskoj uniji, morali voditi brigu.

Leon Gjokaj

Šutnja je najopasnija

Darija Žilić

Aktivist i član *Nansen dijalog centra* iz Crne Gore govori o stanju ljudskih prava u toj državi i promjenama nakon njezina osamostaljenja, položaju brojne albanske manjine, te nužnosti prelaska s nacionalne na građansku državu

Nedavno sam bila u Crnoj Gori i uočila sam da je jedna od najčešće spominjanih riječi Evropa, odnosno evropske integracije. No, crnogorsko je društvo još autoritarno, autistično, impregnirano povezanošću politike i kriminala. Kako se, po vašem mišljenju, odvija proces promjena u društvu, kojim intenzitetom? Možete li navesti neke bitne promjene koje su se dogodile posljednjih godina?

– Složenost procesa evropskih integracija svakako uslovljava potrebu intenzivnog prilagođavanja i istovremenog informisanja javnosti, sa elementima promovisanja i edukacije, o svim aspektima procesa pridruživanja i vezano sa tim usvojena je Komunikaciona strategija o informisanju javnosti o procesu pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji, koji predstavlja jedan od prioritetnih ciljeva Crne Gore.

Mislim također da se priprema Crne Gore za evropske integracije može uspješno odvijati samo uz aktivno učešće svih subjekata, tj. uz neposrednu saradnju državnih organa i civilnog sektora, dok proces demokratskog preobražaja crnogorskog društva jeste primjetan, ali nažalost on se odvija sporije od očekivanog. Stopa inflacije koju trenutno imamo je na nivou zemalja EU, ulaganja u infrastrukturu su očigledna, ali ipak nisu prisutna u dovoljnoj mjeri, također smanjena je stopa nezaposlenosti, borba protiv privrednog i organizovanog kriminala jeste primjetnija... Do kraja ove godine trebalo bi da Vlada potpiše Sporazum o asocijaciji stabilizaciji. Naravno da naredni potezi treba da idu u pravcu podizanja životnog standarda stanovništva koji je i dalje u nezavidnom nivou, poboljšavanje administrativnih kapaciteta, reformi sudstva, podsticanju dobrosusjedskih odnosa u našem regionu i unapređenju regionalne saradnje, te izgradnji Crne Gore kao interkulturalnog društva.

Nevladine inicijative u Crnoj Gori

Dugo ste društveno angažirani u političkoj stranci, pa u nevladinom sektoru. Trenutačno radite u Nansen dijalog centru. Recite mi nešto više o metodama i ciljevima tog centra, i uopće o nevladinom sektoru i njegovom utjecaju na društvene promjene?

– Da, tačno je da sam prije angažovanja u nevladinom sektoru, preciznije do 2000. godine, bio član Liberalnog saveza, koji je bio prepoznat u prvom redu kao antiratni pokret u Crnoj Gori, a od tada sam aktivan u civilnom sektoru. Nansen dijalog centar u Crnoj Gori je član velike mreže *Balkanskog dijalog projekta* s kancelarijama u Beogradu, Bujanovcu, Skoplju, Banja Luci, Mostaru, Sarajevu, Osijeku, Prištini i Mitrovici. Misija NDC-a jeste afirmisanje dijaloga kao obrasca po kome treba da funkcionišu različite forme odnosa kako na lokalnom tako i regionalnom nivou, među pojedincima i grupama različite etničke pripadnosti i političkog opredjeljenja, sa ciljem prevencije i mirnog rješavanja konflikata, unapređenja međuetničkog dijaloga i procesa pomirenja u regionu i uspostavljanja standarda demokratskog društva poštovanjem ljudskih prava i sloboda.

NDC Crna Gora organizuje konferencije, seminare, treninge, radionice, škole,dijalog večeri, direktne akcije, okrugle stolove, publikacije, predavanja, prezentacije i radne posjete. Mjerenje indikatora koliko smo svojim djelovanjem uticali na društvene promjene jeste kompleksno na prvi pogled, ali ono što se može uočiti jeste da smo kao organizacija prepoznati po svojoj profesionalnosti, kao neutralan prostor, a polaznici/e naših programa su osobe koje baštine dijalog, napreduju u svojim organizacijama, principi asertivnog djelovanja kod njih jesu prisutniji, ali na polju masovnih medija ipak ostaje još puno da se radi. Oporavak medija, njihovo autonomno djelovanje i uspostavljanje u kritičkoj poziciji u odnosu na društvo, je neminovan proces ako želimo civilizovano društvo. Također, evidentno je da je dobar primjer uspješnog javnog zastupanja akcija koju je pokrenuo nevladin sektor oko očuvanja rijeke Tare, zatim veliki doprinos u predreferendumskoj kampanji u cilju smirivanja tenzija i mirnog rješavanja državno-pravnog statusa Crne Gore itd. Trenutno po meni glavni zadaci nevladinog sektora u Crnoj Gori jesu stvaranje pretpostavki za definisanje kvalitetnijih mehanizama saradnje sa Vladom, usvajanje kodeksa ponašanja, poboljšanje programske i finansijske transparentnost, dok budućnost nevladinog sektora jeste umrežavanje, kako na nacionalnom tako i na regionalnom nivou, ako želimo biti nosilac promjena u društvu.

Prava albanske manjine

Živite u mjestu Tuzi, koje se tijekom izbora spominjalo kao mjesto, navodim, u kojem su albanski teroristi. Kakav je trenutačno položaj Albanaca u Crnoj Gori?

> Crnoj Gori etničke zajednice ne znaju dovoljno jedni o drugima tako da je dosta niska svijest o pravima manjina, žena, djece, mladih... i zato glavni zadatak crnogorskog društva jeste da budemo svjesni da smo i mi lično sami odgovorni za ono što se dešava u našem društvu

– Tuzi je nova gradska opština koja se nalazi na 8 kilometara od Podgorice, i 13 kilometara od crnogorsko albanske granice. U Tuzima uglavnom žive Albanci, ali ima i Bošnjaka, Crnogora, Srba i ostalih etničkih grupa. Kada je u pitanju policijska akcija Orlov let u kojoj je uhapšeno 17 lica albanske nacionalnosti (svi katoličke vjeroispovjesti) iz Tuzi osumnjičenih za pripremanje terorističkih akcija u Crnoj Gori ne bih da prejudiciram stvari ili nagađam. Istražni postupak je u toku i lično mislim da je korektno sačekati da riječ o tome daju pravosudni organi i naravno u odnosu na tu presudu odredićemo se prema tim pojedincima, ili eventualno organizaciji, i cijeloj akciji... Mišljenja o kvalitetu zaštite prava manjinskih naroda, pa tako i Albanaca, skoro da su potpuno polarizovana. Dominiraju ocjene političkog karaktera, jako partijski obojene. Prava slika po meni je negdje između. Ono što je po meni nesporno, jeste da manjinski narodi nisu ugroženi u Crnoj Gori, ali ipak nam predstoji još posla kako bi postali oaza multietničke demokratije u praksi. Albanci u Crnoj Gori u mjestima gdje su većinsko stanovništvo mogu osnovno i srednje obrazovanje da stiču na svom jeziku. Također, trenutno na studijskom programu za učitelje/ice na albanskom jeziku u Podgorici studira treća generacija studenata/kinja. Ostvaren je vidan napredak i u informisanju na albanskom. Na crnogorskom državnom radiju i televiziji svakodnevno se emituju informativne emisije na albanskom jeziku. U Tuzima postoji privatna televizija sa programom na albanskom jeziku TV Boin, zatim RTV Mir-Teuta, koja također veći dio svog programa emituje na albanskom jeziku, a u Podgorici izlazi i nedjeljnik na albanskom Koha javore.

Prije tri godine usvojen je Zakon o upotrebi nacionalnih simbola, prošle godine je usvojen od strane parlamenta i Zakon o pravima manjinskih naroda, ali dvije tačke tog zakona Ustavni sud je proglasio kao neustavne i taj zakon je stavljen van snage. Trenutno ostaje da se vidi da li će se to pitanje riješiti prilikom usvajanja novog Ustava Crne Gore ili će se ići na promjenu spornih tačaka iz tog zakona. Ono što po meni nama nedostaje jeste nedovoljno razvijena svijest o drugostima, otuda i tolika distanca u društvu… U Crnoj Gori etničke zajednice ne znaju dovoljno jedni o drugima tako da je dosta niska svijest o pravima manjina, žena, djece, mladih, itd. i zato glavni zadatak crnogorskog društva jeste da budemo svjesni da smo i mi lično sami odgovorni za ono što se dešava u našem društvu, a sem zločina i nasilja, ćutanje i tihi gnjev su najopasniji.

Od nacionalne ka građanskoj državi

Nedavno je formirana nova vlada u kojoj participira i stranka koja štiti interese Albanaca u Crnoj Gori. Kako prosuđujete njezin dosadašnji rad i kako predviđate da će se odvijati njezino djelovanje u Vladi?

– Albanci u Crnoj Gori principom afirmativne akcije trenutno imaju pet zagarantovanih mandata. Pojedinačno najveću podršku među Albancima u Crnoj Gori ima vladajuća Demokratska partija socijalista, koja je na ovoj posebnoj jedinici dobila dva mandata. Osim Demokratske unije Albanaca u Crnoj Gori djeluje još pet albanskih nacionalnih stranaka, od kojih su tri parlamentarne stranke na republičkom nivou i imaju po jednog poslanika. Lično mislim da političke partije prvenstveno štite svoje interese, a da se kroz zagarantovane mandate jačaju etničke razlike, strahujem da to vodi ka nacionalnom getu i samoizolaciji, kao i u pravcu toga da se podjele unutar same manjine udubljuju. Crna Gora je samostalna i međunarodno priznata država, želim da vjerujem da će na novom Ustavu biti definisana i kao građanska država, tj. da ćemo svi biti ravnopravni i imati iste mogućnosti, jer više nema razloga da se sve relevantne političke strukture u Crnoj Gori ne okupe oko zajedničkog posla uređenja međusobnih odnosa i stvaranja čvrstih demokratskih temelja naše zajedničke kuće. Treba naglasiti i to da je veoma bitno da društvo funkcioniše na zajedničkom sistemu vrijednosti. Kada je riječ o Ministarstvu za ljudska i manjinska prava mislim da to ministarstvo u svom prethodnom radu nije bilo dovoljno efikasno i da se rizikuje da postane "partijsko ministarstvo". Po meni najsrećnije rješenje bi bilo da je na čelu tog ministarstva bio izabran neko ko je aktivista/kinja za ljudska prava, i zašto ne neko iz etnički većinskog stanovništva. Svi mi treba da brinemo o drugom, zašto se onda ne bi i o pravima manjina postarao neko iz većinskog naroda, iako bih lično najsrećniji bio da se ne dijelimo na većine i manjine, jer Crna Gora je domovina svih nas, bez obzira na etničku ili religijsku pripadnost, partijsko opredjeljenje itd. Ali, svakako mi kao organizacija ćemo novoizabranom ministru ponuditi mehanizme za jačanje saradnje, u cilju praćenja ostvarivanja i zaštite prava manjina, unapređenja međuetničke tolerancije. Također, nadam se da će to ministarstvo uvidjeti da je neophodno da radi na jačanju administrativnih kapaciteta, transparentnosti i većem stepenu saradnje sa civilnim sektorom.

Erlend Øye

Pobuna na techno-partyju

Srećko Horvat i Ivana Biočina

Norveški glazbenik, osnivač bendova Whitest Boy Alive i Kings of Convenience, govori o prepletanju umjetnosti i komercijalnih i reklamnih interesa, životu u Berlinu, te svojim novim projektima

Erlend Øye je unatoč svojoj popularnosti enigma. Neki tvrde da bi se on i Erik Glamber Boe da su rođeni u New Yorku četrdesetih godina prošlog stoljeća zvali Art i Paul i da bi činili najlegendarniji akustični duo svih vremena. Dustin Hoffman u *Diplomcu* ne bi ljubio Anne Bancroft uz zvukove pjesme *Mrs. Robinson* nego vjerojatno uz *Toxic Girl* ili neku sličnu pjesmu. No dok jedni smatraju da je genijalac, drugi ne shvaćaju njegov način ponašanja pa tako jedna blogerica iz Njemačke tvrdi da The Whitest Boy Alive, Erlendov drugi bend uz Kings of Convenience, čine četiri tipa s kojima u školi sigurno ne bi nikada pričala jer točno tako i izgledaju, a Erlend nosi naočale poput televizijskog voditelja prije dvadeset godina. Ista kritičarka – na vlastitom primjeru – svjedoči o tome da Erlend dogovore za intervjue propušta jer ih u načelu mrzi. Broj intervjua koje možemo pronaći na Internetu mogli bi se izbrojati prstima jedne ruke.

Erlendova glazbena karijera službeno započinje 1999. kad su Kings of Convenience, dakle Erik i on, čisto rekreativno nastupali kao *opening-actovi* na *open-air* festivalima po Europi tražeći novac samo za pokrivanje putnih troškova. Zapazili su ih ljudi iz diskografske kuće Kindercore Records i ponudili im ugovor. Snimaju album *Kings of Convenience* koji unatoč dobrim pjesmama ne prolazi dobro, no već s drugim albumom *Quiet Is The New Loud* 2001. pokreću novi val koji je ubrzo prozvan New Acoustic Movement. Uz to taj album samo nekoliko mjeseci nakon izlaska doživljava svoje remiksirano izdanje pod nazivom *Versus* u obradi najpoznatijih imena indie-electro scene (Royskopp, Ladytron, Four Tet...). Tek tri godine kasnije izlazi njihov treći album nazvan *Riot on An Empty Street*, a pjesma *I'd Rather Dance With You* odmah postaje hit i penje se na sve topliste. Erlend Øye u međuvremenu se odselio u Berlin i počeo sve više eksperimentirati s elektroničkom glazbom, ali ne odustajući od Kings Of Convenience – oni snimaju svoj novi album i kreću na turneju, možda čak i u Hrvatsku.

Novi izražaj u Erlendovom stvaralaštvu ubrzo na svjetlo dana izlazi u njegovu solo-albumu *Unrest* i pjesmama za renomirani DJ Kicks gdje eksperimentira s obradama poznatih pjesama od Pet Shop Boysa, Elvisa, Bananarame i Rapture do Morrisseya. S Whitest Boy Alive, čiji je prvijenac *Dreams* izdan u drugoj polovici 2006. Øye se na neki način vraća ondje gdje je prije mnogo godina počeo u Norveškoj, a to je profinjen gitarski zvuk, no ovaj put s veoma očitim utjecajem elektronske glazbe. Kao što su Kings of Convenience neki uspoređivali s Artom i Paulom ili pak Simonom i Garfunkelom našega doba, tako kritičari i Whitest Boy nerijetko dovode u paralelu s zvukom osamdesetih novozelandskih bendova poput The Chills, The Bats ili Sneaky Feelings. No upravo bi takve klasifikacije Erlend Øye po brzom postupku i samozatajno odbio. Nastupi uživo daju mu za pravo. Naime, koncerti koje on održava s Whitest Boy Alive sve su samo ne reprodukcija snimljenog materijala ili promocija pjesama s CD-a i sasvim su osebujan spoj koncerta i partyja. Whitest Boy Alive ulovili smo na njihovu nedavnom nastupu u Grazu.

Berlin je *second-best*

Spomenuo si kako neku pjesmu možeš slušati 10-15 puta i da je to također umjetnost. Osjećaš li se kao umjetnik, kako shvaćaš svoju glazbu i ima li ona veze s umjetnošću?

– Umjetnost je nešto što napraviš, ali završni produkt nije ono što je umjetnik stvorio nego nastaje kada njegovo djelo susretne imaginaciju slušatelja ili gledatelja. To je trenutak kada djelo postane nešto više, kada dođe do ljudi, to je neka vrsta umjetnosti – to je faktor umjetnosti.

Osim The Whitest Boy Alive, imaš i druge projekte, poput Kings of Convenience ii DJ Kicks, surađuješ s Royskopp i drugima, kako spajaš te stvari – dakle, snimanje, koncerte, turneju i druge projekte, druženje s ljudima poput ovoga sada itd.

– Volim to činiti na ponešto nov način svaki put iznova. Volim biti iznenađen onime što će iz toga proizaći. Dakle, uključiš novu osobu, novu publiku, nov zvuk i onda postoji nešto novo u stvaranju muzike što te čini živim. Da sviram samo na akustičnoj gitari i pjevam – samo kao primjer – to bi nakon nekog vremena postalo jako dosadno, jer ne bih bio u stanju na taj način stvarati toliko glazbe. Ali svaki put kada upotrijebiš novi instrument to je jednostavno poput okidača za mozak, za izmišljanje nečega novog.

Onda bi to u tom smislu mogli definirati kao umjetnost?

– Mislim da samo želiš uvjeriti svoje urednike da objave ovaj intervju. Umjetnost je jedna od onih riječi poput ljubavi. Ona se upotrebljava, krivo upotrebljava, zloupotrebljava – svaka osoba ima drugačiju ideju o tome što ta riječ znači ili koju vrijednost ona ima. Za neke ljude umjetnost je nešto čime možeš opisati jako, jako malo stvari, a jednako je sa ljubavlju. A za neke ljude umjetnost je sve što je na neki način stvaranje nečeg vizualnog ili senzualnog.

Zašto si odlučio živjeti u Berlinu?

– Doselio sam se samo zato jer je jeftino. Za mene Berlin više nije tako uzbudljiv. Mnogi ljudi u Berlinu zadovoljni su sa *second-best* i stoga mi nije baš jako inspirativno biti ondje. Stvarno me impresioniraju ljudi koji se bave umjetnošću ili nečime sličnim u Berlinu. To područje u kojem je svaka druga zgrada bila prazna bilo je područje mogućnosti, ali one nisu iskorištene. Mislim da ću se odseliti nekamo, ali još ne znam kamo.

Ondje postoji veoma poznata izdavačka kuća Morr Music, što misliš o njima i ljudima s te* indie-*scene. Mnogo ljudi iz Hrvatske sluša i veoma cijeni bendove s te etikete, poput Notwist, Ms. John Soda, i čini mi se da je Morr Music na neki način postao simbolom* indie-*muzike. Dakle, što misliš o tome i općenito o nazivniku* indie, *koji se često povezuje i s muzikom koju ti stvaraš?

– Kad sam se doselio u Berlin, da budem iskren, izgubio sam interes za Morr Music, jer me u tom trenutku nekako mnogo više uzbuđivao techno. Pronašao sam ljepotu techna. Ne svakog, većina je smeće, ali to je dobar primjer jer techno se čini tako blesav, tako glup a jako dobar i jako loš techno zvuče veoma slično. Ali stvarno ga moraš mnogo slušati kako bi na neki način ušao u njega. Primijetio sam da za ljude koji stvaraju tu glazbu, kao i za ljude oko toga, to nije bila tek neka glupa *party*-muzika, nego stvarno... umjetnost – kad je to tema našeg razgovora.

Reklame i koncerti

Ali upravo s techom je to problem, jer techno je većinom* entertainment, *poput partyja. Jesi li i ti išao na partije?

– Prekrasna stvar u Berlinu, što ne postoji na mnogo mjesta u svijetu, je ta da kad ideš na *techno-party* doduše postoji neki *party-feeling*, ali postoje i ljudi koji doista slušaju, slušaju sve te diferencije u glazbi. No, meni to više nije toliko uzbudljivo, jer mi se čini da je nestao taj osjećaj... Kod onih stvarno ozbiljnih klubova poput WMF-a, onih klubovi koji su *out* ili *in*, ljudi dolaze više zbog zabave, da bi bili *cool*... Za mene su isto to mjesta u istočnoj Europi a također u Južnoj Americi – ljudi vole elektroničku muziku, ali ona je uvijek sponzorirana, na primjer od Motorole i sve je nekako *Hey, we're western Europe here*. Jako malo ljudi sluša te stvari o kojima govorim. Nakon što je došlo do *electroclasha*, odnosno kad je techno postao više, kako bih to opisao, "skraćeni" techno... ne tako "dubok" techno kao što je nekoć bio, nego više pop, što također može biti zabavno, ali postaje pomalo manje dubok, manje umjetnički i manje važan – nestala je težina.

Spomenuo si Motorolu i sponzoriranje koncerata i festivala. Ako bi te netko pozvao da dođeš na Pepsi-Sziget ili na Exit u Novi Sad bi li pristao...

– Stvarno ovisi... u Beču sam vidio neki poster za Electronic-Beats Festival, koji sponzorira Deutsche Telekom i jasno je da u načelu ide ovako: *Hey, we wanna do a party called Deutsche Telekom, you wanna play on it?* a nije *Hey, we'll make a party, Deutsche Telecom will help us to do it, can you play?* Nego je obrnuto – "mi želimo napraviti reklamu za Deutsche Telekom", mislim, zašto biste? Stvar s muzikom je ta da je većinom stvaraju ljudi koji sjede u vlastitoj spavaćoj sobi i ne možeš sjediti u uredu neke velike korporacije i stvarati glazbu. Posve si ovisan o tim ljudima koji neovisno stvaraju muziku i stoga su posebni ljudi. Ali onog dana kada će se ljudi dati iskoristiti kao reklame za korporacije većina uzbudljivosti će nestati. To je problem u istočnoj Europi i Južnoj Americi, na lak način možeš putem novca doći do umjetnika ili koncerta. Sve to postaje... na primjer sponzor želi da te njihove djevojke poslužuju vodkom i sve te stvari. Nedavno smo svirali u St. Peterburgu i bilo je upravo tako. No, mislim da je Moskva posebno poznata po tome da je loše svirati tamo, meni je to bilo stvarno glupo, jer bilo je 100 ljudi koji su došli vidjeti naš koncert i bilo je 150 ljudi u tom restoranu koji nisu imali pojma tko smo. Oni su jednostavno bili sretni da tamo svira neki europski bend i to je sve.

Govoreći o reklamiranju, smatraš li da kapitalizam može biti velika prijetnja glazbi?

– Da, to je velika opasnost za umjetnost. Jer ako je 50 posto organizatora sponzorirano od neke velike korporacije, onda onih preostalih 50 posto nema nikakve šanse da se bori s njima, jer oni mogu ponuditi samo pola novca koji mogu ponuditi ovi drugi.

Otvaranje svake uzbudljive sobe

Kako se ti boriš protiv toga, dakle sami izrađujete svoje majice, ne želiš svirati na takvim festivalima – koje su druge metode?

– Da, to je sve jako teško. Naravno, mogli smo imati sponzora i zarađivati mnogo više novca od ove turneje, ali na kraju se radi o tome da doista budem sretan u onome što radim. Postoji mnogo ljudi koji bi se složili sa mnom, no kada dobiju neku ponudu, jednostavno je prihvate. To je žalosno. Jer ako se baviš umjetnošću, moraš cijeniti i samoga sebe; ako ne cijeniš samoga sebe, ako se ne shvaćaš toliko ozbiljno da si stvoriš platformu koja je na neki način slobodna i platformu koja je tvoja vlastita, zašto bi te onda itko shvaćao ozbiljno. To definitivno nije umjetnost.

Ako pogledamo tvoj osobni put, stepenice koje si prošao u svojoj glazbi, koji su tvoji planovi, upravo si rekao da voliš techno, a jučer smo mogli vidjeti neke remixe koji su na neki način novi.

– Ne bih se koristio riječju remix, jer mi ne mixamo, remix bi značilo da jednostavno prerađujemo pjesme. Uobičajeno je da glazbu nekog benda prerade elektronski umjetnici, ono što mi radimo jest da uzmemo nešto je izvorno stvoreno elektronskim putem i sviramo to uživo i mijenjamo ga. Da, to je zabavno.

A koji su tvoji interesi, rekao si da voliš techno, je li moguće da ćeš za nekoliko godina recimo svirati jazz?

– Da. Ja to radim samo zato jer želim da mi bude uzbudljivo. Kad čujem nešto što je uzbudljivo, kažem *vau*, to je odlično. Ako otvorim vrata i vidim prekrasnu sobu, želim ući u nju. Z

Srđan Dvornik i Miljenko Dereta

Velike nacije i "ostali"

Omer Karabeg

O položaju manjina u Srbiji i Hrvatskoj u emisiji *Most* Radija Slobodna Europa razgovarali su Srđan Dvornik iz Zagreba, izvršni direktor Hrvatskog helsinškog odbora, i Miljenko Dereta iz Beograda, izvršni direktor nevladine organizacije Građanske inicijative

Gospodine Dereta, nedavno je Srbija dobila novi ustav. Kakav je tretman manjina u novom ustavu?

– **Miljenko Dereta:** U novom ustavu Srbije smanjena su prava manjina u odnosu na *Malu povelju o ljudskim pravima* koja je bila zvanični dokument državne zajednice Srbije i Crne Gore. Naime, ne postoji jasna definicija šta je manjina i nisu jasno definisani mehanizmi kojima manjine ostvaruju svoja prava. U *Povelji* je to bilo mnogo bolje definisano. Glavna primedba koju iznose predstavnici svih manjinskih zajednica u Srbiji odnosi se na to da su oni svrstani pod "ostale". Dakle, Srbi i "ostali", to nije dobra definicija za jednu multietničku zajednicu.

Vi mislite da je novi ustav, što se tiče pripadnika manjina, korak nazad u odnosu na ona prava koja su im bila zagarantovana u zajednici Srbije i Crne Gore.

– **Miljenko Dereta:** To je zaista korak nazad zato što novi ustav praktično uvodi dve kategorije državljana Srbije – Srbe i "ostale". "Ostali" su posle svrstani u manjine, ali budući da ni tu ne postoji precizna definicija, tih "ostalih" ima i izvan manjina. Drugo, pominje se formulacija Srbi i građani, pa ispada da su manjine građani, a Srbi nisu. To je jedan konfuzan tekst, ali to je priča za sebe.

Albanska manjina u Srbiji

Gospodine Dvornik, kakav je tretman manjina u hrvatskom ustavu?

– **Srđan Dvornik:** Hrvatska je u ustavu definirana na malo čudan način – kao nacionalna država hrvatskog naroda i kao država pripadnika autohtonih nacionalnih manjina, što će reći da se ovo "nacionalna" zapravo uzima u etničkom smislu, u onom smislu o kojem historičari govore već više od dvjesto godina. U modernom smislu nacija zapravo znači naprosto skup svih građana pod jednim ustavom i pod jednim državnim suverenitetom, ali kod nas se cijelo vrijeme provlači prizvuk etničke zajednice, tako da imate nacionalnu državu hrvatskog naroda i pripadnika nacionalnih manjina.

Koja je manjina najugroženija u Srbiji, gospodine Dereta?

– **Miljenko Dereta:** U političkom smislu to je nesumnjivo albanska manjina, a u ekonomskom i u svakom drugom smislu – romska. Rekao bih da status i snaga manjine ne zavise toliko od njene brojnosti, jer Roma nesumnjivo ima najviše, nego od novog rasporeda snaga. Tako je mađarska manjina ulaskom Mađarske u Evropsku uniju dobila podršku koja se ne može meriti ni sa jednom drugom. To isto će se sada, pretpostavljam, dogoditi i sa Bugarima i Rumunima, kada njihove zemlje postanu članice Evropske unije. Njihov položaj će se drugačije tretirati, jer će iza zahteva Bugarske i Rumunije stajati Evropska Unija. Kad su Albanci u pitanju, mislim da se čeka rešenje kosovskog statusa da bi se videlo kako će biti tretirana srpska manjina na Kosovu, pa da se onda taj isti princip primeni i ovde. Nedavno smo imali incident povodom Dana albanske nacionalne zastave, kada je ovde bilo dosta burnih reakcija na činjenicu da su Albanci u Preševu na zgradi opštine istakli albansku zastavu. Lično nemam ništa protiv toga, ali moram da kažem da nije dobro što su skinuli državnu zastavu Srbije. Mislim da one treba da stoje jedna pored druge. Dakle, sigurno je albanska manjina na jugu Srbije u ovom trenutku u političkom smislu izložena najvećim rizicima. Moram da kažem da se ne bih iznenadio da se dogodi neka odmazda za nešto što se događa na Kosovu.

Romska i srpska manjina u Hrvatskoj

Koja je manjina najugroženija u Hrvatskoj, gospodine Dvornik?

– **Srđan Dvornik:** Dobro je reći u kojem smislu govorimo o ugroženosti. Ako pod tim podrazumijevamo progon, mislim da sada nije ugrožena nijedna manjina, ne događaju se više one stvari kakvih je bilo početkom devedesetih. Ali kada govorimo o tome koje su manjine najčešće izložene diskriminaciji, gaženju ili ignoriranju njihovih prava, onda je to prije svega romska zajednica. Moglo bi se reći da jedino spram nje u ovim našim zemljama postoji rasizam. Istovremeno, Romi su izloženi i velikoj indirektnoj diskriminaciji. Njima su teže dostupna socijalna prava, a sistem nije predvidio nikakve mehanizme kojima bi im to olakšao. Što se tiče srpske zajednice, ona u cijelosti više nije predmet sistematskog pritiska, ali je i dalje izložena različitim aktima diskriminacije i netrpeljivosti. Toga još uvijek ima jako puno. Nekada je to interesno uvjetovano, prije svega u ruralnim krajevima gdje se vraćaju srpske izbjeglice i gdje postoji interes da im se preotme imovina. Nekada se to događa na simboličkoj razini. Nedavno smo, recimo, na inače "omiljenom, popularnom i nezavisnom" *Radiju 101* u Zagrebu doživjeli da čujemo prilog koji je tako zgusnut izraz govora mržnje prema Srbima da čovjek ostane potpuno zapanjen. Nije, dakle, riječ samo o diskriminaciji u konkretnim pravima, nego o mentalnom sklopu koji Srbe još promatra kao one "druge". Oni naprosto imaju apstraktni imidž neprijatelja, ono spram čega se želimo razlikovati. Izgleda da ni uznapredovala normalizacija međudržavnih odnosa između Hrvatske i Srbije, kao ni navikavanje većine na činjenicu da su Srbi legitiman dio društva i da se imaju pravo vratiti, nisu u stanju iskorijeniti tu neku simboličku mržnju koja leži u podlozi.

Miljenko Dereta: U političkom smislu najugroženija manjina u Srbiji je nesumnjivo albanska, a u ekonomskom i u svakom drugom smislu – romska. Status i snaga manjine ne zavise toliko od njene brojnosti, jer Roma nesumnjivo ima najviše, nego od novog rasporeda snaga

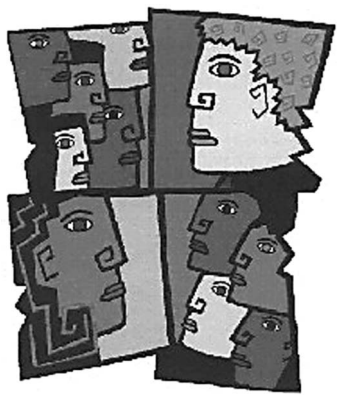

Gospodine Dereta, biste li vi odnos prema Romima u Srbiji nazvali rasističkim?

– **Miljenko Dereta:** U nekim slučajevima sasvim sigurno. Mi se teško okupljamo oko nekih dobrih stvari, ali kada treba sprečiti Rome da se, recimo, usele u novu zgradu u Novom Beogradu, onda se odmah organizuje "savesno" građanstvo i vrlo uporno sprečava da se to sprovede u delo, i moram da kažem da, nažalost, oni pobeđuju u ovom trenutku, jer se institucije povlače pred njima.

Ravnopravnost u zapošljavanju

Jesu li pripadnici manjina ravnopravni u zapošljavanju u Hrvatskoj, gospodine Dvornik?

– **Srđan Dvornik:** Kako koji. U slučaju pripadnika talijanske manjine nemamo izvještaja o diskriminaciji u zapošljavanju ili bilo gdje. Njih se u nekom hrvatskom kolektivnom predočavanju čak rangira iznad samih Hrvata. U manjim gradovima, u takozvanim područjima od posebne državne skrbi, to jest u područjima koja su bila direktno pogođena ratom, imamo slučajeva da Srbin ili Srpkinja ne budu primljeni na posao a da se zaposli kandidat hrvatske etničke pripadnosti s nešto slabijom kvalifikacijom ili koji čak ne živi u tom mjestu nego mu se mora plaćati putovanje. Događa se, također, da se natječaj poništi u slučaju da je Srbin jedini prijavljeni kandidat. Ima dosta indikatora diskriminacije koja se tu provodi i dosta je signifikantna razlika između većih gradskih centara i manjih sredina. Što se tiče Roma, tu su brojke takve da je riječ diskriminacija preslaba, jer ih je nezaposleno oko devedeset posto. Za to čovjek uopće nema riječi.

Gospodine Dereta, jesu li pripadnici manjina u Srbiji ravnopravni u zapošljavanju?

– **Miljenko Dereta:** Nisu, iz više razloga. Prvo, postoji opšti problem nezaposlenosti. Drugo, postoji veliki broj izbeglih Srba koji su ovde ostali i oni vrše veliki pritisak na zapošljavanje. Najugroženiji su, međutim, Romi zbog svoje obrazovne strukture i zbog toga što oni zapravo nemaju dokumenta kojima bi mogli dokazati da su državljani Srbije. Žive u kućama koje nisu registrovane, nemaju, dakle, prebivalište, a bez prebivališta ne mogu da dobiju ličnu kartu bez koje ne mogu da se zaposle. I tu se zatvara birokratski krug koji predstavlja državnu diskriminaciju u pravom smislu te reči. Ja, inače, mislim da kod nas postoji ozbiljan problem odnosa države prema manjinama, jer ona sve vreme pokušava da ih utera u neka pravila koja ne važe za druge. Uzmimo problem isticanja albanske zastave. Rečeno je da Albanci sa juga Srbije nemaju pravo da ističu albansku nacionalnu zastavu zato što nisu formirali svoj nacionalni savet, a nigde, ni u jednom dokumentu, ni u zakonu, ni u ustavu, ne piše da pravo isticanja nacionalnih obeležja proističe iz formiranja tog saveta.

Događa li se da se mladi ljudi odriču svoje nacionalisti i priklanjaju većinskoj naciji, jer misle da će tako lakše doći do posla i napraviti karijeru?

– **Srđan Dvornik:** Događa se. Istraživanja koja se tiču srpske manjine pokazuju da postoji tiha, dobrovoljna asimilacija. Međutim, ona nije uvijek objašnjiva nekom racionalnom kalkulacijom o boljim izgledima za društvenu promociju, nego je prije svega riječ o tihom konformizmu. Kako sam svojevremeno radio i u srednjoj školi i na univerzitetu, prošli su mi kroz ruke mnogi indeksi i drugi dokumenti gdje se, između ostalog, upisivala i etnička pripadnost. U mnogim slučajevima sam vidio da djevojka ili momak, s prezimenom za koje bih dao ruku da je tipično srpsko, imaju upisanu nacionalnost Hrvat ili Hrvatica. Naravno, to prije svega ima

veze s tim da je nacionalizam ovdje bio pretežna ideologija i puno prije pada komunizma, ali tu se radi i o konformizmu, nastojanju da se ne strši, da se ne bude bijela vrana.

Povlaštenost Crkve

Koliko privilegiran položaj Katoličke crkve u Hrvatskoj i Srpske pravoslavne crkve u Srbiji utječe na položaj manjina?

– **Srđan Dvornik:** Katolička crkva je nedvojbeno privilegirana u Hrvatskoj, ona je prva dobila pristup vjerskoj nastavi, i to veoma rano. HDZ je došao na vlast krajem svibnja 1990., a već je u rujnu, dakle početkom te školske godine, uvedena vjerska nastava. Naravno u praksi samo katolička, premda je bilo rečeno da to mogu da učine i drugi, ali dok su oni krenuli prošlo je još neko vrijeme. To je već bila vidljiva segregacija učenika, ali su mnogi roditelji – Srbi, Muslimani, Židovi – slali svoju djecu na katolički vjeronauk da se ne izdvajaju. Ima tu još jedna stvar. Ne samo da se vjerska nastava odvija u školi nego te nastavnike bira Crkva po svojim kriterijima, oni se ne biraju na način kako se biraju nastavnici svih drugih predmeta. Inače, Crkva, kao institucija na nacionalnoj razini, ne provodi nikakvu propagandu niti etničku diskriminaciju, ali niže razine klera u nekim regijama, pogotovo u ruralnim sredinama, identificiraju državu i državljanska prava s hrvatstvom. S vrha je, istina, bilo nastojanja da se barem u principu zagovara tolerancija, ali su ti isti crkveni vrhovi, kada je dolazilo do pravnih procesa s visokim simboličkim nabojem – do suđenja visokorangiranim hrvatskim oficirima zbog počinjenih ratnih zločina, zauzimali stajalište da treba stvar, tobože, gledati u cjelini u smislu tko je prvi počeo, tko se branio, tko je napadao, i tako dalje. Znači, išli su na kolektiviziranje identiteta agresora i žrtve i na taj način zapravo radili čisto nacionalistički posao.

Gospodine Dereta, je li privilegiran položaj Srpske pravoslavne crkve utječe na položaj manjina u Srbiji?

– **Miljenko Dereta:** Ne volim da odgovaram na pitanja na koja svi već znaju odgovor. Naravno da je tako. Srpska pravoslavna crkva je apsolutno privilegovana. Ne samo da je privilegovana nego direktno učestvuje u kreiranju srpske politike, na jedan vrlo, po meni, negativan način. Podsetiti ću vas da je u jednom trenutku zbog sukoba na nivou crkava pokvaren odnos s Makedonijom, da je zbog sukoba sa Crnogorskom pravoslavnom crkvom pokvaren odnos i sa crnogorskim rukovodstvom. Dakle, crkva aktivno učestvuje i aktivno utiče na politiku Srbije.

Kako to utječe na položaj manjina čiji su pripadnici mahom druge vjere?

– **Miljenko Dereta:** Što jedna velika crkva ima više privilegija, to one druge imaju manje prava. To utiče na manjine jer je to pritisak na njihove pripadnike. Veronauka u školama je nešto što je izvršilo pritisak na roditelje zato što Srpska pravoslavna crkva naprosto svojim prisustvom tera druge da se kriju, tera ih da manje javno iskazuju svoja verska ubeđenja, posebno ako ne spadaju među takozvane tradicionalne crkve.

Oduzeta stanarska prava Srbima u Hrvatskoj

Jedno od najbolnijih pitanja srpske manjine u Hrvatskoj je sigurno pitanje oduzetih stanarskih prava. Ima li šanse, gospodine Dvornik, da se nađe nekakvo rješenje za to pitanje?

– **Srđan Dvornik:** Nadam se da ima, ali to vam kažem napola kao promatrač, a napola kao aktivist. Koja je pozadina problema? Stanarska prava su jednoj velikoj grupi građana – tridesetak tisuća nositelja stanarskih prava pomnoženo s brojem članova njihovih familija – oduzeta, a nakon toga je stanarsko pravo kao kategorija ukinuto, s tim što su dotadašnji nositelji stanarskog prava dobili mogućnost da po cijenama koje su bile znatno ispod tržišnih otkupe svoje stanove. Međutim, građani srpske nacionalnosti, koji su izgubili stanarska prava i bili ili protjerani ili su pobjegli iz Hrvatske, nisu mogli sudjelovati u ovom otkupu. Kako su njima stanarska prava oduzimana? Primjenjivao se član Zakona o stambenim odnosima iz socijalističkih vremena po kome se nosiocu stanarskog prava oduzima stan ako više od šest mjeseci ne živi u tom stanu. To su nove nacionalističke vlasti Tuđmanova HDZ-a iskoristile, pa su oduzele stanarsko pravo ljudima koji su uslijed pritisaka i zastrašivanja napustili zemlju. Ljudi su bježali jer su se osjećali ugroženi, što su kasniji događaji višestruko potvrdili. Da ne govorimo o tome da su u mnogim slučajevima stanarska prava oduzeta a da nije proteklo nikakvih šest mjeseci, čak ima slučajeva da nije proteklo ni šest sati od trenutka kada je čovjek izašao iz stana, a već je neko drugi ušao i kasnije tobože sredio papire. Uglavnom, čistim nasiljem i otimačinom oduzeto je stanarsko pravo zaista velikom broju obitelji i sada je, doduše pod međunarodnim pritiskom, hrvatska vlada priznala da je to njezin problem koji mora riješiti. Taj problem je sada parcijalno riješen tako što će država otkupljivati ili graditi stanove da bi ljudima koji su izgubili stanarsko pravo omogućila da u tim stanovima žive kao zaštićeni najmoprimci, ali ih oni ne bi mogli otkupiti, niti bi ih njihova djeca mogla nasljeđivati. Očito je da se tim rješenjem nastavlja nepravda, jer ne postoji nikakav racionalan razlog zašto njima, kao i svima nama koji smo nekada imali stanarsko pravo, ne bi bilo dopušteno da te stanove otkupe po isto tako povoljnim uvjetima. To je zapravo dokaz perzistentne nacionalističke nevoljkosti i otpora da se tim ljudima prizna jednako pravo.

Srđan Dvornik: Nedavno smo na inače "omiljenom, popularnom i nezavisnom" *Radiju 101* čuli prilog koji je tako zgusnut izraz govora mržnje prema Srbima da čovjek ostane potpuno zapanjen. Nije, dakle, riječ samo o diskriminaciji u konkretnim pravima, nego o mentalnom sklopu koji Srbe još promatra kao one "druge". Oni naprosto imaju apstraktni imidž neprijatelja

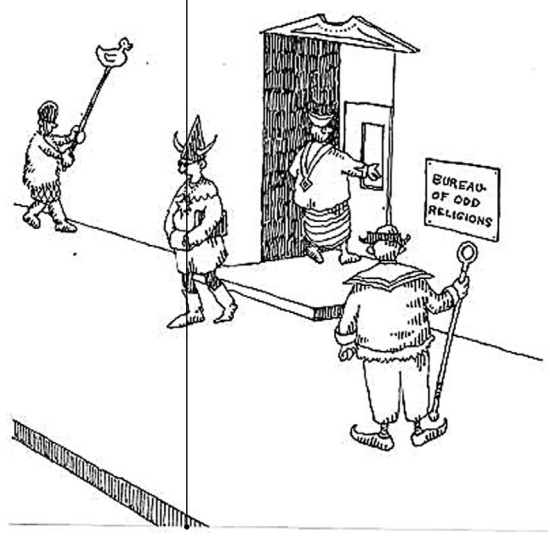

Ekskluzivna prava jedne nacije

Kako matice utječu na položaj manjina? Je li pripadnici manjina imaju više koristi ili štete od njihovih postupaka?

– **Miljenko Dereta:** Moram priznati da mi nije jasno šta znači reč matica. Da li to znači da su svi oni koji vekovima žive na jednoj teritoriji zapravo tu došli iz neke matice koja je, eto, igrom slučaja ostala tamo negde. Meni se taj koncept naprosto ne dopada i ja mislim da je svaka podrška, koja nije u oblasti jezika i kulture, vrlo štetna. Kad je reč o Srbiji, tu još uvek ima prostora za manipulaciju. U članu 13 novog ustava ispod jednog naizgled bezazlenog naslova *Zaštita državljana i Srba u inostranstvu* kaže se da "Republika Srbija štiti prava i potrebe svojih državljana u inostranstvu", a onda dodaje "Republika Srbija razvija i unapređuje odnose Srba koji žive u inostranstvu sa matičnom državom". To znači da država ima posebne odnose sa jednom etničkom grupom, a da ta ista prava ne daje drugim grupama. Naime, ne oseća se kao država nesrpskih etničkih zajednica. Izdvaja samo Srbe, ona je matica samo Srba, ali ne i nekog Mađara koji već sedamnaest generacija živi u Vojvodini.

– **Srđan Dvornik:** Kod nas se hrvatsko državljanstvo priznaje bez pitanja svakom etničkom Hrvatu i Hrvatici bilo gdje u svijetu. A etnička pripadnost se dokazuje katoličkom krštenicom. Kad je Hrvatska uspostavljena kao samostalna država, onda su svi koji su se zatekli u inozemstvu ili koji su već generacijama tamo živjeli morali regulirati državljanstvo. Hrvatska je tu selektivno nastupila tako što je državljanstvo automatski priznala svim etničkim Hrvaticama i Hrvatima, a drugima ne ako nisu uspjeli kroz mukotrpne procedure dokazati da su Hrvati. Državljanstvo je, dakle, priznavano po etničkom ključu. A državljanstvo je osnova, ne za sva, ali za strašno veliki dio prava.

Mediji naglašavaju problematičnost manjina

Gospodine Dereta, jesu li pripadnici manjina ravnopravni građani u Srbiji?

– **Miljenko Dereta:** Mislim da po ustavu nisu, jer spadaju u one "druge". Srećom, nije tako i u praksi, posebno u urbanim sredinama, i u onim sredinama u kojima postoji tradicija zajedničkog života kao što je to Vojvodina. Ali je isto tako činjenica da danas u vojsci nema maltene nijednog pripadnika manjinske zajednice, u javnim službama ih je vrlo malo, o policiji da ne govorim. Mislim da toj neravnopravnosti dosta doprinosi i tretman manjina u medijima. Umesto da se kaže da je Rom obio radnju, uvek treba dati inicijale, ne treba pisati da su Mađar, Srbin, Hrvat, Rom ili Albanac uradili ovo ili ono. Tu počinje pravljenje razlika, tu počinje žigosanje i razdvajanje po etničkom principu koje se uvek u ovim sredinama završava vrlo tragično.

– **Srđan Dvornik:** Gospodin Dereta je dobro naznačio razine na kojima na to pitanje treba odgovoriti. U Hrvatskoj imate tu simboličnu razinu, koja nije u Ustavu, ali se u tumačenjima često navodi tko je priznat kao matični narod, a tko su ti "ostali". Kad je riječ o kulturnim pravima, a ona nisu samo folklor nego prije svega mogućnost obrazovanja i javnog komuniciranja na jeziku manjine, često se pod ekonomskim ili nekim drugim izlikama ta prava u praksi umanjuju u odnosu na ono što postojeći pravni sistem nudi. I, konačno, što se tiče javnog diskursa, mediji su zaista skloni isticati nacionalne manjine kad god je riječ o nečem problematičnom. Ponekad se sama prisutnost drukčije etničke skupine doživljava kao problem a da se ne pokušava elaborirati zašto bi to bio problem, jer se podrazumijeva da će svi to razumjeti. Sjetite se samo diskursa koji se pojavljuje kada je riječ o sve većoj prisutnosti Kineza u našim zemljama. O tome se govori na alarmantan način a da se uopće ne objašnjava zašto bi to bio problem. Naše većinske zajednice još nisu shvatile da su one, kao najjače, najodgovornije za tolerantan stav prema manjinama. Za to će biti potrebna evolucija čitave političke kulture. Bojim se, dakle, da su pred nama još decenije borbe, napredovanja, možda i povremenih nazadovanja. Z

Artikulacija protesta

Hito Steyerl

Što je temelj na kojem možemo povlačiti političke usporedbe između različitih pozicija, odnosno etablirati ekvivalentnosti ili čak alijanse? Što se dodaje, što se montažom spaja i koje razlike i suprotnosti se niveliraju u korist etabliranja lanca ekvivalencija? Što ako se taj "i" političke montaže funkcionalizira, i to u korist populističke mobilizacije?

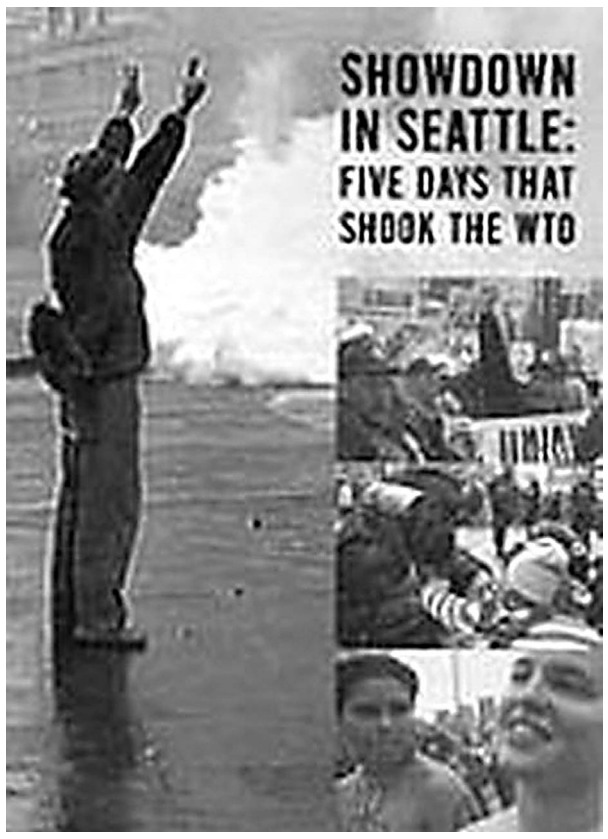

Svaka artikulacija je montaža različitih elemenata – glasova, slika, boja, strasti ili dogmi – unutar jednog određenog trajanja u vremenu i jednog određenog širenja u prostoru. O tome ovisi značenje artikuliranih momenata. Oni, naime, imaju smisla samo unutar te artikulacije i ovisno o njezinoj poziciji. Primijenimo to na pitanje značenja i organizacije političkog protesta. Kako se, dakle, artikulira taj protest? Što on artikulira i što artikulira njega?

Artikulacija protesta ima dvije razine: s jedne strane ona upućuje na dovođenje protesta do jezika, na vokalizaciju, verbalizaciju ili slikovnu vizualizaciju političkog protesta. Na drugoj strani, međutim, ta pojmovna kombinacija označuje također raščlanjenje odnosno internu organizaciju protestnog pokreta. Riječ je, dakle, o dvije različite vrste ulančavanja različitih elemenata: jednom na razini simbola, a drugi puta na razini političkih snaga. Na obje razine razvija se dinamika želje i uskraćivanja, privlačenja i odbijanja, suprotstavljanja i spajanja različitih elemenata. U odnosu na protest, pitanje o artikulaciji znači dakle organizaciju njegova izraza – ali također i izraz njegove organizacije.

Naravno, protestni pokreti artikuliraju se na mnogim razinama: s jedne strane na razini njihovih programa, zahtjeva, obveza koje sami sebi postavljaju, prioriteta i slijepih mrlja. Nadalje, protestni se pokreti međusobno artikuliraju i kao ulančavanja odnosno povezivanja različitih interesnih grupa, nevladinih organizacija, stranaka, kriminalnih bandi, individua ili grupa. U tom raščlanjenju artikuliraju se razni savezi, koalicije, frakcije, svađe, ili pak ravnodušnost. I na političkoj razini postoji, dakle, neki oblik montaže, kombinatorika interesa, organizirana u gramatici političkoga koja samu sebe stalno iznova pronalazi. Na toj razini artikulacija označuje oblik interne organizacije protestnih pokreta. U skladu s kojim pravilima je međutim ta montaža organizirana? Koga ona organizira s kim, posredstvom koga i na koji način?

I što to znači za različite oblike artikuliranja kritike globalizacije – kako na razini organizacije njihovih izraza tako i na razini izraza njihove organizacije? Kako se prikazuju globalne sveze? Kako se međusobno posreduju različiti protestni pokreti? Postavljaju li se oni jedan do drugoga, dakle zbrajaju li se jednostavno jedan s drugim, ili se na neki drugi način dovode u međusobni odnos? Što je slika nekog protestnog pokreta? Jesu li to zbrojene glave glasnogovornica i glasnogovornika pojedinih grupa? Jesu li to slike sukoba i demonstracija? Jesu li to novi oblici prikaza? Je li to refleksija oblika nekog protestnog pokreta? Ili pronalazak novih odnosa između pojedinih elemenata političkog ulančavanja? Ovim razmišljanjima o artikulaciji protesta evociram jedno sasvim određeno teorijsko polje, naime teoriju montaže, odnosno filmske montaže. I to također zato što se refleksija o odnosu umjetnosti i politike uglavnom odvija na polju političke teorije, dok se umjetnost često javlja tek kao njezin ornament. Što se, međutim, događa kada, obrnuto, refleksiju o umjetničkom načinu proizvodnje, naime teoriju montaže, prenesemo na polje politike? Kako se, dakle, montira političko polje i kakva se politička značenja mogu izvesti iz tog oblika artikulacije?

Proizvodni lanci

Ovo gore postavljeno pitanje želim raspraviti na temelju dvaju filmskih odlomaka – i polazeći od oblika njihove artikulacija tematizirati naposljetku njihovo implicitno, odnosno eksplicitno političko mišljenje. Filmove pritom uspoređujem s jednog sasvim specifičnog stajališta: oba sadrže jednu sekvencu u kojoj se tematiziraju uvjeti njihove vlastite artikulacije. U tim sekvencama predstavljaju se proizvodni lanci, odnosno samo odvijanje proizvodnje tih filmova. Na temelju tog samorefleksivnog tematiziranja načina proizvodnje političkih značenja, proizvodnje lanaca i montaža estetičkih oblika i političkih zahtjeva, želim razjasniti političke implikacije različitih oblika montaže.

Prvi odlomak uzet je iz filma *Showdown in Seattle*, kojeg je 1999., proizveo Independent Media Center Seattle, a prikazan na Deep Dish Television. Drugi odlomak potječe iz jednog Godard/Mieville filma iz godine 1975., pod naslovom *Ici et ailleurs*. Oba filma bave se transnacionalnim odnosno internacionalnim odnosima političke artikulacije: *Showdown in Seattle* dokumentira proteste protiv zasjedanja Međunarodne trgovinske organizacije (World Trade Organization) u Seattleu, kao i internu artikulaciju tih protesta kao heterogene kombinacije različitih interesa. Tema *Ici et ailleurs* su putevi i stranputice francuskog pokreta solidarnosti s palestinskom borbom sedamdesetih u posebnom smislu, kao i radikalna kritika poza, inscenacija i kontraproduktivnih ulančavanja emancipacije, u općenitom smislu. Oba ta filma kao takva zapravo nisu usporediva – prvi je žurno proizvedeni upotrebni dokument koji funkcionira u registru protuinformacije. *Ici et ailleurs*, naprotiv, prikazuje jedan dug, ali i mučan proces refleksije. U tom filmu u prvom planu ne stoji informacija, nego prije analiza njezine organizacije i inscenacije. Usporedbu tih dvaju filmova ne treba, dakle, shvatiti kao iskaz o tim filmovima kakvi oni jesu po sebi, nego prije kao pokušaj da se rasvijetli samo jedan njihov određeni aspekt, naime njihova samorefleksija o vlastitim, za svaki film specifičnim oblicima artikulacije.

Showdown in Seattle

Film *Showdown in Seattle* strastvena je dokumentacija protestnih zbivanja koja su se odvijala u povodu sastanka Međunarodne trgovinske organizacije (WTO) 1999., u Seattleu. Zbivanja koja su pratila prosvjed montirana su u kronološkoj formi, i to prema danima. Pritom je razvoj događaja na ulici praćen iscrpnim informacijama o djelovanju Međunarodne trgovinske organizacije. U brojnim kraćim *statementima* do riječi su došli mnogobrojni glasnogovornici i glasnogovornice najrazličitijih političkih grupacija, prije svega sindikata, ali također pokreta urođenika ili pak seljačkih organizacije. Film (koji se sastoji iz pet zasebnih polusatnih dijelova) napravljen je u stilu konvencionalne reportaže i izvanredno je uzbudljiv. U skladu s tim je i predodžba filmskog prostora i vremena koja bi se, uz pomoć Benjamina, mogla opisati kao homogena i prazna, dakle organizirana posredstvom kronološkog odvijanja radnje i unutar jedinstvenih prostora.

Na kraju dvoipolsatne serije filmova nalazi se jedan odlomak u kojem se gledatelji vodi na jednu turu kroz proizvodne pogone filma, dakle kroz studio koji je za potrebe snimanja tog filma napravljen u Seattleu. Ono što u tom filmskom odlomku vidimo, više je nego dojmljivo. Cijeli film je snimljen i montiran u vremenu koje se poklapa s trajanjem protesta. Svaku večer prikazano je pola sata programa. To iziskuje iznimno veliki logistički napor, i u skladu s tim interna organizacija Indymediina ureda ne izgleda u načelu ništa drukčije od organizacije nekog komercijalnog televizijskog kanala. Vidimo kako u studio pristižu slike brojnih videokamera, kako se one pregledavaju, kako se iz njih odabiru upotrebljive scene, kako se ti isječci pristiglog materijala u daljnjem koraku montiraju, itd. Pritom se nabrajaju različiti mediji na kojima i posredstvom kojih se objavljuju informacije, kao što su faks, telefon, World Wide Web, satelit, itd. Vidimo kako se obavlja posao organizacije informacija, dakle slika i tonova: postoji *video desk*, proizvodni planovi itd. Ono što se prezentira prikaz je jednog proizvodnog lanca informacija, točnije rečeno, u definiciji autora: lanca protuinformacije koje se, zbog njihova odmaka od informacija koje proizvode komercijalni mediji – kritizirani zbog svoje jednostranosti – određuju u odnosu na njih negativno. Riječ je, dakle, o zrcalnoj replici konvencionalne proizvodnje informacija i reprezentacija sa svim njezinim hijerarhijama, o jednoj, do u najsitniji detalj vjernoj kopiji načina proizvodnje komercijalnih medija – samo s naizgled drugom svrhom.

Ta druga svrha opisuje se uz pomoć brojnih metafora: *get the word across, get the message across, getting the truth out, getting images out* (prenijeti riječ, prenijeti informaciju, izvući istinu, izvući slike). To što se treba prenijeti su protuinformacije koje se opisuju kao istina. Ultimativna instancija na koju se ovaj alternativni medij pritom poziva je glas naroda, *the voice of the people*, i taj je glas nešto što treba biti saslušano. On je zamišljen kao jedinstvo razlika, dakle različitih političkih grupa i kao takav odjekuje unutar rezonantnog tijela filmskog prostora-vremena čija se homogenost nikad ne dovodi u pitanje.

Mi se, međutim, moramo zapitati ne samo kako taj glas biva artikuliran i organiziran nego, također, što taj glas naroda uopće treba da znači. U *Showdown in Seattle* taj izraz se upotrebljava bez ikakva problema-

Donosimo četvrti esej kritičkog propitivanja kulturnih politika, napisan u okviru projekta RePUBLICart. Bio je to transnacionalni istraživački projekt, koji je trajao od 2002. do 2005. godine, a pokrenuo ga je *eipcp* (European Institute for Progressive Cultural Policies), sa željom da promovira istraživanje i razvoj intervencionističkih i aktivističkih praksi javne umjetnosti. Uz 12 izabranih umjetničkih projekata i 12 diskurzivnih izvedaba, projekt je rezultirao i u evropskoj mreži, koja se prvenstveno reflektirala u različitim izdanjima rePUBLICart web magazina. Nakon što su rezultati projekta dokumentirani i arhivirani, *eipcp* je pokrenuo 2005. novi *Projekt transform*, predviđen da traje do 2008.

tiziranja: kao dodatak glasovima pojedinih glasnogovornica i glasnogovornika protestnih grupa, nevladinih organizacija, sindikata itd. Njihovi zahtjevi i pozicije artikuliraju se tijekom većeg dijela filma – u formi *talking headsa*. Posredstvom formalno istog postava njihove se pozicije standardiziraju i time čine usporedivima. Na razini standardiziranog konvencionalnog jezika formi različiti stavovi preobražavaju se na taj način u lanac formalnih ekvivalencija u kojem se politički zahtjevi zbrajaju jedan s drugim na isti način na koji se u medijskom proizvodnom lancu slike i tonovi u konvencionalnim lancima montaže također nižu jedni za drugima. Forma alternativnog medija time se ispostavlja kao potpuno analogna jeziku forme kritiziranih komercijalnih medija. Samo je sadržaj drugi, naime jedna aditivna kompilacija glasova koji uzeti zajedno proizvode: *the voice of the people*, "glas naroda". Kada se sve te artikulacije zbroje, na koncu te računice izlazi "glas naroda" – bez obzira na činjenicu da različiti zahtjevi u jednom dijelu međusobno politički proturječe, kao što je slučaj na primjer s borcima za zaštitu prirode i sindikalistima, različitim manjinama, feminističkim grupama, itd., i uopće nije jasno kako se ti zahtjevi mogu onda dovesti u međusobnu vezu. To što stoji na mjestu tog izostalog posredovanja je naprotiv puki filmski i politički zbroj – postavki, stavova i pozicija – i estetička forma ulančavanja koja principe njihove organizacije bez razmišljanja preuzima od protivnika. (Ovdje ne bismo trebali implicirati, da postoji neki film koji bi mogao preuzeti rad tog posredovanja. Jedan film bi mogao međutim inzistirati na tome da to posredovanje ne bude zamijenjeno jednostavnim zaklinjanjem.)

U drugom se filmu, naprotiv, ta metoda pukog zbrajanja zahtjeva, koji uzeti zajedno predstavljaju "glas naroda", odlučno kritizira i to zajedno sa samim konceptom glasa naroda.

Ici et Ailleurs

Redatelji, ili bolje, montažeri filma *Ici et Ailleurs* Godard i Mieville, odnose se radikalno kritički prema pojmovima popularnoga. Njihov se film sastoji iz samokritike jednog filmskog fragmenta koji su sami proizveli. Kolektiv "Dziga Vertov" (Godard/Morin) je 1970. po narudžbi Palestinske oslobodilačke organizacije (PLO) snimio film o toj organizaciji i njezinoj borbi. Propagandni film, prepun heroiziranja i samozadovoljnog veličanja palestinskog naroda i njegove borbe zvao se *Do pobjede* i nikad nije bio dovršen. Sastojao se iz više dijelova koji su nosili naslove kao što su: *oružana borba*, *politički rad*, *narodna volja*, *rat*, *produžen do konačne pobjede*. Prikazana je borbena obuka, scene tjelesne vježbe i vježbe gađanja, kao i scene agitacije za Palestinsku oslobodilačku organizaciju (PLO), formalno u jednom gotovo postupno neosviještenom lancu ekvivalencija u kojem je svaka slika, kao što će se kasnije ispostaviti, na silu natisnuta u okvir antiimperijalističke fantazije. Četiri godine kasnije Godard i Mieville još jednom su podrobno analizirali snimljeni materijal. Utvrdili su da dijelovi izjava pripadnika Palestinske oslobodilačke organizacije nikad nisu bili prevedeni odnosno da su otpočetka bili namješteni. Kritički su reflektirali inscenaciju i neprikrivene laži materijala – prije svega, međutim, svoje sudjelovanje u tome, posebice u vezi s načinom na koji su organizirali

slike i tonove. Na temelju te samorefleksije postavili su sljedeća pitanja: Na koji način je ta, poput mantre neumorno ponavljana, formula o "glasu naroda" funkcionirala kao populistička buka kojom se uklanjaju proturječja? Koje slike su tim postupkom prisilno dovedene u vezu? Koji ton je povezan uz koju sliku? Što to znači kada se uz bilo koju sliku montira internacionala, na primjer na način na koji se mast namazuje na kruh? Koje su to političke i estetske predodžbe pod izgovorom "glasa naroda" zbrojene jedna s drugom? I zašto taj račun na kraju uopće ne funkcionira? U generalnom smislu Godard/Mieville došli su do sljedećeg zaključka: znak zbrajanja u montaži, ono "i" s kojim su montirali jednu sliku do druge, nije nimalo nevin, a pogotovo ne neproblematičan.

Film *Ici et Ailleurs* danas je zastrašujuće aktualan, ali ne u smislu da nam nudi mogućnost da zauzmemo neku poziciju u bliskoistočnom konfliktu, nego, naprotiv, u tome da on problematizira pojmove i šablone u kojima se konflikti, kao i akti solidarnosti, svode na binarne opozicije izdajstva i lojalnosti, odnosno reduciraju na neproblematična zbrajanja i pseudokauzalnosti. Što naime, ako model zbrajanja ne funkcionira? Ili ako obvezatno "i" uopće ne predstavlja nikakvo zbrajanje, nego oduzimanje, dijeljenje odnosno uopće ne označuje nikakav odnos? Što naime ako spomenuto "i" u tom "Ovdje i drugdje" u ovoj Francuskoj i Palestini ne prikazuje nikakvo zbrajanje, nego oduzimanje? (I što „Ovdje i drugdje" znači *sada* kada u Francuskoj gore sinagoge?) Što to naime znači kada se dva politička pokreta ne samo uzajamno ne povezuju, nego kada se međusobno onemogućuju, potiskuju, kada proturječe jedan drugomu, ili se pak uzajamno isključuju? Što ako umjesto "i" moramo staviti "ili", odnosno "jer" ili "umjesto"? I što onda još znači jedna floskula kao što je "volja naroda"?

Preneseno na političku razinu, pitanje tako glasi: što je temelj na kojem uopće možemo povlačiti političke usporedbe između različitih pozicija, odnosno etablirati ekvivalentnosti ili čak alijanse? Što je uopće učinjeno usporedivim? Što se dodaje, što se montažom spaja i koje razlike i suprotnosti se niveliraju u korist etabliranja lanca ekvivalencija? Što ako se taj "i" političke montaže funkcionalizira, i to u korist populističke mobilizacije? I što znači to pitanje za današnju artikulaciju protesta, kada se na antiglobalističkim demonstracijama nacionalisti, protekcionisti, antisemiti, teoretičari zavjere, nacisti, religiozni fanatici i reakcionari bez problema uključuju u lanac ekvivalencija? Vrijedi li ovdje jednostavno načelo neproblematičnog zbrajanja, slijepi "i" koji polazi od toga da na račun treba dodavati sve nove i nove, kolikogod po sebi različite, interese sve dok jednom iz konačnog obračuna ne izađe narod?

Godard i Mieville ne usmjeravaju, međutim, svoju kritiku samo na razinu političke artikulacije, dakle na izraz interne organizacije, nego također i na organizaciju njezina izraza. Ona stoji u bliskom odnosu s internom organizacijom, dakle s razinom političke artikulacije. U *načinu na koji* se organiziraju slike i tonovi, u načinu na koji se oni montiraju i nižu, leži bitni sastojak te problematike. Jedna fordistička artikulacija, organizirana na načelima masovne kulture slijepo će reproducirati šablone svoje vladavine, tako glasi njihova teza; stoga se ona mora prekrižiti i problematizirati. Otuda se i Godard/Mieville također bave proizvodnim lancem slika i tonova , ali u usporedbi s Indymedijom odabiru sasvim drugu scenu – oni prikazuju grupu ljudi sa slikama u rukama koji prolaze ispred kamere kao na tekućoj vrpci, ali tako da pritom jedan drugoga izguravaju. Niz ljudi koji nose pred sobom slike "borbe" mehanički se povezuju u lanac, po logici tekuće vrpce, odnosno po logici mehanike kamere.

Godard/Mieville prevode ovdje vremenski poredak filmskih slika u prostorni poredak. Ono što pritom postaje vidljivo, su lanci slika koje se ne odvijaju jedna za drugom, nego bivaju istodobno pokazivane. Oni postavljaju slike jednu pored druge i guraju njihove okvire u žarište pozornosti. Ovdje se otvoreno izlaže načelo njihova ulančavanja. Ono što se u montaži ukazuje kao često nevidljivo zbrajanje, ovdje se problematizira i dovodi u odnos s logikom strojne proizvodnje. Posredstvom te refleksije proizvodnog lanca slika i tonova u toj sekvenci se razmišlja o uvjetima reprezentacije u mediju filma uopće. Montaža nastaje unutar jednog industrijskog sustava slika i tonova, čije je ulančavanje unaprijed organizirano – kao što je načelo proizvodne sekvence u *Showdown in Seattle* obilježeno preuzimanjem konvencionalnih shema proizvodnje.

Godard/Mieville, naprotiv, pitaju: Kako vise te

slike o lancu, kako su ulančane, što organizira tu artikulaciju i koja se politička značenja time generiraju? Pred očima imamo jednu eksperimentalnu situaciju ulančavanja u kojoj su slike relacijski organizirane. Na jedan potpuno divlji način međusobno se miješaju slike i tonovi iz nacističke Njemačke, Palestine, Latinske Amerike, Vijetnama i drugih mjesta – čemu se dodaje niz narodnih pjesama, odnosno pjesama koje slave narod i to kako iz lijevih tako i desnih političkih izvora. Kao prvo, i to je evidentno, stječe se dojam da slike, naravno, poprimaju svoje značenje ovisno o njihovom ulančavanju. Ono drugo je međutim daleko važnije, naime to da nastaju nemoguća ulančavanja: slike koncentracijskog logora i *venceremos* pjesme, Hitlerov glas i slika My Laia, ponovo Hitlerov glas i slika Golde Meir, My Lai i Lenjin. Postaje jasno da temelj toga glasa naroda koji čujemo u njegovim različitim artikulacijama i na čijoj razini se odvija eksperiment prikaza, baš nije temelj na kojem se stvaraju ekvivalencije, nego, naprotiv, proizvode ona radikalna politička proturječja koja glas naroda pokušava prikriti. On stvara oštre diskrepancije unutar – kako bi Adorno rekao – nijeme prisile identitetskog odnosa. On uzrokuje suprotstavljanja umjesto izjednačavanja i s onu stranu suprotstavljanja čak čisto zaprepaštenje – sve moguće, samo ne nikakvo neproblematično zbrajanje političkih stremljenja. Jer, ono što taj populistički lanac ekvivalencija u toj točki u bitnome razotkriva jest zapravo praznina oko koje je on strukturiran, praznina inkluzivističkog "i" koje s onu stranu svih političkih kriterija slijepo zbraja sve na što naiđe.

U sažetku možemo reći da načelo glasa naroda u spomenuta dva filma preuzima sasvim drukčiju ulogu. U filmu o Seattleu glas naroda je, doduše, organizaciono načelo, ono načelo koje konstituira pogled ali samo ne biva problematizirano. Glas naroda funkcionira u tome filmu kao slijepa mrlja, prazno mjesto koje, prema Lacanu, konstituira cijelo polje vidljivoga, ali samo postaje vidljivo tek kao neka vrsta pokrova. On organizira lanac ekvivalencija ne dopuštajući lomove, i prikriva činjenicu da njegov politički cilj ne nadilazi neupitnu predodžbu inkluzivnosti. Glas naroda time istodobno predstavlja organizaciono načelo kako ulančavanja tako i isključivanja. Što je to, međutim, što on isključuje? U zaoštrenom slučaju mogli bismo odgovor formulirati u smislu tvrdnje da prazni topos glasa naroda općenito prikriva samo jedno prazno mjesto, naime prazno mjesto pitanja o političkim mjerilima i ciljevima koji pozivanjem na narod trebaju biti legitimirani.

Kako, dakle, stoji stvar s artikulacijom protestnog pokreta koji se sastavlja prema modelu onoga "i" – kao da je inkluzija po svaku cijenu njegov mjerodavni politički cilj? U odnosu na što je organizirano to političko ulančavanje? Čemu zapravo? Koji ciljevi i kriteriji moraju biti formulirani – i onda kada oni možda nisu tako popularni? I ne mora li potom uslijediti jedna mnogo radikalnija kritika artikulacije ideologije uz pomoć slika i tonova? Ne znači li konvencionalna forma jedno mimetičko prilagođavanje odnosima čiju bi kritiku tek trebalo obaviti? A populistička forma, ne znači li ona slijepu vjeru u moć zbrajanja proizvoljnih želja? Ne bi li ponekad bilo bolje razbiti taj lanac umjesto po svaku cijenu nastojati da se sve sa svime umreži?

Zbrajanje ili potenciranje?

Što, dakle, čini neki pokret opozicijskim pokretom? To pitanje je tim važnije što se mnogi pokreti koji sebe nazivaju protestnim pokretima mogu u najmanju ruku označiti kao reakcionarni, ako ne i izravno fašistički odnosno kao takvi koji bez ikakva problema uključuju takve reakcionarne, odnosno fašističke elemente. Pritom se radi o elementima u kojima se ono postojeće sve više radikalizira, u jednoj transgresiji od koje zastaje dah; postojeće koje u svojoj brazdi ostavlja za sobom rasute fragmentirane identitete kao smrvljene kosti. Bez prekida energija pokreta ide od jednog elementa do drugog – poprijeko presijecajući homogeno prazno vrijeme poput vala koji prolazi nekom gomilom. Slike, tonovi i pozicije ulančavaju se bez ikakve refleksije u pokret slijepe inkluzije. U tim figurama razvija se neviđena dinamika, i to s jednim jedinim ciljem – da sve ostavi po starom.

Koji pokret političke montaže, dakle, uopće proizvodi neku opozicijsku artikulaciju – namjesto jednog pukog zbrajanja elemenata u korist reprodukcije postojećega? Ili, da postavimo pitanje drukčije: koja se to montaža može predočiti između dvije slike, odnosno dva elementa, montaža koja između ili po strani od ta dva elementa omogućuje da nastane nešto drugo, nešto što ne predstavlja kompromis, nego pripada nekom drugom poretku – otprilike kao kada bi netko uporno udarajući dva tupa kamena jedan o drugi izbio iskru iz tame? Je li ta iskra koju bismo mogli nazvati i iskrom političkoga uopće treba biti stvorena, pitanje je artikulacije o kojoj govorimo. Z

Zahvaljujem Peteru Grabheru / kinoki za naputak na filmove.
Preveo Boris Buden.
Preneseno sa http://www.republicart.net.
Priredio Srećko Pulig.

Neue entartete Kunst

Antun Maračić

Činjenica koja izaziva jezu: u trendu je revizija umjetnosti od ćudorednih retardanata i mladih zoofilnih higijeničara te najniže razine oficijelnog represivnog aparata. Svi oni nekako spontano odlučiše da svoju neefikasnost na stvarnim i masovnim poprištima zla nadoknade akcijama u art-domeni

Umjesto u politici, ekonomiji, dnevnim paradama državnog i privatnog socijalnog nemilosrđa... dakle na poligonima stvarnog humanitarnog stratišta i prave pornografije – objekti-modeli dezinfekcije okoline od neprimjerenih, "moralno nepoželjnih" i "politički nekorektnih" sadržaja traže se u posljednje vrijeme – unutar enklava umjetnosti. Dakle usred galerijskih programa-priredbi, u stanovima umjetnika i kunsthistoričara, uskoro zacijelo u stalnim postavima, depoima muzeja...

Osim što se prekidaju umjetnički performansi, vade se antologijska, desetljećima stara djela javno priznatih autora, da bi ih sada valorizirali humanitarni jurišnici u (začuđujuće skladnoj) suradnji s državnim institucijama. Sve sami tankoćutni komesari umjetnosti, kreću oni u odlučnu arbitražu (i neposredne terorističke sankcije!) na bazi dogmatizirane ideje, pravednički čiste savjesti i sretne ignorancije, te nakaradnog legalističkog pokrića. Činjenica koja izaziva jezu: u trendu je revizija umjetnosti od ćudorednih retardanata i mladih zoofilnih higijeničara te najniže razine oficijelnog represivnog aparata. Svi oni nekako spontano odlučiše da svoju neefikasnost na stvarnim i masovnim poprištima zla nadoknade akcijama u art-domeni. Autoritet i uloga struke maknuti su nastranu, djelom nasilno, a dijelom žalibože i (ne)voljom nje same, kao i zbog šutnje nadležnih kulturnih institucija zaključno s krovnom nacionalnom – Ministarstvom kulture.

Napadi na zdrav razum

No nisu od umjetnika kakvi su ovdje u igri ugrožene životinje i djeca, nego je od pretencioznih sektaških ortodoksa ugrožen zdrav razum. Dok stvarni pedofili harače tvrdim terenom i virtualnim prostorom te se lagano uvlače u evropske parlamente agresivno agitirajući za svoja seksualna prava nad maloljetnicima, dotle anonimne ništarije preko manipuliranih pozornika, na temelju "indicija" 20 godina starog, muzejski pohranjenog djela (s prizorom veselog djeteta koje performira s kitom cvijeća), a tražeći dodatni "pedofilni" materijal, otimaju arhive umjetnika i ruju po njima ugrožavajući tako cjelokupne njihove opuse. Previđaju pritom (doduše možda ne zadugo!) da se već stoljećima u interijerima crkava neometano vrtlože ljupki amoreti, puti i anđelčići ružičastih guza, da mali razvaganjeni barokni Njarnjasi krase dovratke drevnih gradova, da posred javnih trgova i parkova u markantnom luku piške natrčeni bronćani pisboji...

Dok, s druge strane, institucije neuvijeno imenovane klaonicama, legitimno, organizirano, masovno (doduše na propisan, zadovoljavajući način, ispraćajući ih s bajkama za laku noć, operetama ili uspavankama, tabletama za raspoloženje te konačno efikasnim brzim sječivima) dnevno usmrćuju stotine, tisuće, stotine tisuća, milijune, itd.: kokoši, pataka, gusaka, zečeva, svinja, janjaca, telaca, junica, krava, volova, potom konja (koje također ubijaju...); dok duploni po šumama obaraju rogate, pernate i ine divlje ljepotane, dok gosti *cacciatori* vrše ornitocidne pohode po našim krajevima, a ribari

Sjajno, sačuvajmo sve od nas, sve osim nas samih, eto radikalne projekcije evolucije naznačenog pravca: štitimo sve živote – ovcu od vuka, kupus od zeca, bakteriju od antibiotika, pa ćemo od zemlje uspješno napraviti pustinju tako temeljito beživotnu da ju je milina pokušat zamisliti

diljem vodenog dijela globusa sistematski provode uistinu zabrinjavajući dnevni ihtiocid – paradni zoofiloetičari se fokusiraju na ubojstvo jednog pijetla čije se smaknuće, ponuđeno javnosti na uvid događa mimo oficijelnih gubilišta, u jednoj galeriji. Pozorno, po "zooetičkoj dojavi" nekog svjesnog kućnog cinkera, prate oni događanje intervenirajući tek kad je čin obavljen, ne zaustavljajući ruku s nožem. Jer, u tom slučaju izostao bi događaj koji će omogućiti njihovu kvazizoobrižničku larmu! Nakon koje slijedi privođenje umjetnice, teroristički čin i daljnje prijetnje muzejskom osoblju.

Karikatura utopije

Za to vrijeme gradom revno cirkuliraju klaonički kamioni puni životinjskih polovica, mesnice su pune, ražnjevi sa svakovrsnim pečenkama vrte se ujednačenim ritmom diljem domovine, Balkana, Europe, bijelog svijeta... Jer čovjek je žalibože i mesožder, a na temelju tog obilježja formirao je dobar dio svoje kulture. Cijele knjižnice s mesnim, najrazrađenijim receptima tiskane su tijekom povijesti ljudske rase i ishrane, tolike profesije nastale su i razvile na osnovi mesojeđa (mesari sami, kuhari, gastronomi, konobari, laboranti, inspektori, proizvođači noževa i inih sprava za pripremu mrsa, cijele industrije pače)... I što sad? Obrni na glavu civilizacijska tisućljeća, mijenjaj ljudsku prirodu i običaje, udri po antropologiji i genetici, ubacuj čipove u mozak, ispiri centre za mesožderstvo, veganiziraj rasu, koja nek' odsad pase i sravnjuje biljni pokrov planeta... Počnimo uostalom dežurati i među životinjama (ni one nisu nedužne) da ih spriječimo u napadaju i ždranju drugih životinja. A ima i biljki mesožderki, i one su *de facto* gotovo životinje, svakako živa bića, samo bez nogu. Uočit će to bez sumnje neki budući temeljitiji radikali, protektori flore planeta, osporit će i pravo na tamanjenje biljaka. Sjajno, sačuvajmo sve od nas, sve osim nas samih, eto radikalne projekcije evolucije naznačenog pravca: štitimo sve živote – ovcu od vuka, kupus od zeca, bakteriju od antibiotika, pa ćemo od zemlje uspješno napraviti pustinju tako temeljito beživotnu da ju je milina pokušat zamisliti.

No šalu nastranu, ili bolje rečeno, objasnimo i pokušajmo je opravdati: aktivisti o kojima je riječ, zoran su primjer karikature utopije. Karikature kojoj se, međutim, ne možemo smijati jer posljedice njezine aktivacije su ni više ni manje nego – rađanje nove inačice fašizma!

Aktivisti ili paraziti?

Umjetničko djelo nikad nije jednoslojno, plakatno, jednodimenzionalno, ono u pravilu ne afirmira malignosti društvenih pojava, sasvim obrnuto, ono ih analizira, osvješćuje, kritizira, usprotivljuje im se, donosi osobni stav o svijetu i običajima. Pa ako upotrijebi simbolički element iz (negativne) svakodnevice tada to ne znači da ju naprosto ponavlja. Njezinim prizorom umjetnik je pomiče.

I upravo u to područje osviještenog, ili barem osvještavajućeg, upadaju aktivističke ljenčine koje prečicom, na lak način hoće postići reklamu i poene. Zapravo, tko je u slučaju Klovićevih dvora izveo performans? Kome je uistinu trebala ubijena životinja? Tko ju je temeljito iskoristio? Pa upravo oni, "zoofili, aktivisti, zaštitnici"! Oni su, parazitirajući na izvedbi Vlaste Delimar, kapitalizirali i multiplicirali njezin učinak. Da, prizor se (za razliku od pijevca samoga) nije smio žrtvovati.

Jer, istina, gadno je svjedočiti činu ubojstva, pa makar i živine koja je zato naprosto predestinirana. Ali, činjenica je da je sama vidljivost tog čina, njegova izloženost ono što omogućuje, čak nagoni na moraliziranje, u najgorem smislu riječi. Sam po sebi, taj čin tek je naznaka. Prave, masovne egzekucije, kako je rečeno, čine se drugdje, neometano, institucionalizirano, organizirano, mehanizirano. Drugim riječima, mi ovaj javni, vidljivi čin proglašavamo kriminalnim, iznimnim, paradigmatičnim, za osudu – samo zato jer smo mu svjedočili. U pitanju je, dakako, najčišće, fatalno – licemjerje. Jer ako se stvar događa mimo naših očiju tada nas se ne tiče, ako je dakle životinja servirana u obliku fileta, stejka, pršuta, parizera, pancete ili kulena. Kako inače objasniti da vozila mesne industrije ostaju intaktna a muzejski kombiji gore!?

Ako je regularna, neometana percepcija publike u tom drastičnijem obliku umjetničkog izražavanja mogla polučiti istu ideju koju startno podržavaju zoofilni adepti, a to je da se neki od prisutnih okane mesa, sada je smjer sasvim drugi: sada se umjetnost u javnosti obilježava kao domena ubojstva i perverzije te je frustriranim mrziteljima nerazumljivih umjetničkih izričaja dan placet za otvoreni iskaz svojih animoziteta. Dan je signal za akciju: represiju, linč nad umjetnicima i umjetničkim institucijama. Upravo se, dakle, uspostavlja bauk nove verzije *Entartete Kunsta*! I primjerenog tipa progona istog, dakako, pa ma kakvu nominalnu obrazinu (zoofila, ili apedofila) navlačio njegov akter, pa ma u kakvoj institucionalnoj formi (nezavisnoj, državnoj) progonitelj djelovao.

Struka u uzmaku

U oba slučaja, onog Milisava Vesovića, fotografa, kao i Vlaste Delimar, performerice, riječ je o umjetnicima sa stažem, sa sviješću, čija su djela dio povijesti suvremene hrvatske umjetnosti. To su ljudi koji su svoj život podredili stvaralaštvu, nerijetko riskirajući svoju građansku udobnost, sustavno se, svaki na svoj način, suprotstavljajući društvenim anomalijama, socijalnoj žabokrečini. Kao takvi oni su spremni na neugodnosti u javnoj recepciji svoga rada, ali to ne znači da, u civiliziranoj zemlji u kakvoj živimo (?), moraju trpjeti ordinarnu represiju najniže vrste: policijske upade, konfiskaciju čitavih arhiva, terorističke napade. Mimo svih mišljenja i ocjena struke, arbitraža se vrši od nevježa i nasilnika.

A zašto? Između ostalog i stoga što je struka u defenzivi, djelomično čak u latentnoj podršci represiji.

Zar nije Muzej, vlasnik djela, trebao skočit na noge kad se počelo sumnjičiti dio njegova fundusa, zar nisu kritičari i njihova društva trebala hitno izaći sa svojim proglasom? Ministarstvo? – ah, već spomenuto. A umjetnicima, kolegama, koji će sutra doživjeti sličnu sudbinu, savjetujem, solidarizirajte se. Želim upozoriti da je situacija alarmantna: *artisti, armatevi!*

Zakon za one koji se za svoja prava ne mogu sami izboriti

Luka Oman i Ivana Surjan

Oba zakona, Zakon o dobrobiti životinja i Zakon o zaštiti životinja, u mnogim dijelovima zapravo nalikuju priručniku za iskorištavanje i ubijanje životinja. Ipak, novi "priručnik" donosi odredbe koje će pridonijeti kontroli nasilja nad životinjama i daljnjem razvoju hrvatskog zakonodavstva u vezi sa zaštitom i pravima životinja

Kada je 2004. zastupnik Ivo Banac izložio Prijedlog novog zakona o zaštiti životinja koji je izradila udruga Prijatelji životinja, njegove su riječi ostale neshvaćene za mnoge saborske zastupnike, a neinformiranost i nezainteresiranost pojedinih zastupnika bila je gotovo nevjerojatna (usp. http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=5-14). Naravno, izlaganja zastupnika koji su ozbiljno pristupili problematici zakonske zaštite životinja pokazalo je manjkavosti postojećega zakona i, iako je te godine Prijedlog za zastupnike bio previše futuristički, dao je jasnu poruku da do promjene ipak mora doći.

Životinje i saborski zastupnici

Ipak, prvo je čitanje, održano 25. svibnja 2006., Prijedloga zakona o zaštiti životinja u Saboru prošlo znatno bolje i iako se kod pojedinih zastupnika nije mogla vidjeti promjena u edukaciji i ponašanju, većina izlaganja zastupnika je pokazala da zastupnicima zaštita životinja postaje sve važnije pitanje, te su se mnogi bez polemike odlučili zauzeti za zabranu uzgoja životinja za krzno i produljenje roka nakon kojega je dopušteno usmrćivanja životinja u skloništu, a podržana je bila odredba o zabrani cirkusa s divljim životinjama. Pojedini zastupnici pobunili su se protiv odredbe o obveznom omamljivanju životinja prije klanja u domaćinstvu koju bi trebala obavljati stručna osoba, što je rezultiralo kasnijom promjenom te odredbe.

Drugo čitanje, održano 29. studenoga 2006., Konačnog prijedloga zakona o zaštiti životinja (usp. Konačni prijedlog zakona o zaštiti životinja – listopad 2006.; http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=959), koji će stupiti na snagu 1. siječnja 2007., prošlo je znatno burnije, u kojem su se pojedini zastupnici isticali velikim zalaganjem i informiranošću za zaštitu i prava životinja, a drugi potpuno suprotnim izlaganjima gotovo sramotnim za Sabor. Vidljiva je bila kod većine zastupnika, bez obzira na slaganje ili neslaganje s pojedinim odredbama Prijedloga zakona, zainteresiranost za problematiku zaštite i prava životinja, iako se mnogo puta skretalo s teme i zaboravilo da se radi o zakonu koji bi trebao štititi životinje, a ne poticati iskorištavanje. Iako su mnogi stali u obranu raznih tradicija, iznesene su i konstatacije da se i tradicije trebaju mijenjati i prilagođavati, te da okrutnost prema životinjama nikako ne bi trebala biti dio kulturnog predstavljanja Hrvatske i turističke ponude. U Saboru je na žalost bilo i smijeha na račun klanja životinja, janjića na ražnju i slično, a bilo je čak i upozorenja da se životinjama ne pripisuju antropomorfni izrazi poput boli, straha i patnje!

Izglasavanje je novog Zakona o zaštiti životinja, 1. prosinca 2006., prošlo uz većinsku podršku Prijedlogu zakona, odnosno 73 zastupnika je glasalo za usvajanje Prijedloga, tri protiv, a jedan zastupnik bio je suzdržan. Odbijeni su amandmani za potpunu zabranu utrke pasa i trajnog držanja pasa na lancu, no veće je zaprepaštenje izazvalo prihvaćanje amandmana kojim se iz odredbe o zabrani borbi životinja izuzimaju borbe bikova – bikijade. Naime, Jure Bitunjac i Živko Nenadić, zastupnici HDZ-a, u amandmanu na Konačni prijedlog zakona o zaštiti životinja PZE 475, a na temelju članka 163. stavak 2. Poslovnika Hrvatskoga sabora, sastavljaju amandman prema kojemu u članku 4. stavak 2. točka 5. iza riječi "životinja" dodaju tekst koji glasi "osim tradicionalnih borbi bikova", a sa sljedećim "obrazloženjem": "U Dalmatinskoj zagori borbe bikova imaju dugu tradiciju koja svoje korijene vuče iz vremena kad su ljudi na ovom području živjeli uglavnom od stočarstva. (...) Borbe bikova su više odmjeravanje snage životinja nego sama borba i gotovo nikada ne završavaju sa značajnim povredama". Postavljamo pitanje: što to znači GOTOVO NIKADA?

Pored svega, saborski su zastupnici, neki više, neki manje, svjesni da je budućnost bez stalnih pozitivnih promjena u vezi sa zaštitom i pravima životinja nezamisliva. Do njih je došla i nedavna vijest da u nizozemskom parlamentu sjede i dva zastupnika iz Stranke za prava životinja (PvdD) u čijem programu stoji da su životinje – kao i ljudi – živa bića sa sviješću i osjećajima, čija prava treba također zastupati. Zastupnici su svjesni da je to zasigurno tek prvi slučaj u svijetu i da je proces zastupanja prava životinja nepovratan. Svaki političar koji gleda u budućnost trebao bi, zbog volje građana i sve većih etičkih normi, svojim djelovanjem zastupati i zaštitu i prava životinja. Taj proces se polako počeo događati i u Hrvatskoj, te je sve više saborskih zastupnika koji se ozbiljno zauzimaju za zaštitu i prava životinja.

Dobrobit i/ili zaštita

U Hrvatskoj je trenutačno na snazi zakon koji bi se trebao brinuti o dobrobiti životinja, čak se i zove Zakon o dobrobiti životinja, no svima je jasno da tu dobrobiti za životinje nema. Udruga Prijatelji životinja pokrenula je još 2002. kampanju za promjenu tog zakona, a 2004. u Saboru je imala prijedlog koji je odbijen kao nerealan, te je 2005. ostvarila suradnju s Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodnoga gospodarstva na Prijedlogu novog zakona. O manjkavosti važećeg zakona dosta se pričalo i pisalo, te je gotovo svima bilo jasno da se treba izglasati novi zakon. Prvo mu je zasigurno trebalo promijeniti ime, jer je u današnjem holokaustu životinja (usp. Charles Patterson: *Vječna Treblinka: naše postupanje prema životinjama i holokaust*. Zagreb, 2005.) dobrobit neprikladna riječ, pa se riječ "dobrobit" zamijenila riječju "zaštita". Primjerice, zakon koji propisuje način na koji bi se životinja trebala držati u minimalnim uvjetima dostatnim za preživljavanje s jedinim razlogom da se ubije zbog koristi i zadovoljstva ljudske vrste ničim ne pridonosi samoj dobrobiti životinje. Izrada novog Zakona o zaštiti životinja na žalost nije bila potaknuta utvrđenim manjkavostima važećeg zakona, nego nužnošću prilagodbe europskom zakonodavstvu, ali ulogu je imala i sve veća suosjećajnost građana. Iako oba zakona u mnogim dijelovima zapravo nalikuju priručniku za iskorištavanje i ubijanje životinja, novi "priručnik" donosi odredbe koje će pridonijeti kontroli nasilja nad životinjama i daljnjem razvoju hrvatskog zakonodavstva u vezi sa zaštitom i pravima životinja. Za razliku od Zakona o dobrobiti životinja koji je obuhvaćao ribe, ptice i sisavce, Zakon o zaštiti životinja obuhvaća sve kralježnjake, no to nije posve točno kad se uzme u obzir činjenica da se budući zakon ne primjenjuje na lov i ribolov. Ni u ovom zakonu životinje nisu definirane kao osjećajna bića, što možda kod primjene samog zakona i nije nužno, no zasigurno se to i namjerno izbjegava zbog odredbi koje dopuštaju iskorištavanje i ubijanje tih osjećajnih bića. Zaključimo: Zakon o zaštiti životinja zasigurno je apsurdan jer štiti one koje ujedno i dopušta iskorištavati i ubijati.

Krzno zbog prestiža i glamura

Vratimo se kralježnjacima koje bi budući zakon, osim lovaca i ribolovaca koji očito sami sebi pišu zakone, trebao štititi. Iako budući zakon donosi mnoge pozitivne odredbe, koje će barem malo pomoći životinjama, treba naglasiti da je jedina prava zaštita životinja ona koja potpuno zabranjuje njihovo iskorištavanje i ubijanje. Spomenimo jednu takvu koju je podržalo čak 73,7% građana (nezavisno istraživanje agencije Spem Komunikacije d.o.o.; usp. http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=-972). Radi se o zabrani uzgoja životinja za krzno koja je dio Zakona o zaštiti životinja, a koji stupa na snagu 1. siječnja 2007., no s prijelaznim razdobljem od čak cijelog desetljeća, u kojem će se i

Na drugom čitanju Konačnog prijedloga zakona o zaštiti životinja, koji će stupiti na snagu 1. siječnja 2007., u Saboru je na žalost bilo i smijeha na račun klanja životinja, janjića na ražnju i slično, a bilo je čak i upozorenja da se životinjama ne pripisuju antropomorfni izrazi poput boli, straha i patnje!

zločin i kazna: prava životinja

dalje nastaviti s ubijanjem životinja zbog prestiža i glamura.

Po budućem Zakonu postoji još niz zabranjenih postupaka u svrhu zaštite životinja, kao primjerice davanje živih životinja kao nagrada u igrama na sreću, prodaje pasa i mačaka u trgovinama, što će spriječiti okrutnost te smanjiti napuštanje životinja. Na snagu će doći i zabrana korištenja divljih životinja u cirkusima. Tu svakako treba spomenuti da je udruga Prijatelji životinja u kampanji zahtijevala zabranu korištenja svih životinja u cirkusima te da je 29 hrvatskih gradova donijelo upravo takvu odluku. Prema Zakonu, korištenje divljih životinja zabranjeno je i u svim ostalim vrstama predstava. Pritom, utrke pasa su zabranjene samo na tvrdim podlogama, čime je propuštena prilika da se na vrijeme spriječi ta vrsta zlostavljanja životinja zbog klađenja i profita. Zabranjeno je tjerati životinje na agresivnost, huškanje životinja te organiziranje borbi životinja, no prema prihvaćenom amandmanu iz tog se izuzimaju borbe bikova zbog navodne hrvatske tradicije u nekoliko sela Dalmatinske zagore. Ovaj primitivan način zabave ipak može naići na prepreku u Zakonu zbog zabrane huškanja i poticanja agresivnosti životinja, no mnogo više izvan zakonodavstva u obliku osude javnosti. Spomenuta odredba u Zakonu prilagodila se "bikijadi" (npr. u Radošiću), a isto tako nije se prihvatio amandman za zabranu trajnog vezanja pasa na lanac, što je pak "tradicija" u gotovo svim selima u Hrvatskoj, iako je Prijedlog bio znatno blaža varijanta iste odredbe iz austrijskog zakona o zaštiti životinja, kojom se strogo na bilo koji način zabranjuje vezivanje pasa zbog psihičkog i fizičkog zlostavljanja životinja.

Klaonice, ritualna i obredna klanja

Prisilno hranjenje životinja, tzv. šopanje, također je zabranjeno kao i ritualno klanje, no obredno klanje bez omamljivanja u ime vjerskih zajednica je dopušteno.

Za klanje životinja u klaonicama postoji odredba o načinu postupanja i obveznom omamljivanju, a i klanje u domaćinstvima, iako nazivano dijelom tradicije kolinja, ipak nije ostalo nedodirljivo zakonom, te će se u domaćinstvu životinje morati omamljivati prije klanja, no na žalost navedeno neće provoditi stručna osoba, kao što je to predložila udruga Prijatelji životinja. Kokoši i ostala *perad* ne ulaze pod odredbu obveznog omamljivanja životinja prije klanja u domaćinstvu, no prema Pravilniku o

Ni u ovom zakonu životinje nisu definirane kao osjećajna bića što možda kod primjene samog zakona i nije nužno, no zasigurno se to i namjerno izbjegava zbog odredbi koje dopuštaju iskorištavanje i ubijanje tih osjećajnih bića. Zaključimo: Zakon o zaštiti životinja zasigurno je apsurdan, jer štiti one koje ujedno i dopušta iskorištavati i ubijati

zaštiti životinja pri klanju ili usmrćivanju moraju biti zaklane dekapitacijom, a ne zarezivanjem vrata. Iako se odsijecanje glave ne može nazvati zaštitom životinja, jasno je da se najbrutalniji čin čovjeka prema životinji – klanje mora staviti pod okrilje Zakona. Iskrena zaštita životinja koja podrazumijeva potpuno odricanje od nasilja nad životinjama i koja vodi prema vegetarijanstvu i veganstvu za sada ostaje na razini nepisanih zakona svakog pojedinca, što su opet temelji opće etičke svijesti i pisanih zakona koji će zaista štititi životinje.

Treba napomenuti da je Zakon o zaštiti životinja samo djelomično usklađen s EU-ovim direktivama i da će još neke promjene nastati s pritiskom ulaska Hrvatske u Europsku uniju, no nadamo se da će se u Hrvatskoj raditi i prema naputku Unije da zemlje mogu i trebaju raditi na pojačanoj zakonskoj zaštiti životinja i u slučaju da to nije određeno direktivama.

Zakonom o zaštiti životinja zabranjuje se zlostavljanje životinja i ovaj put, za razliku od još važećeg zakona, postoji i kaznena odredba. Napuštanje životinja također je strogo zabranjeno, što će zasigurno utjecati na one koji razmišljaju o ovom jednako okrutnom kao i bezobzirnom činu. Propisano je i obvezno pružanje pomoći ozlijeđenoj životinji, odnosno u praksi navedeno, primjerice, znači da osoba koja ozlijedi automobilom životinju mora joj pomoći odnosno osigurati pružanje pomoći. Zabranjena je amputacija tijela životinja, uključujući rezanje ušiju i repa kod pasa, kandži kod mačaka, rezanje glasnica i drugih, no tu izostaju životinje u proizvodnji kojima ovaj zakon ionako pruža slabu zaštitu pa se, primjerice, i nadalje praščići mogu kastrirati bez ikakvog sredstva za uklanjanje boli.

Skrbnik prema zakonu mora dati usmrtiti životinju koja trpi jaku i neotklonjivu bol, no također je zabranjeno ubijanje zdravih životinja, što će zasigurno pomoći kućnim životinjama koje skrbnik koji ih više ne želi neće moći usmrtiti. Iz te se odredbe izuzimaju milijuni – od tek rođenih do godinama iskorištavanih – životinja koje se ubijaju da bi postale dio nečijeg menija.

Zakonom je reguliran prijevoz živih životinja i donijete su mnoge pozitivne promjene, no dug transport živih životinja ostaje legalan, a time i stravične muke koje životinje prolaze zbog ljudske bezobzirnosti i pohlepe.

Životinje na oltaru znanosti

Pokusi na životinjama budućim zakonom će biti stavljeni pod znatno veću kontrolu, od uzgoja, držanja i obavljanja samih pokusa. Pritom se uvode stručni ispiti te etičko povjerenstvo, u čijem sastavu će biti i predstavnici udruga za zaštitu životinja, koje će davati mišljenja na zahtjeve za obavljanje pojedinih pokusa, no mučenje životinja u laboratorijima u ime znanosti i profita ostaje i nadalje legalno. Izdvojili bismo odredbe koje se od tog principa izdvajaju. Riječ je o odredbama kojima se zabranjuje korištenje i ubijanje životinja radi istraživanja ili razvoja sastojaka, kombinacija sastojaka i gotovih kozmetičkih proizvoda te kemijskih sredstava za pranje i dezinfekciju predmeta opće uporabe, što je zasigurno povezano i s činjenicom da sve više građana pazi da ne kupuje proizvode za svakodnevnu upotrebu čijoj je proizvodnji prethodila okrutnost nad životinjama. Zabranjeni su pokusi na životinjama radi isprobavanja oružja i ostale ratne opreme, no bez obzira na prijedlog udruge Prijatelji životinja nema ni spomena zabrane obavljanja pokusa na primatima, kao i na divljim životinjama koje su na CITES-ovoj listi ugroženih vrsta.

Pokusi na životinjama u obrazovne svrhe još će na žalost biti dopušteni u iznimnim slučajevima na pojedinim fakultetima, no u potpunosti su zabranjeni u svim osnovnim i srednjim školama. Ovdje je bitno naglasiti da dok se ovakva odredba ne promijeni, svaki student bi trebao imati pravo izabrati etičko školovanje i prigovor savjesti bez posljedica za svoju daljnju naobrazbu.

Pored etičkog povjerenstva, Zakonom je propisano i osnivanje povjerenstva za zaštitu životinja u čijem su sastavu također predstavnici udruga za zaštitu životinja, a koje za svrhu ima aktivan rad na daljnjem unaprjeđivanju zakonodavstva po pitanju zaštite i prava životinja u Hrvatskoj.

Životinje uzgajane zbog iskorištavanja njihovih dijelova tijela ili izlučevina i dalje su slabo zaštićene zakonom. Iako će niz novih odredbi koje reguliraju evidenciju, uzgoj i iskorištavanje donijeti mnoge promjene, a mnoge se tek trebaju donijeti na sudbinu tih životinja najdirektnije i najdjelotvornije utječe izbor načina prehrane svakog pojedinog građana. Ovaj zakon ne spominje zabranu baterijskog uzgoja kokoši, a ostaje nedorečen u pitanju vodenih farmi kojih je na žalost uz jadransku obalu sve više, a kojima se čini velika okrutnost nad ribama te ekološka šteta cijelom priobalju.

"Zootvori"

Budući zakon obuhvaća i divlje životinje i donosi odredbe o njihovoj zaštiti, no u tom pitanju promjene se tek moraju dogoditi u više zakona i podzakonskih akata koji se dodiruju te problematike. Zakon zabranjuje korištenje živih životinja kao mamaca u lovu, no zamke nisu potpuno zabranjene. Trgovina egzotičnih životinja zahvatila je i Hrvatsku te na žalost nije zabranjena, a prodavači gonjeni profitom žele iskoristiti etičku neosviještenost građana, te su odredbe u obliku podzakonskih akata nužne. Zoološki vrtovi su također regulirani zakonom te će utjecati na poboljšanje minimalnih uvjeta za zatočene životinje u njima, no samo postojanje "zootvora", odnosno držanje životinja kao živih izložaka zbog ljudske razonode, ostaje legalno.

Važno je da zakon zabranjuje prodaju kućnih životinja maloljetnim osobama, a trgovine koje prodaju životinje, osim pasa i mačaka čija je prodaja zabranjena, moraju imati stručno osoblje, te izdavati pismene upute za svaku životinju koju prodaju. Treba spomenuti da budući zakon obavezuje skrbnike da moraju voditi računa o kontroli razmnožavanja životinja te zbrinjavanju potomaka, a u slučaju nepridržavanja ove odredbe skrbnik snosi troškove zbrinjavanja.

Financiranje skloništa za napuštene životinja po novom zakonu bit će obvezno za svaku županiju odnosno lokalnu samoupravu, a osim zbrinjavanja životinja skloništa će morati životinjama pružiti veterinarsku njegu te mogućnost udomljavanja. Prema novom zakonu skloništa mogu usmrtiti životinju nakon 60 dana, što ipak daje veću šansu za udomljavanje životinja i fluktuaciju skloništa, te je bolje rješenje od zaista premalih prethodno predloženih 30 dana, no dozvola ubijanja životinja zbog neodgovornosti građana je nešto što zakon ne bi trebao propisivati, i ove odredbe trebale bi biti početak kompleksnog rješavanja problema napuštenih životinja koji bi uključivao programe zbrinjavanja, kastracije, veterinarske skrbi, udomljavanja te kažnjavanja neodgovornih skrbnika, a ne napuštenih životinja.

Prijelazna razdoblja za donošenje propisa i podzakonskih akata, kao i za gradnju skloništa vrlo su velika i iznose čak dvije godine, držanje muznih krava na vezu bit će dopušteno čak do 2012., a zabrana uzgoja životinja za krzno stupa na snagu tek 2017. godine.

Kaznene odredbe, primjerice, za mučenje i ubijanje životinja za fizičke osobe iznose od 10.000 do 15.000 kuna, a za napuštanje životinje od 5000 do 15.000 kuna.

Za kontrolu provođenja ovog zakona nadležna je veterinarska inspekcija koja ima pravo u svako doba pristupiti životinjama i provesti kontrolu. Veterinarska inspekcija u slučaju nepravilnosti zabranjuje postupanje protivno zakonu, naređuje mjere uklanjanja nepravilnosti, ima pravo oduzimanja životinja, te podnosi kaznenu prijavu ili zahtjev za pokretanje prekršajnog postupka. Prema zakonu u slučaju ponovljenog zlostavljanja i nanošenja boli životinji uz novčanu kaznu fizičkoj osobi može se izreći i trajna zabrana nabavljanja druge životinje, a pravnim osobama zabrana obavljanja djelatnosti na godinu dana. Sa stupanjem zakona na snagu trebao bi se promijeniti i rad veterinarskih inspektora, te povećati broj inspektora koji bi trebali biti zaduženi isključivo za kontrolu provođenja Zakona o zaštiti životinja i njegovih podzakonskih akata.

Ovim zakonom propisana je i obveza razvijanja svijesti javnosti, osobito mladih, o zaštiti životinja a koje bi trebala provoditi nadležna tijela državnih uprava i lokalnih samouprava, a smatramo da se tome trebaju priključiti sve institucije te svaka obitelj i pojedinac.

Građani trebaju biti upoznati sa Zakonom o zaštiti životinja kako bi se poduprla njegova primjena. O budućem zakonu se treba još mnogo pisati da ne bi ostao samo mrtvo slovo na papiru, a tome svakako treba pridonijeti i savjesniji rad izvršnih zakonodavnih tijela. Zakon je zasigurno samo početak promjena u zakonodavstvu u pitanju zaštite životinja, no vrlo važan za one koji se za svoja prava ne mogu sami izboriti.

Veliki ciljevi i mali koraci

Hrvoje Jurić

Krenemo li tragom usporedbe starog i novog zakona, te okružja u kojemu su jedan i drugi nastali, mogli bismo reći da se u *tekstu* nije mnogo toga promijenilo, ali u *kontekstu* svakako jest

Frustrirajuće je stalno objašnjavati i braniti ono što je očito, stalno činiti mnogo da bi se postiglo malo, a za animalistički aktivizam i animalističku teoriju koja je usmjerena na akciju to važi, čini se, više nego i za jedan drugi oblik aktivizma i njemu pripadne teorijske podloge ili eksplikacije. No, ako se pritom uspije ostati u uvjerenju da je svaki mali pomak ulog za sljedeći korak koji vodi bliže cilju, a i da svaki mali pomak uvijek spašava pojedina, konkretna bića, onda je lakše podnijeti nerazmjer između uložene energije i vidljivih rezultata, ekvilibriranje između svijesti o konačnim ciljevima i pristajanja na privremene i nezadovoljavajuće rezultate, lakše je istrajati u ambivalentnosti u kojoj nije lako ni misliti, a pogotovo djelovati. Dakle, ipak se govori, piše, djeluje… jer – *ipak se kreće*! No, da bi se došlo do *epur-si-muove*-zaključka, potrebno je načas zastati, zauzeti odmak, promotriti stvari u duljem vremenskom odsječku, a da bi se to učinilo korisno je imati dobar povod.

Domaći animalisti i svi koji su, na ovaj ili onaj način, zainteresirani za životinjska pitanja, takav povod mogu pronaći u novom Zakonu o zaštiti životinja koji će stupiti na snagu 1. siječnja 2007., jer ovaj zakon – kakav god bio i koliko god mi zakone smatrali (ne)potrebnima i (ne)učinkovitima – otvara novo poglavlje u problematici prava životinja i njihove zaštite u Hrvatskoj, kao što je to bilo i sa starim Zakonom o dobrobiti životinja koji je stupio na snagu u veljači 1999.

Tekst i kontekst zakona

S obzirom na to da sam osobno jednom prilikom (u *Zarezovu* tematu *Životinja na oltaru znanosti*, br. 79, 25. travnja 2002.) objavio članak o Zakonu o dobrobiti životinja, iskoristio sam finale priče oko Zakona o zaštiti životinja za jednu osobnu retrospektivu, vrativši se tom svom tekstu s namjerom da vidim što se i koliko promijenilo od tada do danas. S jedne strane, došao sam do poražavajućeg zaključka da bih tu kritiku starog zakona – uz određene, nevelike preinake – mogao ponovo objaviti ove 2006. godine kao komentar novog zakona. No, s druge strane, da me netko pita kakva je situacija sa životinjskim pitanjima danas, u usporedbi sa situacijom iz 2002., kad je onaj tekst napisan, ili 1999., kad je onaj zakon donesen, rekao bih ipak da je mnogo bolja. U čemu je stvar?

Kako je konstatirala Snježana Klopotan u svome članku *Zakon o zaštiti životinja (… zbog ljudske zarade)* (http://www.zamirzine.net/spip.php?article3434), "novi Zakon o zaštiti životinja (…), neovisno o civilizacijski naprednijim odredbama u odnosu na trenutno važeći Zakon o dobrobiti životinja, odražavat će vrijeme i prostor u kojem je nastao", što zasigurno ne ide u prilog ovom vremenu i prostoru. I doista, silnice koje su dovele do starog zakona i danas djeluju na svim razinama, nepromijenjenom snagom. Ali s jednom značajnom razlikom: uz dominantne tendencije koje oblikuju jedno vrijeme i jedan prostor – tj. Hrvatsku, kako 1999. tako i 2006. – danas su mnogo jače drugačije tendencije, kontra-tendencije. Drugim riječima, krenemo li tragom usporedbe starog i novog zakona, te okružja u kojemu su jedan i drugi nastali, mogli bismo reći da se u *tekstu* nije mnogo toga promijenilo, ali u *kontekstu* svakako jest.

Promjene se mogu detektirati i istražiti na više razina, tj. na svim razinama na kojima se u nas uopće može govoriti o životinjskim pitanjima, a ovdje ću ih pokušati skicirati govoreći o pravnoj regulaciji, teorijskim raspravama, aktivističkom angažmanu, te općem (bioetičkom) senzibilitetu.

Iako se, posve jasno, u ovakvoj prilici ne može pisati čak niti kratka povijest domaćeg animalizma (animalističkog diskursa i aktivizma, te šireg okvira u kojemu ih valja promatrati), osobito zato što ovaj članak ne počiva na detaljnom istraživanju, nego na prigodnom osvrtanju i panoramskom pogledu, volio bih da ga se shvati kao poziv na prikupljanje i sređivanje materijala za pisanje povijesti animalizma u Hrvatskoj, što je posao koji će iz godine u godinu biti sve potrebnije obaviti, ali će ta zadaća biti sve teža.

U zakonu ništa novo

Kako je već rečeno, "životinjske zakone" treba čitati kontekstualno, tj. očitavati na njima neke druge, ne samo zakonske i pravne promjene, ali pritom se svakako treba posvetiti i tekstu.

Prije svega, treba reći zbog onih koji su skeptični prema moći zakona i prava, ili prema državnoj politici i državi općenito: i Zakon o dobrobiti životinja i Zakon o zaštiti životinja i svaki budući zakon u tom području jest osnovno, a možda i jedino sistemsko sredstvo za zaštitu onih koji su dosad u sustavu bili potpuno nezaštićeni ili neadekvatno zaštićeni. U situaciji kad ni nestanak ni radikalne izmjene postojećeg sustava nisu izvjesni, razumno je prihvatiti ono što nezaštićene koliko-toliko štiti, tj. prihvatiti bilo kakvo sredstvo zaštite ako je jedino, pa makar ono posredno služilo održavanju i "uljepšavanju" sustava. Osim toga, proces donošenja zakona inicira kakvu-takvu javnu raspravu, zahtijeva od onih koji su zainteresirani za tu problematiku, kao i od onih koji bi trebali biti a nisu, da javno deklariraju svoje stavove. Izjašnjavanje o zakonu je ujedno i izjašnjavanje o našem odnosu prema životinjama, što znači da donošenje zakona pruža priliku za raskrinkavanje negativnih stavova i praksi, te za promoviranje drukčijih. U oba aspekta – i onom što se tiče učinkovitosti samog zakona u direktnoj zaštiti životinja i onom što se tiče učinka zakona u širem smislu – zakon pridonosi promjenama, koliko god one bile neznatne, a k tome je i sam promjenjiv.

Prije će Španjolska ukinuti bikoborbu, nego što će u nas, kao u Španjolskoj, do parlamenta doći pitanje zakonskog priznavanja osnovnih prava velikim (ili tzv. čovjekolikim) majmunima

Istina, da bi se uopće počelo razgovarati o donošenju novog zakona koji bi zamijenio katastrofalni stari zakon bilo je potrebno nevjerojatno mnogo vremena i truda, a tek nakon započinjanja rasprave trebalo je pristupiti pravom poslu. No, i u jednom i u drugom mukotrpnom procesu treba istaknuti činjenicu da su najvažniju ulogu odigrali aktivisti koji su i inicirali donošenje novog zakona i spriječili da konačni tekst bude još gori od katastrofalnog. Iako su mnoge mane staroga zakona prisutne i u novome, a ovaj je zakon donio i neke nove nebuloze, u cjelini govoreći ovaj je zakon temeljitiji, opširniji i precizniji, a ima i niz sasvim konkretnih pomaka nabolje.

No, nedostatna uvodna odredba Zakona o dobrobiti životinja iz 1999. i općenito izostanak nekog čvršćeg filozofsko-etičkog načela (kao temeljna pogreška staroga zakona iz koje su, iako se mnogi neće složiti s tim, proizišle sve druge greške), "uspješno" su preneseni u novi Zakon o zaštiti životinja. Za razliku od austrijskog zakona, koji je ovom hrvatskom služio kao uzor, gdje *čovjek ima posebnu odgovornost za životinju kao su-stvorenje*, dakle biće sa svojim dostojanstvom i tome pripadnim pravima, ovaj se zakon ograničava samo na "životinje kralježnjake", a opet se ne odnosi niti na sve kralježnjake, jer se ne primjenjuje na lov i ribolov, što je apsurdno s obzirom na broj životinja koje se muče i ubijaju u te svrhe.

Dakle, onima koji zagovaraju drukčiji tretman životinja od postojećeg i koji zagovaraju prava životinja i oslobođenje životinja – pa su "po definiciji" naučeni da budu nezadovoljni "zadovoljavajućim" i zadovoljni "nezadovoljavajućim" – ni sada ne mogu i ne smiju biti zadovoljni ovim novim Zakonom o zaštiti životinja, jer je on (kao i stari Zakon o dobrobiti životinja) zapravo legalizacija i legitimacija krvave prakse iskorištavanja, mučenja i ubijanja životinja, a ne pravni govor o *dobrobiti* i *zaštiti* životinja. Usprkos nekim poboljšanjima, još dugo ćemo čekati zakon koji će o tome *zaista* govoriti. Prije će Španjolska ukinuti bikoborbu, nego što će u nas, kao u Španjolskoj, do parlamenta doći pitanje zakonske realizacije zahtjevâ *Great Ape Projecta*, projekta čiji je cilj priznavanje osnovnih prava velikim (ili tzv. čovjekolikim) majmunima poput čimpanzi, gorila, bonoboa i orangutana.

No, činjenica da se o tome, pa makar i "bilo kako" (što se ponajprije odnosi na veleuvaženu instituciju Sabora) raspravlja, pruža nadu da se u budućnosti neće moći ići ispod dosadašnjih postignuća.

Usamljeni jahači animalistike

Kako u svijetu tako i u nas, počeci zakonske regulacije statusa životinja u ljudskom svijetu povezani su s počecima intenzivnijih teorijskih rasprava o odnosu čovjeka i životinje, o moralnom statusu životinja i njihovim pravima, a na toj razini također primjećujemo značajne pomake sučelimo li 1999. i 2006.

Ne bi se mnogo pogriješilo i ne bi se mnoge uvrijedilo kad bi se ustvrdilo da je jedini animalistički relevantan punkt na teorijskoj karti onog doba, a

zločin i kazna: prava životinja

stoga i izvorište domaćeg animalističkog diskursa općenito, bio Nikola Visković kao svojevrsni *one-man-institute*. Njegovi radovi koji su, od početka devedesetih nadalje, raspravljali o temama iz zooprava, zooetike i kulturne zoologije, kulminirali su u enciklopedijskom djelu *Životinja i čovjek*, objavljenom 1996., koje predstavlja ne samo fascinantnu dokumentaciju prisutnosti životinja u ljudskoj kulturi (u mitologiji, religiji, filozofiji, prirodnim znanostima, sociologiji, povijesti, umjetnosti, jezikoslovlju…) nego i sustavni prikaz područjâ stradanja životinja (u kojima je čovjek usavršio i učinio moralno prihvatljivima masovno iskorištavanje, mučenje i ubijanje životinja: od znanstvenih pogona i prehrambene industrije do lova i zooloških vrtova), te različitih mogućnosti njihove zaštite (s naglaskom na etiku, pravo i animalistički aktivizam).

Drugi važan prilog u tom smislu bilo je hrvatsko izdanje epohalnog djela *Oslobođenje životinja* Petera Singera 1998. i gostovanje Petera Singera u Zagrebu u povodu promocije te knjige. Među tada malobrojnim domaćim animalističkim aktivistima, ali i teoretičarima različitih profila koji su imali kakavtakav interes za životinjstvo, Singerova je knjiga prihvaćena, jednako kao i u svijetu, kao "biblija" pokreta za prava i/ili oslobođenje životinja.

No, iako su Viskovićevi radovi, skupa s njegovim permanentnim javnim zagovaranjem životinjskih prava, bili ne samo pionirski nego dugo i jedini u domaćoj animalističkoj teoriji, te iako Singerova knjiga u Hrvatskoj nije izazvala onakve potrese kakve je u svijetu izazvala dvadesetak godina ranije – i Visković i Singer umnogome su pridonijeli, svaki na svoj način, nastanku, razvoju, etabliranju i samoosvještavanju domaćeg animalizma, kako na teorijskom tako i na aktivističkom planu.

Danas je situacija na planu teorije drukčija. Koliko god da je Visković u prvo vrijeme (početkom i tijekom devedesetih) djelovao "otkačeno" i koliko god da još i danas strši u pustari našeg animalističkog prava i animalističke teorije općenito, moglo bi se reći da su Nikoli Viskoviću kao animalistu danas priznata "osnovna teoretičarska prava". To znači da su pitanja koja je u našim okvirima Visković prvi stavio na dnevni red, ako ništa drugo, priznata kao relevantna i da se od tada do danas o njima sve intenzivnije raspravlja. Osim toga, Visković danas više nije "usamljeni jahač hrvatske animalistike", jer postoji nekolicina autora i autorica (uglavnom mlađih), koji se, na različite načine, nastavljaju na ono što je Visković započeo. Također, prijevodu Singerova *Oslobođenja životinja* u međuvremenu su se pridružili prijevodi nekih drugih važnih, a animalistički relevantnih knjiga (npr. Singerova *Praktična etika*, *Vječna Treblinka* Charlesa Pattersona, *Život životinjâ* J. M. Coetzeeja, čitav niz knjiga o vegetarijanstvu/veganstvu…). Ali zadovoljstvo se tu može izraziti samo u ograničenoj mjeri, jer *bibliotheca animalistica croatica* mogla je biti i bolja. Naime, još uvijek nemamo prijevode nekih ključnih djela zooetičke rasprave, poput *Animals' Rights* Henryja Salta ili *The Case for Animals Rights* Toma Regana, a što je još gore, nema niti neke prijevodno-izdavačke animalističke agende koju bi se, na primjer, u sljedećih deset godina trebalo i moglo realizirati.

No, zahvaljujući spomenutim poticajima i paralelnom razvoju bioetičke rasprave u nas – koja je u posljednjih desetak godina znatno iskoračila iz svoje zatvorenosti u okvire humane, biomedicinske bioetike – stanje u sferi animalističke teorije možemo smatrati zadovoljavajućim. Iako je Nikola Visković dijelom bio u pravu kad je prije nekog vremena u jednom intervjuu ustvrdio da su domaći (bio)etičari "zaostali" zbog svog rigidnog ustrajavanja na antropocentričkom pogledu, valja obratiti pozornost na sve snažnije tendencije otvaranja prema biocentrizmu, zasad više u smislu promišljanja tamnih strana antropocentričke matrice u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije i pod utjecajem globalne ekološke krize, ali dijelom i u onom smislu u kojem bi to htio animalizam.

U svakom slučaju, broj publikacija posvećenih animalističkim temama ipak se brzo povećava, na bioetičkim skupovima animalistička je problematika sve prisutnija i barem je deklarativno, a sve više i stvarno, priznata kao jednakopravan odsječak bioetičke rasprave uz onu humano-biomedicinsku.

Nema razloga za bojazan da će postojeći trend otvaranja prema drugačijim, ne-antropocentričkim modelima slabiti. No, trebat će još dosta vremena da se područje animalističke teorije učvrsti do te mjere da se unutar sebe diferencira, odnosno segmentira po temama i pristupima, što bi stvorilo preduvjete za početak ozbiljnije rasprave i posvećivanje životinjskim pitanjima na drugoj razini.

Edukacija i "terorizam"

Takvo se diferenciranje i segmentiranje već dogodilo na aktivističkoj animalističkoj sceni koja je, uzme li se u obzir razdoblje od staroga do novoga zakona, doživjela nevjerojatno brz i intenzivan razvoj. Uoči donošenja Zakona o dobrobiti životinja, 1998. i 1999., aktivistička je scena bila tek u povojima, točnije izradu i donošenje tog zakona pratilo je tek nekoliko udruga za zaštitu životinja koje su se uglavnom bavile zbrinjavanjem napuštenih životinja. Uopće ne dovodeći u pitanje važnost tih udruga i pojedinaca, koji svojim nesebičnim angažmanom svakodnevno spašavaju od sigurne smrti brojne pse i mačke, smatram da o animalističkom aktivizmu u Hrvatskoj u pravom smislu riječi možemo govoriti tek od nastanka onih organizacija koje su se posvetile osmišljenom promoviranju prava životinja i/ili oslobođenja životinja. U tom smislu, najstarija i danas još najaktivnija udruga je Prijatelji životinja, osnovana 2001., a na barem prividno drukčijim postavkama osnovane su kasnije, primjerice, i udruge: Oslobođenje životinja, Glas životinja i dr. Jedni su usmjereni na javno zagovaranje, educiranje, lobiranje i druge legalne pritiske na institucije vlasti, drugi su, barem deklarativno, u svojim polazištima i ciljevima radikalniji, treći su kršćanski inspirirani…

Ako se nastanak nekolicine aktivnih animalističkih organizacija i grupa u relativno kratkom vremenu dogodio zbog segmentiranja posla i zbog načelnih razlika u pristupima problemu, onda to treba čitati kao znak sazrijevanja, a ne kao nezrelost koja obilježava neke druge "scene" koje se cjepkaju zbog malih razlika koje nerijetko u pozadini imaju osobna neslaganja i svađe. U tom smislu, kao znak dodatnog usložnjavanja animalističke aktivističke scene treba spomenuti čak i iznenadnu pojavu "hrvatske ćelije" *Animal Liberation Fronta*, čiji "teroristički" pristup – koji u mnogim akcijama uključuje uništavanje imovine, ali nikad ljudskih ili životinjskih života – bez obzira na to slažemo li se s njim ili ne, legitiman (ali ilegalan) način borbe za životinje, iako pitanje o tome što je dopustivo nasilje i koliko je takav oblik nasilja taktički opravdiv još otvoreno pitanje.

Sve manje mesa

A sazrijevanje bi se – naravno, u jednoj vrlo optimističkoj verziji – moglo pripisati i onome što nazivamo *javnošću* u najširem smislu riječi. No, svakako bi se, bez pretjerivanja, moglo ustvrditi da je javnost danas kudikamo senzibilnija za životinjska pitanja negoli sredinom i krajem devedesetih godina. U tome su važnu ulogu odigrale prvenstveno udruge koje su permanentno radile na senzibiliziranju javnosti, ali ne smije se zaobići niti ulogu medija. Medijska prisutnost životinjskih tema danas je mnogo veća, a njihova je prezentacija drukčija. Mediji, i ovdje kao i općenito, "pale" prvenstveno na senzacionalne, spektakularne, skandalozne stvari, ali kroz te "rupe u sustavu" do šire se javnosti ipak uspijevaju provući i neke dublje, dalekosežnije poruke.

Rezultat toga je vjerojatno i činjenica da je čak i u jednoj izrazito mesožderskoj kulturi poput naše sve veći broj vegetarijanaca/vegana, da stigmatiziranje vegetarijanaca kao čudaka nije više pravilo, da "umjerene" akcije animalističkih organizacija povremeno dobiju vrlo snažnu podršku javnosti (primjerice, prosvjedi u korist biglova koji su bili korišteni u znanstvenim pokusima na zagrebačkom Veterinarskom fakultetu, njihovo oslobađanje i udomljavanje), a sve češće se može čuti kako se ljudi koji inače jedu meso "pohvale" da ga jedu sve manje ili sve rjeđe. Sve to, koliko god bilo marginalno, treba notirati kao znak određenih pomaka, iako je posve jasno da nekakve radikalne promjene nisu još niti na pomolu. No, danas će, primjerice, "obično" zlostavljanje psa ili maltretiranje slona u cirkusu izazvati veći zazor i snažniju javnu osudu nego prije desetak godina. A slikovito govoreći, kada isto budemo mogli ustvrditi i za zaklanog pijetla, a ne samo za maltretiranu pudlicu ili slonića, moći ćemo shvatiti i da su mali pomaci s kraja 20. i početka 21. stoljeća također bili vrlo važni.

Grabeći ovako širokim zahvatom u animalističku problematiku, možemo doći do zaključka da su svi ti paralelni razvoji događaja – od zakona, preko teorije i aktivizma, do senzibiliteta javnosti – zapravo bili umreženi, odnosno da su bili i nadalje će biti dio iste borbe, koja je u razdoblju od jednog do drugog zakona ili, drukčije gledano, od Nikole Viskovića do Animal Liberation Fronta – postigla značajne rezultate, ali je ustvari još na početku. No, ono što se dosad, čini mi se, iskristaliziralo kao opći stav animalistički orijentiranih grupa i pojedinaca u Hrvatskoj trebalo bi pokušati zadržati i nadalje. Naime, da se nikad ne smije ispustiti iz vida velike ciljeve, ali da se ne smije niti podleći malodušnosti na pola puta, jer se do velikih ciljeva može doći jedino malim koracima. Zaključak možda zvuči banalno, ali ako takav "utopizam" – koji zahtijeva novi način razmišljanja i novu disciplinu, epohalan obrat u svjetonazoru i djelovanju ljudskoga roda, kao i značajne pomake u individualnom mišljenju i djelovanju – rješava neke probleme ovdje i sada, i ne samo "neke probleme", nego *nečije* probleme, probleme mnogih živih bića, onda malo "banalnog" ohrabrenja na jednoj stanici dugoga puta može biti oprošteno. Z

Nikad se ne smije ispustiti iz vida velike ciljeve, ali se ne smije niti podleći malodušnosti na pola puta, jer se do velikih ciljeva može doći jedino malim koracima

Definiranje specizma

Joan Dunayer

Knjiga *Specizam* američke teoretičarke prava životinja Joan Dunayer, objavljena u SAD-u 2004., donijela je nove, filozofski dosljedne, no stoga nužno i u zahtjevima radikalne pomake u pozicioniranju zahtjeva animalističkog pokreta. Dok je neki smatraju novom biblijom pokreta i najpotpunijim izrazom abolicionističkoga stava, drugi joj predbacuju pretjerani idealizam i maksimalističke, nerealne zahtjeve. Hrvatsko izdanje knjige (prijevod Zoran Čiča) očekuje se uskoro, a ovdje donosimo njezino prvo poglavlje u kojemu autorica kritički analizira dosadašnje definicije specizma, te zbog njihove nedostatnosti nudi novu, vlastitu. Joan Dunayer i vlastitu je definiciju iznesenu u *Specizmu* u međuvremenu revidirala, te ona sada glasi: "Propust da se, na osnovi pripadnosti vrsti, bilo kojem svjesnom biću prida jednaki obzir i poštovanje"

Kada god vidite pticu u kavezu, ribu u posudi ili ne-ljudskog sisavca na lancu, gledate specizam. Ako vjerujete da pčela ili žaba imaju manje prava na život i slobodu negoli čimpanza ili čovjek, ili smatrate da su ljudi superiorni drugim životinjama, potpisujete specizam. Ako posjećujete vodene zatvore i zoološke vrtove, idete u cirkuse koji sadrže "točke sa životinjama", nosite ne-ljudsku kožu ili dlaku, ili jedete meso, jaja ili proizvode od kravljeg mlijeka, vi prakticirate specizam. Ako zagovarate "humanije" klanje pilića ili manje okrutno zatočivanje svinja, vi održavate specizam.

Što je točno *specizam*? Godine 1970. psiholog Richard Ryder skovao je riječ *specizam* u letku istoga imena. Iako nije izričito definirao termin, ukazao je da specisti povlače oštru moralnu razliku između ljudi i svih ostalih životinja. Kod njih izostaje "proširivanje naše skrbi o temeljnim pravima na neljudske životinje" (vidi: Richard Ryder, "An Autobiography", *Between the Species*, Summer 1992, 168-73, citat na str. 171).

Specizam – rasizam

Knjigom *Oslobođenje životinja* (*Animal Liberation*) iz 1975. filozof Peter Singer priskrbio je konceptu specizma široku pozornost. Definirao je specizam kao "predrasudu ili pristrani stav prema interesima članova vlastite vrste a protiv interesa članova drugih vrsta" (Peter Singer, *Animal Liberation*, New York: *New York Review of Books*, 1975, str. 7).

Ova definicija je nedostatna. Razmotrite usporedivu definiciju rasizma: *predrasuda ili pristrani stav prema interesima članova vlastite rase a protiv interesa članova drugih rasa.*

Da, pristranost prema bijelcima i protiv svih ostalih rasa je rasizam. Ipak, pristranost prema bijelcima i protiv *bilo kojeg broja* drugih rasa također je rasistička. Sve su ovo rasizmi: predrasude protiv samo Semita; predrasude protiv samo Afrikanaca, američkih urođenika i australskih Aboridžina; predrasude protiv bilo koga *osim* bijelaca i Azijata. Analogno tome, pristranost prema ljudima a protiv bilo kojeg broja drugih vrsta (recimo, svih štakora i miševa) je specistička. Također je specistička i pristranost prema ljudima i *prema* bilo kojoj drugoj vrsti (npr. čimpanzama i gorilama).

U članku iz 2003. Singer je još uže definirao specizam negoli u knjizi *Animal Liberation*: "Ideja da je opravdano biti skloniji nekim bićima samo na osnovi toga što su članovi vrste *homo sapiens*" (Peter Singer, *Animal Liberation at 30*, *New York Review of Books*, 15 May 2003, 23-26, citat na str. 23).

Pod "sklonošću" Singer podrazumijeva veći moralni obzir. Ova definicija specizma je još neprimjerenija od njegove ranije. Sada, uz ograničavanje specizma na pristranost prema samo jednoj vrsti (našoj vlastitoj), Singer ga ograničava na pristranost *samo* na osnovi pripadnosti vrsti.

Ponovo, razmotrimo usporedivu definiciju rasizma: *ideja da je opravdano biti skloniji određenim individuama samo na osnovi toga što su bijele.*

Nije li rasistički imati veći moralni obzir prema bijelcima na *bilo kojoj* osnovi, primjerice toj da obično imaju svjetliju kožu ili viši životni standard od ne-bijelaca?

Specizam – seksizam

Usporedna definicija seksizma mogla bi biti od pomoći: *ideja da je opravdano biti skloniji određenim individuama samo na osnovi toga što su muškarci.*

Seksistički je imati prema muškarcima većeg moralnog obzira nego prema ženama na *bilo kojoj* osnovi, primjerice toj da su muškarci obično obdareniji mišićima ili da postižu bolje rezultate na testovima prostorne orijentacije. Jednako tako, specistički je imati prema ljudima većeg moralnog obzira nego prema neljudskim životinjama na *bilo kojoj* osnovi, primjerice toj da ljudi obično posjeduju pisani jezik i više se koriste oruđem.

Očito, Singerova je definicija specizma pretjerano uska na dva načina: (1) ograničava specizam na pristranost u korist samo jedne vrste; (2) ograničava specizam na pristranost zasnovanu jedino na pripadnosti vrsti.

Poput Singera, filozof Tom Regan definira specizam kao davanje "privilegiranog moralnog statusa" svim ljudima i nikome od ne-ljudi (Tom Regan, *The Case for Animal Rights*, u: Carl Cohen and Tom Regan, *The Animal Rights Debate*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2001, 125-222, citat na str. 170).

I opet, također je specistički moralno privilegirati sve ljude i samo *neke* ne-ljude. Za mene je specizam privilegiranja sisavaca i ptica jednako tako očit kao rasizam privilegiranja Europljana i Azijata ili seksizam privilegiranja muškaraca i iznimno muškobanjastih žena.

Poput Singera, Regan dalje definira specizam kao "pridavanje veće težine interesima ljudskih bića samo stoga što su ljudi" (vidi: Regan, *isto*, str. 181). Ovo zahtijeva ponavljanje: Rasistički je davati veću težinu interesima bijelaca nego nebijelaca, seksistički je davati veću težinu interesima muškaraca nego žena i specistički je davati veću težinu interesima ljudi nego interesima ne-ljudi iz *bilo kojeg* razloga.

Prema Singeru i Reganu, netko nije specist ako iskazuje potpun moralni obzir prema *bilo kome* od ne-ljudi – na primjer, prema onima koje najviše sliče ljudima pojavom, uočenim ponašanjem i pokazanim znanjem. Iskazivanje potpunog moralnog obzira prema bijelcima i mulatima, ali ne i crncima, proširuje jednakost na neke nebijelce no još je rasizam. Iskazivanje potpunog moralnog obzira prema muškarcima i iznimno muškobanjastim ženama proširuje jednakost na neke žene, no još je seksizam. Jednako tako, iskazivanje potpunog moralnog obzira prema ljudima i samo nekim neljudima – recimo drugim majmunima – proširuje jednakost na neke neljude, no još je specizam.

Ljudski šovinizam, specizam

Filozofkinja Paola Cavalieri kaže da *specizam* može "biti upotrijebljen da opiše bilo koji oblik diskriminacije na osnovi vrste" (Paola Cavalieri, *The Animal Question: Why Nonhuman Animals Deserve Human Rights*, 2d ed., trans. Catherine Woollard, New York: Oxford University Press, 2001., str. 70). Iz razloga koje sam navela, to je način na koji *specizam* treba biti korišten. Na žalost, Cavalieri prihvaća standardnu Singer-Reganovu definiciju. Razlog koji navodi je slab: Moralna crta koja je povučena između ljudi i svih ostalih životinja je "tako oštra" da se specizam "počelo smatrati praktično zamjenjivim s pojmom ljudskog šovinizma" (vidi: Cavalieri, *isto*, str. 70). Za vrijeme crnačkog ropstva u Americi netko je jednako valjano mogao reći: "Moralna crta koja je povučena između bijelaca i nebijelaca tako je oštra da se rasizam počelo smatrati praktično zamjenjivim s pojmom bjelačke nadmoći". Ostaje činjenica da je bilo koja diskriminacija zasnovana na rasi rasistička, bila to diskriminacija protiv svih nebijelaca, nekih nebijelaca, svih neazijata, svih bijelaca ili bilo koje druge rasne skupine ili skupina. Bilo da se specizam i ljudski šovinizam "počelo smatrati praktično zamjenjivim" ili ne, oni *nisu* zamjenjivi. Ljudski šovinizam je vrsta specizma.

Prema Singeru, nije specistički vjerovati da "postoje moralno relevantne razlike između ljudskih bića i drugih životinja koje nas ovlašćuju pridavati veću težinu interesima ljudi" (Peter Singer, *Animal Liberation at 30*, *New York Review of Books*, 15 May 2003, 23-26, citat na str. 23). To *jest* specistički. Ne postoje takve razlike, kao što ne postoje

Ovo je, dakle, definicija specizma koju ću razvijati i braniti kroz ovu knjigu: propust, u stavu i postupcima, da se bilo kojem neljudskom biću prida isti obzir i poštovanje

ni razlike između bijelaca i nebijelaca ili muškaraca i žena koje nas ovlašćuju pridavati veću težinu interesima bijelaca ili muškaraca.

Da bi nekome bio zajamčen potpun i jednak moralni obzir potrebno je samo da bude svjestan, da ima neki oblik svijesti. Zašto je pogrešno mučiti i ubijati ljude, prisiljavati ih na rad, ozljeđivati ih u pokusima ili doživotno zatvarati kad nisu počinili nikakav zločin? Zbog čega je pogrešno lišavati ljude dobrobiti života osim u izvanrednim okolnosti-

ma, kao što je nužna samoobrana? Iz razloga što većina ljudi razmišlja apstraktno, posjeduje govorni jezik, rabi tehnologiju i ima društvene veze? Ne. Napokon, pogrešno je (i protuzakonito) mučiti ili ubijati ljude poput neželjene djece a kojima nedostaju neke ili sve od navedenih karakteristika. Postupanje s ljudima na određene načine je pogrešno stoga što su ljudi svjesna bića. Oni doživljavaju. Ozljeđivanje im uzrokuje patnju. Ubijanje ih lišava svakog daljnjeg doživljaja. Isto vrijedi i za sve ostale životinje.

Kao što bi se Singer složio, specistički je zanijekati neljudima moralni obzir. No također je specistički odobriti im *manje* obzira nego ljudima, kao što je rasistički ili seksistički odobriti nebijelcima ili ženama manje obzira nego bijelcima ili muškarcima.

Kao što bi se Singer također složio, specistički je pridavati veću težinu trivijalnim ljudskim interesima negoli značajnim interesima neljudi. No također je specistički pridavati veću težinu *značajnim* ljudskim interesima negoli jednako značajnim interesima neljudi.

Poput rasista i seksista, specisti racionalno obrazlažu diskriminacijsko postupanje. A što *jest* diskriminacijsko postupanje? Pridavanje veće težine interesima nekih od interesa drugih – upravo ono što Singer pokušava racionalizirati. U jednu ruku, Singer definira specizam kao "pristranost prema interesima" ljudi. U drugu ruku, on tvrdi da nije specistički pridavati "veću težinu interesima ljudi". Ovo vlastito proturječje javlja se jer sam Singer pokušava obraniti jednu vrstu specizma. Kad branimo specističku ideologiju, legitimiziramo postupke koji potječu iz te ideologije.

Sociolog David Nibert opisao je specizam kao ideologiju "stvorenu i proširenu kako bi se legitimiziralo ubijanje i iskorištavanje drugih životinja" (David Nibert, *Animal Rights/Human Rights: Entanglements of Oppression and Liberation*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2002., str. 243). Njegova definicija uključuje uzrok i posljedicu. Prema njegovom gledištu ljudsko ugnjetavanje neljudi došlo je prvo; predrasude su uslijedile. No netko bi mogao tvrditi suprotno: Ugnjetavanje se nije moglo pojaviti bez nekog osjećaja ovlaštenosti, nekog osjećaja da je moralno prihvatljivo iskorištavati druge životinje; osim kada ljudi reagiraju refleksivno, oni prvo odluče učiniti nešto prije negoli to učine. Činjenica je da je nemoguće utvrditi što je bilo prije: ugnjetavanje ili njegovo psihološko opravdanje, specistički postupci ili specistički stavovi. Ipak, Nibert iznosi važnu činjenicu: specistički stavovi i praksa neraspletivo su povezani. Oni neprekidno hrane jedni druge.

Definicija specizma

Specizam povlači za sobom i aroganciju i nepravdu: ljudsko samoljublje i pridruženu sklonost zlostavljanju neljudi. Specisti obezvrjeđuju interese ne-ljudi stoga što obezvrjeđuju neljude, koje smatraju inferiornim, manje zaslužnim obzira. Pretpostavka ljudske superiornosti u srži je specizma. Ljudsko samouzdizanje manifestira se kao nepoštovanje (ili manjak poštovanja) za druge životinje.

Ukratko, specizam je i stav i oblik ugnjetavanja. Gledajući na ljude kao na superiorne drugim životinjama specisti daju veću težinu ljudskim interesima nego jednako vitalnim ili vitalnijim interesima neljudi. Specistički je isključiti *bilo koje* neljudsko biće iz potpune i jednake moralne obzirnosti iz *bilo kojeg* razloga.

Ovo je, dakle, definicija specizma koju ću razvijati i braniti kroz ovu knjigu: propust, u stavu i postupcima, da se bilo kojem neljudskom biću prida isti obzir i poštovanje.

S engleskoga preveo Zoran Čiča. Prvo poglavlje knjige Speciesism *(Derwood, MD: Ryce Publishers, 2004.) američke teoretičarke prava životinja Joan Dunayer. Oprema teksta redakcijska.*

Humpty Dumpty

Suzana Marjanić

Ili povezanost vlade, industrije uzgoja životinja i medija

Tom Regan, *Empty Cages: Facing the Challenge of Animal Rights*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. – Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford, 2004.

Započnimo s osnovnom i naslovnom tezom najnovije knjige *Prazni kavezi: suočavanje s izazovom prava životinja* **(***Empty Cages: Facing the Challenge of Animal Rights***)**, Toma Regana, objavljene 2004. Dakle, riječ je, rekli bi neki, o utopijskom pozivu zagovornicima prava životinja prema kojemu moraju raditi na tome da se isprazne kavezi, a ne da se antropocentričnim zakonskim regulativama ti isti kavezi učine većima, jer posljednjom ciničkom opcijom samo se produljuje patnja neljudskih životinja i podržava cinično slovo svih zakona o dobrobiti životinja kao i našega aktualnoga Zakona o zaštiti životinja. Pogledajmo kako su u emisiji *Kronika dana* (Hrvatski radio I, 29. studenoga 2006.) najavljeni rezultati sjednice Hrvatskog sabora: "Dobre vijesti za ljubitelje domaćih čvaraka i krvavica. Zakonom o zaštiti životinja tradicija kolinja neće biti dovedena u pitanje jer Vlada želi zaštiti autohtone proizvode. Što se tiče uzgoja životinja radi krzna ono se zabranjuje, ali tek od 2017.". Međutim, ako se pojam *utopija* koristi u značenju pozitivne političke poruke s budućnosnim aplikacijama, kako je, primjerice, definira Branko Polić, onda je očito u Reganovu zahtjevu za *praznim kavezima* riječ o protestnom zahtjevu za slobodarskom promjenom na relaciji čovjek – životinja.

Galgen humor o "humanom" klanju

I dok je Peter Singer na hrvatskom tržištu prijevoda zastupljen trima knjigama (*Oslobođenje životinja*, *Praktična etika*, *Jedan svijet*), Tom Regan, profesor emeritus filozofije na Sveučilištu North Carolina State, a gdje predaje od 1967., na žalost, zasad još nije zauzeo mjesto na policama u našim gradskim knjižnicama, iako uz Singera slovi kao vodeći intelektualni vođa pokreta za prava životinja. Naime, od svoje knjige *Slučaj prava životinja* (*The Case for Animal Rights*, 1983.) Regan zastupa uvjerenje da su neljudske životinje nositelji moralnih prava, a koje osobno provodi i u teoriji i u praksi.

Pridodajmo da je Reganovu knjigu *Prazni kavezi* Howard Lyman atribuirao kao knjigu koja je učinila za pokret prava životinja ono što je učinila knjiga *Silent Spring* (1962.) Rachel Carson za ekologijski pokret (www.tomregan-animalrights.com/reviews.html), a Jeffrey Moussaieff Masson, koji ispisuje predgovor Reganovoj knjizi, određuje ju kao najbolji uvod u prava životinja. Inače, Masson je u našim gradskim knjižnicama zastupljen prijevodom knjige *Kad slonovi plaču: emocionalni život životinja* (Zagreb, 2004.).

Kao ključni aspekt Reganove knjige može se odrediti autorovo nastojanje i, pridodajemo, uspjeh u razotkrivanju pozadine negativne medijske slike o aktivistima za prava životinja u okviru čega demaskira lažnu retoriku tzv. humanoga tretmana u industrijskom uzgoju i klanju životinja. Riječ je, naime, o oksimoronu, sintagmi koju koriste i štite eksploatatori životinja u zakonima za dobrobit i zaštitu životinja, nastojeći pod okriljem tzv. humanoga tretmana, što će reći, primjerice, "humanoga" klanja, "humanitarne" vivisekcije i disekcije, opravdati institucionaliziranu bešćutnost, ravnodušnost, okrutnost koja se svakodnevno, svakoga sata, minute, ove sekunde provodi na životinjama. Naime, mediji, koji financijski djelomice ovise o oglašavanju industrije čiji profit počiva na klanju i patnji životinja, služit će kao proteze njihove lažne retorike o "humanom" klanju, a glasnogovornici industrije uzgoja životinja kao proteze retorike za koju vlada očekuje da se promovira pod ciničkim okriljem dobrobiti i zaštite životinja. Naime, često su se, a posebice, od ožujka ove godine, kada je Nacrt prijedloga zakona o zaštiti životinja dan na uvid javnosti, pojavljivali medijski natpisi modusa *Humanim klanjem do Europske unije*. Poslušajmo samo neke od strategija tog tzv. humanog klanja: npr. gušenje plinom, mesarski pištolji za omamljivanje, strujni udar, ubijanje mehaničkim napravama, klanje, vakuum pumpe, distorzija vrata, dekapitacije, a sve te stravične koljačke tehnike formulirane su retorikom učinkovitosti. I da podsjetimo – pištolj se obično koristi na većim životinjama. Pištolj se stavi nasuprot čelu životinje i opali ili, kako zapisuje Juliet Gellatley u knjizi *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan?* (Zagreb, 2001.): "Metalno tane oko 10 cm dugo leti iz cijevi, razmrska čelo životinje i uđe u mozak te na taj način onesvijesti životinju. Da bi bili sigurni u uspjeh, još gurnu šipku kroz rupu rane i iscijede mozak".

Arhetipi animalne svijesti

Posveta knjige *Prazni kavezi* upućena je *Zbunjenima, svagdje (To Muddlers, everywhere).* Naime, "muddlerima" Regan naziva one koji postupno, rekli bismo, korak po korak dolaze do spoznaje o animalnoj svijesti. Pritom u drugom poglavlju Regan obrazlaže tri arhetipa animalne svijesti u ljudskoj svijesti. Kao prvi arhetip izdvaja *davincijevce* (poznata je Leonardova animalna svijest koja se temelji na odvratnosti prema mesu) koji su rođeni s animalnom svijesti i već od najranije

zločin i kazna: prava životinja

dobi izražavaju suosjećanje sa životinjama i određeno srodstvo s njima. Drugi arhetip prema biblijskoj priči o Saulu Regan imenuje "Damaščani"; naime, riječ je o pojedincima koji odjednom tijekom života bivaju preplavljeni animalnom sviješću. I treći arhetip imenuje "zbunjeni" (Muddlers), zaključujući da najviše aktivista za prava životinja započinju svoj zooetički put kao "zbunjeni" (Muddlers).

U predgovoru Jeffrey Moussaieff Masson apostrofira da je Reganova filozofija životinja, zooetika, potpuno originalna, što znači da se ne oslanja ni na jedan prijašnji sustav, a pritom posebice ističe kako nije povezana s doktrinom utilitarizma, što, čini mi se, aludira na Singerov utilitarizam preferencija. Inače, zamjetljivo je da Singera u *Indeksu imena* ovdje prikazane Reganove knjige nema, kao što je i Regan nevidljiv u Kazalu Singerova *Oslobođenja životinja*. Pritom Masson ističe da Tom Regan ovom svojom najnovijom knjigom ponovo upozorava na ono što je davno zahtijevao Jeremy Bentham: dakle, pitanje nije "Mogu li one rasuđivati?", "Mogu li one govoriti?", nego "Pate li one?". Ipak, Regan će navedenome pitanju pridodati, kako nadalje uvodno eksplicira Masson, i pitanje "Jesu li one subjekti života?".

Na živo oderana mačka

Knjigu *Prazni kavezi* Regan rastvara uvodom pod nazivom *Prolog: Mačka* u kojemu, među ostalim, ističe da je prije nekoliko godina gledao dokumentarni film *To Love or Kill: Man vs. Animals* (redatelj: Anthony Thomas, 1996.) koji dokumentira kako se različite kulture različito "kulturno" odnose prema životinjama. Podsjetimo da je spomenuti film prije nekoliko godina prikazan i na Hrvatskoj televiziji pod nazivom *Čovjek i životinja*. Pritom se zaustavlja na sekvencama filma koji naturalistički dokumentira pripremanje životinja u kineskom restoranu, gdje je u odnosu na restoran zapadnjačkog društva sve isto osim menija. Naime, u kineskom restoranu najprije vidimo gladne mušterije kako odabiru *živi* ručak – žive mačke i pse, koji su, rekli bismo, *poput sardina u konzervi*, poludivlji i traumatizirani stisnuti u kavezima. Zatim, kuhar dugim metalnim kliještima snažno potеže za vrat jednu čupavu bijelu mačku iz tog kaveza, žustro je odnosi u kuhinju, a da je smiri, *eto*, udara je nekoliko puta željeznom šipkom po lubanji. Zatim to jadno tijelo uranja u kipuću vodu gdje je ostavlja desetak sekundi i, dok je još živa, dere kožu s njezina tijela u jednom jedinom čvrstom potezu od glave do repa. I završno: baca je u lonac s kipućom vodom. Dokumentarne sekvence pritom svjedoče kako se mačka davi, hropćući i jezovito pomičući čeljust, savijajući se od bolova *u*, točnije *na* kipućoj vodi, i tako prema kineskoj kulinarskoj "etici" biva živa skuhana.

Prva cjelina knjige *Prazni kavezi* pod nazivom *Norman Rockwell Americans* sadrži dva poglavlja: *Tko ste to vi, zagovornici prava životinja?* i *Kako ste to postali?*, u kojoj Regan dokumentira stereotipe (npr. ekstremisti, mizantropski nasilni kršitelji zakona) koje mediji serviraju javnosti o aktivistima za prava životinja. Autor na temelju svojega tridesetogodišnjega iskustva kao zagovornika i aktivista za prava životinja apostrofira kako je upravo navedena slika izuzetak a ne pravilo među zagovornicima prava životinja jer većina tih aktivista figurira kao *Norman Rockwell Americans*. Druga

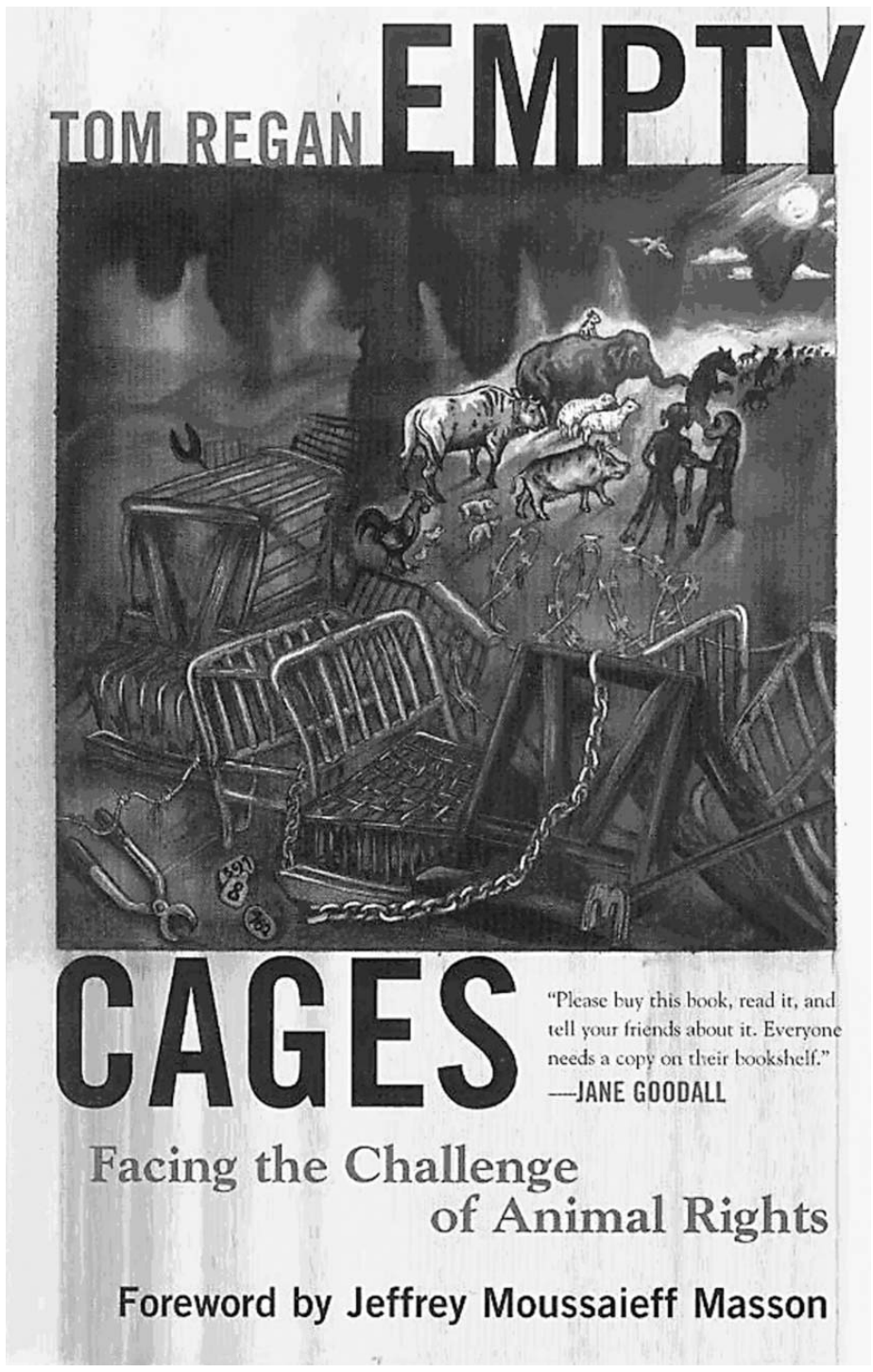

Gledište industrije koja počiva na iskorištavanju životinja Tom Regan atribuira kao gledište Humptyja Dumptyja iz Carrollova djela *Što je Alica otkrila iza zrcala*, koji farizejski deklamira: "Kad *ja* upotrijebim riječ, ona znači točno ono što hoću da znači – ni više ni manje"

je cjelina nazvana *Moralna prava: što su i zašto su nam važni*, a sadrži dva poglavlja *Ljudska prava* i *Prava životinja*, u kojima, među ostalim, negirajući Descartesovu odrednicu životinja kao strojeva, automata, autor apostrofira kako hinduizam i brojne domorodačke američke tradicije smatraju da i životinja posjeduje dušu, a jednako tako i kršćanski teolozi (npr. John Wesley) pronalaze biblijske podatke o životinjskoj duši. Podsjećam kako našu sredinu na navedeno posebice upozorava udruga građana Univerzalni život, koji se određuje kao prakršćani.

Treća cjelina pod nazivom *Govorenje i činjene* sadrži samo jedno poglavlje pod nazivom *Što smo naučili od Alice?*. Naime, gledište industrije koja počiva na iskorištavanju životinja, a o čemu smo prije nešto istaknuli, koliko je moguće u ovom kratkom prikazu, Tom Regan atribuira kao gledište Humptyja Dumptyja iz Carrollova djela *Što je Alica otkrila iza zrcala*, a koji, da podsjetimo, farizejski deklamira: "Kad *ja* upotrijebim riječ, ona znači točno ono što hoću da znači – ni više ni manje".

Četvrta cjelina knjige, inače i najopsežnija, ironično je naslovljena *Metamorfoze*, očito prema Ovidijevu djelu (inače, Ovidije je bio vegetarijanac), a strukturirana je u pet poglavlja, u kojima Regan upozorava na sve oblike eksploatacije životinja: "Pretvaranje životinja u hranu", "Pretvaranje životinja u odjeću", "Pretvaranje životinja u izvođače", "Pretvaranje životinja u natjecatelje", "Pretvaranje životinja u oruđe", a peta cjelina pod nazivom *Mnogo ruku na mnogo vesla* sadrži samo jedno poglavlje koje svojim naslovom *Da…, ali…* atribuira etiku većine čovječanstva ili, kako ih Regan naziva, *muddlerima*.

Knjigu *Prazni kavezi* Regan završno uokviruje poglavljem, koji u skladu s početnim, naslovljava *Epilog: Mačka* gdje se ponovo vraća na sekvencu brutalnoga pripremanja mačke u kineskom restoranu iz prije spomenutoga filma, gdje zaključuje da se kuhar u tom kineskom restoranu ne pretvara da se prema mački odnosi humano; on je nemilosrdan te bi se o njemu na kraju moglo reći da je *pošten* čovjek, za razliku od ciničkih strategija raznorodnih zakona o dobrobiti i zaštiti životinja koji propisuju "humana" klanja u javnosti skrivenim klaonicama.

Cjepivo za ospice i AIDS

Kao jedno od najžešćih žarišta, a koje proizlazi iz nikad prevladanog koncepta kartezijanskog shvaćanja životinja kao strojeva, u desetom poglavlju pod nazivom *Pretvaranje životinja u oruđe* Tom Regan razotkriva lažne strategije navodne nužnosti eksperimentiranja na životinjama u korist veličajnoga *anthroposa*. Za one najtvrdokornije očito je potrebno podastrijeti podatak da je doktor Vernon Coleman, član Kraljevskog medicinskog društva, istaknuo kako ne postoji nijedan veći medicinski proboj proizašao kao rezultat pokusa na životinjama, a svjetska zdravstvena organizacija (*Times*, 11. svibnja 1987.) priznala je da su cjepiva za dječju paralizu, koja su se dobivala od bolesnog bubrega majmuna, uzrokovala leukemiju, encefalitis i multiplu sklerozu, te da je cjepivo za ospice upravo objašnjenje za eksploziju AIDS-a. Navedene podatke i razotkrivanja o lažima eksperimenata provođenih na životinjama pruža izvrsna brošura *Liječnici protiv pokusa na životinjama* (Zagreb, 2006.) koju su priredili Bernard Jan i Snježana Klopotan.

"Razumijevanja nasilja u borbi za prava životinja"

Tom Regan

Tom Regan skicira veze između dva pokreta socijalne pravde: devetnaestostoljetnog pokreta protiv ropstva u SAD-u i suvremenog pokreta za prava životinja. Oba pokreta pokazuju jaz između onih koji inzistiraju na trenutačnom dokrajčivanju nepravedne prakse (abolicionisti) i oni koji su postupni ili reformisti. Abolicionisti uključuju i one koji su voljni činiti nasilna djela. Druga podjela je između onih koji rade s vladom i oni koji to odbijaju činiti, a treća je između onih koji odobravaju nasilje protiv imovine u obrani životinja i onih koji to ne čine. Regan preporuča "dodatnu abolicionističku promjenu" kao zajednički program

Oni ljudi koji sebe vide kao zagovornike prava životinja – a među njih svakako uključujem i sebe – također se vide i kao dio pokreta socijalne pravde: pokreta za prava životinja. U tom smislu, zagovornici prava životinja smatraju da ih zajedničke veze povezuju s onima koji su radili za pravdu na drugim područjima: na primjer, za žene, za ljude obojene kože, siromašne, gejeve i lezbijke. Borba za jednaka prava za i među tim ljudima teško da je završena; borba za prava životinja tek je počela i ta borba obećava da će biti, ako ništa drugo, složenija, teža i dugotrajnija od bilo koje njezine rođakinje borbe za socijalnu pravdu. Jer, dok zahtjevi za jednakim pravima za mnoge ljude kojima su oduzeta prava nailaze na teške zapreke, oni imaju jednu prednost u odnosu na borbu za prava životinja. Ni jedan od drugih pokreta koje sam spomenuo ne osporava koncepciju moralne zajednice koja je dominirala zapadnom misli i tradicijama, takvom koja uključuje *samo ljude*; umjesto toga, sve te borbe funkcioniraju prije s tom koncepcijom nego protiv nje, zahtijevajući samo (i ne mislim umanjivati goleme poteškoće s kojima se zahtjev neizbježno suočava) da se granice moralne zajednice šire kako bi uključile prethodno isključena ljudska bića – domorodačko stanovništvo u Americi, na primjer, ili ljude koji pate od različitih fizičkih ili mentalnih posebnih potreba.

Borba za prava životinja je drukčija: ona poziva na dublju, fundamentalniju promjenu u načinu na koji razmišljamo o članstvu u moralnoj zajednici. Ona zahtijeva ne proširivanje, nego potpuno rastavljanje samo-za-ljude predodžbe, da bi bila zamijenjena takvom koja uključuje životinje i-druge-osim-ljudi.

Nije, dakle, iznenađenje da svaka zapreka koja stoji na putu više pravde za obojene ili siromašne, na primjer, također stoji na putu više pravde za čimpanze i pilića, s obzirom na to da borba za prava čimpanza i pilića nailazi na prepreke odjednom fundamentalnije i jedinstvene, uključujući i otpor ili prezir ljudi koji su među najprosvjećenijima kada je riječ o nepravdi koja se nanosi ljudskim bićima. Svaka sumnja o tome može biti odmah rastjerana baždarenjem ravnodušnosti i neprijateljstva kojima je obasuta i sama ideja prava životinja i od strane mnogih vođa i većine članstva u bilo kojem pokretu za neka ljudska prava, uključujući, na primjer, i one privržene i odane pravdi i jednakosti za žene i rasne manjine.

Unatoč tim razlikama, oni među nama uključeni u borbu za prava životinja moraju zapamtiti da dijelimo mnoge od izazova s kojima se i ostali pokreti za socijalnu pravdu suočavaju. [...] Metodom ilustracije želim istražiti nekoliko sličnosti između devetnaestostoljetnog pokreta protiv ropstva u Americi i današnjeg pokreta za prava životinja.

Prije nego što to učinim, želim pokušati ukloniti opasnost mogućeg nesporazuma. Ni na koji način ne predlažem niti ne tvrdim da su pokret za prava životinja i pokret protiv ropstva u svakom smislu isti (jasno je da oni to nisu), ništa više nego što bih tvrdio da svi Amerikanci afričkog porijekla moraju biti ili gejevi ili lezbijke zato što postoje sličnosti između pokreta za oslobađanje robova, s jedne strane, i gej i lezbijskog pokreta s druge. Sličnosti su samo to: sličnosti. A sličnosti jedne stvari nisu njezina istost.

[...]

Prava životinja protiv dobrobiti životinja

Kada je riječ o onome što je nama ljudima moralno dopušteno činiti drugim životinjama, sigurno je reći da su mišljenja podijeljena. Neki ljudi (abolicionisti) vjeruju da bismo trebali prestati iskorištavati ne-ljudske životinje, bilo kao izvor hrane, kao obučavane performere ili kao modele različitih bolesti, na primjer. Ostali (zagovornici dobrobiti životinja) misle da je takvo iskorištavanje dopustivo sve dok se radi humano. Oni koji prihvaćaju bivšu stajališnu primjedbu takvom iskorištavanju u načelu i smatraju da u praksi mora završiti. Oni koji prihvaćaju drugo stajalište prihvaćaju takvo iskorištavanje u načelu i vjeruju da se može nastaviti u praksi, pod uvjetom da dobrobit životinja nije pretjerano i neopravdano kompromitirana, u kojem slučaju će takvi postupci morati biti odgovarajuće reformirani. Očito je da stvarne razlike odvajaju ta dva načina razmišljanja, od kojih je jedno abolicionističko u samoj svojoj srži, a drugo nije. Svatko tko bi osporio ili pokušao umanjiti te razlike iskrivio bi a ne opisao istinu.

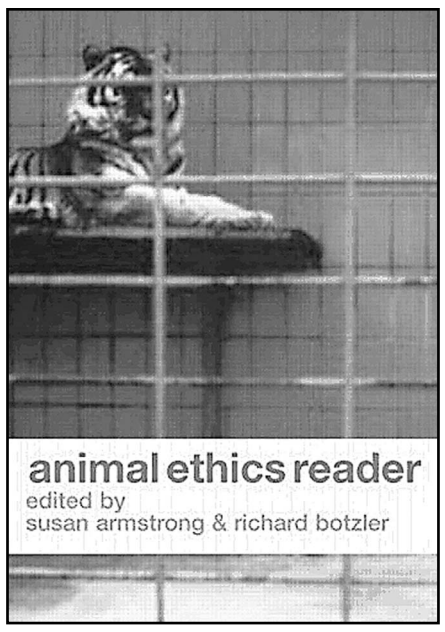

Neki aktivisti pokreta za prava životinja očito smatraju da su nasilna djela protiv imovine izvedena u ime oslobađanja životinja, jednako kao i oslobođenja životinja samih (krađa imovine, prema trenutačnom zakonu) savršeno opravdana. Neki drugi branitelji prava životinja ne slažu se s time, smatrajući da načelno opredjeljenje za "viši moralni zakon" nenasilja mora biti održavano čak i u ponašanju prema imovini.

[...]

Jedno područje na kojemu te razlike mogu imati važnu ulogu i težinu jest osobito izdvojeno pitanje pred nama. Jer upravo među abolicionistima, a ne reformistima – među zagovornicima prava, a ne dobrobiti životinja – nalazimo one voljne da počine djelo nasilja u ime oslobođenja životinja. A ipak – a ovo je od velike važnosti – nisu svi zagovornici prava životinja spremni ići tako daleko. To jest, unutar pokreta za prava životinja možemo naći duboka, dugotrajna, načelna neslaganja i razilaženja o granicama protesta i dopustivosti korištenja nasilja posebice.

Vrlo slične ideološke i taktičke teme mogu se naći u pokretu za ukidanje ropstva. Taj je pokret bio sve samo ne monolitan. Istina, abolicionisti su dijelili zajednički cilj: ropstvo u Americi mora prestati. Međutim, šire od njihova slaganja koje se tiče tog ujedinjujućeg cilja, pobornici emancipacije bili su podijeljeni oko raznovrsnog, složenog tkiva dobro promišljenih, strastvenih pristalica, i nepomirljivih razilaženja koja se tiču odgovarajućih, prikladnih sredstava ukidanja ropstva. Za moje će svrhe referencija na samo tri područja neslaganja biti dovoljna.

Abolicija prvo protiv abolicija kasnije

Slijedeći vodstvo Williama Lloyda Garrisona (1831.) neki su abolicionisti pozivali na bezuvjetno oslobađanje robova, insistirajući isto tako da bivši vlasnici robova ne dobiju naknadu za svoje financijske gubitke. "Direktisti" [*immediatists*] (kako su ih nazivali) su željeli najprije ukinuti ropstvo a zatim krenuti u provođenje raznih planova da obrazuju i na druge načine pripreme novooslobođene robove za odgovornosti punog građanskog statusa. Ostali abolicionisti (Channing 1835.) prednost su davali "postepenom" pristupu: potpuno oslobođenje bilo je krajnji, konačni cilj, ali tek nakon što različite alternativne robovskom radu i unapređenja u životima robova budu provedeni. Dakle, neki postupnjaci (*gradualists*) su tražili slobodu za robove nakon (a ne prije) što bi oni u ropstvu dobili barem najosnovnije obrazovanje ili stekli tržišnu vještinu ili nakon (a ne prije) što bi plan o financijskoj naknadi bivšim vlasnicima robova ili neki drugi plan koji bi pozivao na dobrovoljnu ponovnu kolonizaciju bio primijenjen i proveden.

[...]

Taj raskol između direktista i postupnjaka odražava se danas u pokretu za prava životinja. Neki ljudi koji javno propovijedaju vjerovanje u abolicionističke ciljeve pokreta također vjeruju da ti ciljevi mogu biti ostvareni primjenom postepenih sredstava – na primjer, podupiranjem protokola kojima je cilj smanjiti ili oplemeniti iskorištavanje životinja u znanstvenom okruženju, sa zamjenjivanjem moguće ostvarenim nešto kasnije ili smanjivanjem broja kokoši uzgojenih u kavezima danas kao korak na putu do pražnjenja kaveza sutra. Na taj način, smatra se, možemo uspjeti i u tome da živote nekih učinimo boljima sutra kao i u ukidanju i dokrajčivanju svog iskorištavanja životinja u budućnosti.

Drugi su abolicionisti za prava životinja iskrojeni više od tkanine nalik Garrisonu. Za te borce za životinjska prava, *kako* dolazimo do abolicionističkog cilja, a ne samo *da* tamo stignemo, važno je moralno (Francione i Regan, 1992.). Slijedeći viši moralni zakon da ne smijemo činiti zlo kako bi dobro

moglo doći, ti aktivisti smatraju da ne bi trebali taktički podupirati kršenje prava nekih životinja danas u nadi oslobođenja ostalih sutra. Za te aktiviste, što je bilo točno za njihove ekvivalente u pokretu protiv ropstva, to nije pitanje toga da se najprije pronađe alternativa za zlo koje je počinjeno prije a zatim traži drugi način ostvarenja ciljeva koje tražimo. Dakle, za te aktiviste borbe za prava životinja naša je prva obaveza zaustaviti iskorištavanje životinja koje se provodi. Nakon što ispunimo tu obavezu, bit će dovoljno vremena da potražimo alternativne načine obavljanja onoga što već želimo obavljati. Ukinuti zlo danas radije nego kasnije jest ono što zahtijeva usklađivanje i poštivanje višeg moralnog zakona.

Raditi s vladom protiv raditi samostalno

Druga zajednička tema tiče se uloge vlade. Pokret protiv ropstva još je jednom bio oštro podijeljen. Dok su Garrison i njegovi sljedbenici odbijali surađivati s vladom, drugi su inzistirali na nužnosti djelovanja i rada s izabranim zastupnicima. U ovoj drugoj skupini Frederick Douglass bio je neupitno najilustrativniji zastupnik (vidi Douglass, 1845.).

Ustav ne sadrži nimalo dvoznačan jezik koje se tiče neljudskih životinja koje bi mogle organizirati raskol između današnjih zagovornika prava životinja poput onoga između Garrisona i Douglassa. Krave i svinje, čimpanze i dupini, bukoči i vjeverice – svi su u potpunosti ne-osobe što se tiče ustava. Međutim, ono što bismo mogli nazvati *političkim osjetljivostima* Garrisona i Douglassa i dalje živi u današnjem suvremenom pokretu za prava životinja.

Douglassova vjera u ulogu vlade zastupljena je onim zagovornicima prava životinja koji usmjeravaju svoj pogled, očekivanja i nade prema vladi – zakonima, mehanizmima provedbe i sudovima – kao najvažnijim elementima u ostvarivanju abolicionističkog cilja za koji rade. Suprotno tome, Garrisonov prezir prema vladi odražen je današnjim aktivistima za prava životinja koji su izgubili vjeru u naprednu ulogu koju trenutačni zakoni ili oni koje je moguće predvidjeti, mehanizmi provedbe ili sudski postupci mogu igrati u borbi za oslobođenje životinja. Za te aktiviste vlada nije samo povijesno ukorijenjena i ustavom odana ideologiji specizma, nego i dnevno podvrgnuta utjecaju moćnih posebnih interesa koji ovjekovječuju specističke prakse kao pitanje zakona. Ti aktivisti vide vladu kao dio problema, a ne dio rješenja.

Nasilje protiv nenasilja

Unatoč njegovom uvjerenju u nužnost rada s vladom Douglass je do dana svoje smrti bio uporan pristalica "agitacije", što je opredjeljenje koje je oštroumno zabilježio opis Philipa Fonera, opisujući sastanak koji se dogodio nekoliko tjedana prije Douglasove smrti. "Na samom početku 1895., mladi crnački student koji je živio u New Englandu/Novoj Engleskoj otputovao je u Providence, na Rhode Islandu, da potraži savjet ostarjelog Fredericka Douglassa koji je bio u posjetu tom gradu. Kako se razgovor bližio kraju, mladić je rekao 'Gospodine Douglass, živjeli ste i u starim i u novim podjelama. Što imate reći mladom Crncu koji je na početku puta? Što bi trebao raditi?' Starješina je podigao glavu i odgovorio: 'Agitirajte! Agitirajte! Agitirajte!'" (Foner 1950:3-71).

Našim bi ušima Douglassov recept mogao zvučati poput dozvole za bezakonje, ali to nije ono što je on mislio. Veći dio svoga života Douglass je, poput velike većine abolicionista, davao prednost samo nenasilnim oblicima agitacije: mirnim okupljanjima, skupovima, distribuciji letaka i ostalih materijala koji opisuju stradanja robova te peticija – mjere koje su se kolektivno spominjale kao "moralno uvjeravanje". Ljude je trebalo uvjeriti da je ropstvo pogrešno i da ga treba ukinuti uz pomoć pozivanja na njihov razum, njihov osjećaj za pravdu i njihovo ljudsko suosjećanje a ne prisiliti ih da se slože uz pomoć nasilja ili zastrašivanja.

O tom su pitanju Garrison i Douglass, koji su se razilazili u mišljenjima oko mnogih stvari, bili jednoglasni. Kada je Garrison rekao da abolicionisti ne smiju činiti zlo da bi dobro moglo doći, mislio je da ne smiju činiti zlo *čak ni robovlasnicima, čak ni u borbi za oslobođenjem*. Kako je on to vidio, poštivanje višeg moralnog zakona zahtijeva da sva nastojanja učinjena u ime emancipacije, bilo trenutačna bilo po-

U stvari, kako sada stoje stvari, čudo toga nije da nema nasilja u borbi za prava životinja, nego da ga više nema

stepena, te bilo u zajedništvu s Unijom ili nezavisno od nje, tretiraju sve ljude s poštovanjem i, slijedom toga, nenasilno.

[...]

U vezi s tim se današnji aktivisti za prava životinja, ako ne jednoglasno tada barem solidarno i čvrsto, povezuju s Garrisonom i Douglassom. Zlo, u obliku nasilja, ne smije počiniti ni jedno ljudsko biće, čak ni u borbi za oslobođenje životinja, i svatko tko bi izveo takav čin, štogod ta osoba možda kaže ili vjeruje, ne bi bilo djelovanje prema višem moralnom zakonu koji bi trebao voditi i inspirirati pokret za prava životinja.

Ta zabrana usmjerena protiv nasilja nad ljudskim i ostalim oblicima osjetilnog života, međutim, ne proširuje se niti se prenosi na imovinu. Većina protivnika ropstva to je shvaćala. Ako je cijena oslobađanja roba bila oštećena, uništena ili, u slučaju samih robova, ukradena imovina, onda su Garrison, Douglass i većina (ali ne svi) njihovih abolicionističkih suvremenika i istomišljenika bili spremni prihvatiti takvo nasilje.

Isto je točno za mnoge od današnjih zagovornika prava životinja. Bit ću potpuno pošten. Neki aktivisti pokreta za prava životinja očito smatraju da su nasilna djela protiv imovine izvedena u ime oslobađanja životinja, jednako kao i oslobođenja životinja samih (krađa imovine, prema trenutačnom zakonu), savršeno opravdana. Neki drugi branitelji prava životinja ne slažu se s time, smatrajući da načelno opredjeljenje za "viši moralni zakon" nenasilja mora biti održavano čak i u ponašanju prema imovini.

Koliko ih vjeruje u prvo, a koliko u drugo, nitko, mislim, ne može reći. Ono što možemo reći i što trebamo reći, jest ovo: jednako je pogrešno, jednako obmanjujuće, a možda i jednako nepošteno reći da je pokret za prava životinja nenasilan pokret koliko i reći da je teroristički pokret.

[...]

Kako smanjiti nasilje u borbi za prava životinja

To nasilje je nešto zbog čega svatko, i prijatelj i neprijatelj prava životinja, mora požaliti, nešto za što svi želimo da može biti spriječeno. Pitanje je kako to učiniti.

[...]

Moj (vrlo) skromni prijedlog je ovo: iako Garrisonu slični abolicionisti ne mogu poduprijeti reformističke mjere, mogu poduprijeti *dodatnu abolicionističku promjenu*, promjenu koja uključuje zaustavljanje iskorištavanja neljudskih životinja u ovu ili onu svrhu. Jedan cilj, na primjer, mogao bi biti ne manje životinja korištenih u kozmetičkom ili industrijskom testiranju, nego ni jedna životinja korištena u tu svrhu. Drugi ciljevi mogli bi biti ne manje pasa "žrtvovanih" u psećim laboratorijima, ili manje primata "proučavanih" u istraživanjima materinskog gubitka, ili pak manje koza pogođenih i ubijenih u testiranju oružja, nego ni jedna životinja iskorištena u bilo kojem od tih (i neodređenom broju ostalih mogućih) slučajeva.

Zajednički program tog tipa mogao bi iznijeti ciljeve oko kojih bi se abolicionisti za prava životinja, zakonodavci u znanosti i biomedicinski istraživači, na primjer, mogli složiti da će na njemu surađivati da ga ostvare. Kao takav, mogao bi postići mnogo u smjeru smanjivanja nasilja u borbi za prava životinja. Pokazao bi da je moguće ostvariti dodatne, više abolicionističke ciljeve djelujući nenasilno unutar sustava.

[...]

Ne budemo li u praksi provodili preventivnu etiku na tom području, nasilje u borbi za prava životinja rast će u nadolazećim mjesecima i godinama. U stvari, kako sada stoje stvari, čudo toga nije da nema nasilja u borbi za prava životinja, nego da ga više nema.

Bilješke:

Channing, William Ellery. 1835. "Essay on Slavery". In: *The Works of William E. Channing*, 6 vols., 2:123-133. Boston: Anti-Slavery Office.
Douglas, Frederick. 1845. *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave. Written by Himself*. Boston: Anti-Slavery Office.
Foner, Philip S. 1950. *Frederick Douglass: A Biography*. New York: Citadel.
Francione, Gary i Tom Regan. 1992. "A Movement's Means Create Its Ends". *The Animals' Agenda*, January/February, str. 40-43.
Garrison, William Lloyd. 1831. "Immediate Emancipation". *The Liberator*, September 3, str. 1-2

*S engleskoga prevela Lovorka Kozole. Oprema teksta redakcijska. Pod naslovom "*Understanding Animal Rights Violence*" tekst je objavljen u zborniku "*The Animal Ethics Reader*", urednika Susan J. Armstrong i Richarda G. Botzlera, Rotuledge, Taylor & Francis Gorup, 2003.*

Temat priredio Luka Oman

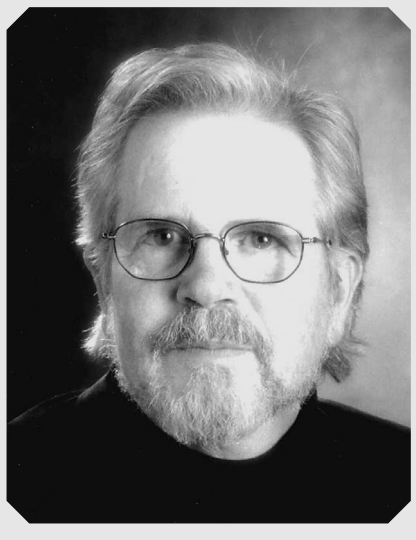

Tom Regan (Pittsburgh 28. studenoga 1938.) je poznat i priznat kao intelektualni vođa pokreta za prava životinja i profesor emeritus filozofije na North Carolina State University. Autor je niza članaka i tekstova objavljenih u različitim zbornicima i drugim publikacijama, te knjiga, npr. *All That Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics* (1982), *Animal Sacrifices: Religious Perspectives on the Use of Animals in Science* (1986), *The Case for Animal Rights* (1983, 1985, 2004) *Defending Animal Rights* (2001), *Empty Cages: Facing the Challenge of Animal Rights.* Sa suprugom Nancy osnovao je The Culture & Animals Foundation (www.cultureandanimals.org), a Sveučilište North Carolina State utemeljilo je Tom Regan Animal Rights Archive (www.lib.ncsu.edu/animalrights), prvi arhiv za rijetke i jedinstvene materijale o pokretu za prava životinja.

Iračani nas ne zaslužuju!

Robert Fisk

Ugledni novinar govori o izjavama članova Busheve administracije nakon izgubljenih izbora za Senat i Kongres, koje ukazuju na licemjerje i politikantstvo, ali i isto tako i na uobraženost i razmetanje "svojim načelima"

"Odlične vijesti iz Amerike!", blagajnica u mojoj lokalnoj bejrutskoj knjižari povikala je prema meni neko jutro, dižući palce u zrak. "Stvari će biti bolje nakon ovih izbora?" Jao, rekao sam. Jao, ne. Stvari će biti još gore na Bliskom istoku čak i ako za dvije godine SAD bude blagoslovljen demokratom (i demokratskim) predsjednikom. Jer pogubni filozofi iza pokolja u Iraku sada peru ruke od čitave te zbrke i viču "Nismo mi!" s istim entuzijazmom kao i libanonska gospođa u mojoj knjižari, dok "stručnjaci" u mainstream američkom tisku s istočne obale pripremaju teren za naše povlačenje iz Iraka – i to za sve okrivljavajući one pohlepne, krvoločne, anarhične, izopačene, na kompromis nespremne Iračane.

Nije samo Bush kriv...

Moram reći da mi je *mea culpa* verzija Richarda Perlea zaista oduzela dah. Tamo je bio bivši predsjednik Pentagonova Defense Policy Board Advisory Committee/ Savjetodavnog vijeća za obrambenu politiku – koji je jednom izjavio "Irak je vrlo dobar kandidat za demokratsku reformu" – priznajući da je "podcijenio izopačenost" u Iraku. On, naravno, odgovornim smatra predsjednika, priznajući samo da – i ovdje, dragi čitaoče, duboko udahni – "Mislim da, da sam bio prorok i da sam vidio ovo gdje se nalazimo danas, i da je narod pitao: 'Trebamo li ići u Irak?', sada mislim da bih vjerojatno rekao 'Ne, razmotrimo druge strategije...'".

Možda ja smatram ovu pravedničku, odbojnu *mea culpu* to više neprihvatljivom i uvredljivom jer mi je taj isti bijedni čovjek izvikivao pogrde i psovke putem radioveze u Bagdadu prije nekoliko godina, osuđujući me zbog tvrdnji da SAD gubi rat u Iraku, tvrdeći da sam "pristaša batističkog režima". Ta je laž, mogao bih dodati, bila osobito zlobna jer sam izvještavao o Sadamovim masovnim silovanjima i masovnim vješanjima u zatvoru Abu Ghraib, dok su Perle i njegove kohorte šutjeli o Sadamovoj pokvarenosti i dok je njegov prisni prijatelj Donald Rumsfeld veselo stiskao ruku čudovišta u Bagdadu u pokušaju da tamo ponovo otvori američko veleposlanstvo. Nije da Perle nije u dobrom društvu. Kenneth Adelman, neokonzervativac iz Pentagona koji je također "udarao u bubnjeve rata", izjavljuje za *Vanity Fair* da je "ideja o korištenju naše moći za moralno dobro u svijetu" mrtva. A što se tiče Adelmanova prijatelja Davida Frumma, pa, on je odlučio da predsjednik Bush jednostavno "nije usvojio njegove ideje" iz govora koje je Frumm za njega pisao. No to, bojim se, nije najgore što će doći od onih koji su nas poticali i ohrabrivali da napadnemo i uđemo u Irak i započnemo rat koji je stajao života 600.000 civila.

Jer nova se pojava polagano uvlači na stranice *The New York Timesa* i onih drugih velikih organa države u SAD-u. Za one novinare koji su podupirali rat nije dovoljno napasti Busha. Sada imaju novu zastavu kojom mogu mahati: Iračani nas ne zaslužuju. David Brooks – koji nam je jednom rekao da neokonzervativci kao što je Perle nisu imali nikakve veze s predsjednikovom odlukom da napadne Irak – mukotrpno se probija kroz esej Elie Kedourie iz 1970. o britanskoj okupaciji Mezopotamije dvadesetih godina 20. stoljeća. I što je otkrio? Da su "Britanci pokušali potaknuti odgovorno vodstvo, bez ikakvog uspjeha", citirajući britanskog časnika iz tog vremena koji je zaključio da irački šijiti "nemaju nikakvog motiva da se suzdržavaju od žrtvovanja interesa Iraka onim interesima koje doživljavaju kao vlastite".

Naporni Iračani

No, Brooksov članak u *The New York Timesu* bio je i zastrašujuć. Irak, on nas sada obavještava, trpi "potpunu društvenu integraciju" a "američke pogreške" još su dodatno pogoršane "istim starim iračkim demonima: pohlepom, krvoločnošću i izluđujućom nevoljkošću da pristanu na kompromis, čak i kada su suočeni sa samouništenjem". Irak se, odlučio je Brooks, "koleba na rubu uzaludnosti" i ako američke trupe ne mogu ponovo uspostaviti red, "bit će vrijeme da se učinkovito dokrajči Irak", raspršivanjem, odnosno rastavljanjem autoriteta, odnosno vlasti na klan, pleme ili sektu" koji su – samo čekajte – "jedine zajednice koje su održive".

A ne možemo niti vjerovati da Brooksov članak predstavlja usamljeni glas.

Tu je i Raplh Peters, novinar *USA Today* i umirovljeni časnik američke vojske. Podupirao je invaziju zbog toga što je, kaže, "bio uvjeren da je Bliski istok u tolikoj mjeri politički, socijalno, moralno i intelektualno umrtvljen i ustajao da moramo (sic!) riskirati intervenciju – ili se moramo suočiti s generacijama terorizma i ustanaka". Jer, i uz sve pogreške i mane Washingtona, hvali se Peters, "mi smo Iračanima zaista pružili jedinstvenu priliku da izgrade demokraciju utemeljenu na vladavini zakona".

No, ti naporni i dosadni Iračani, čini se sada, "radije su odabrali ugađati si i prepustiti se starim mržnjama, vjerskom nasilju, etničkom fanatizmu i kulturi korupcije". Petersov zaključak? "Arapska društva ne mogu poduprijeti demokraciju kakvu poznajemo". Zaključak je: "to je njihova tragedija, a ne naša. Irak je posljednja prilika arapskog svijeta da se ukrca na vlak za modernitet, da regiji osigura budućnost...". Nevjerojatno, Peters završava vjerujući da "ako se arapski svijet i Iran upletu u orgiju krvoprolića, gorka je istina da ćemo mi možda od toga imati koristi" zato što će Irak "progutati" "teroristi" a SAD će "i dalje biti najjača sila na svijetu".

Pripremamo isprike za izlaz. Iračani nas ne zaslužuju. Tko ih šiša. To je borbenost i ustrajnost koju postavljamo na pustinjsko tlo da bismo pomogli našim tenkovima da izađu iz Iraka

SAD kao dio problema

Nije najgora ni sramotnost svega toga – zar ni jedan od tih ljudi nema nimalo srama? – nego rasistička pretpostavka da je žrtveno krvoproliće u Iraku u potpunosti krivnja samih Iračana, da ih njihova unutarnja, njima svojstvena nazadnost, njihova pokvarenost i zloća, njihov neuspjeh da cijene plodove naše civilizacije čine nevrijednima naše daljnje pozornosti. Ni u jednom trenutku nitko ne postavlja pitanje bi li činjenica da je SAD "najjača sila na svijetu" mogla biti dio problema. Niti da Iračani koji su preživjeli i izdržali najgore godine diktature u kojima je Sadama podupirao SAD, koji su bili pod sankcijama UN-a po cijeni od pola milijuna dječjih života i koji su zatim bili okrutno napadnuti od naših vojski, možda u stvari ne bi bili pretjerano oduševljeni svim dobrim stvarima koje im mi želimo ponuditi.

Mnogi Arapi, kao što sam već i prije pisao, voljeli bi imati barem dio naše demokracije, ali bi također voljeli i jednu drugu vrstu slobode – slobode od nas.

No, shvatili ste bit. Pripremamo isprike za izlaz. Iračani nas ne zaslužuju. Tko ih šiša. To je borbenost i ustrajnost koju postavljamo na pustinjsko tlo da bismo pomogli našim tenkovima da izađu iz Iraka. z

S engleskoga prevela Lovorka Kozole. Tekst je pod naslovom U.S. Tanks Will Roll out of Iraq *on* a Road Paved with Excuses *objavljen 16. studenog na web stranici Seattle Post-Intelligencer. Oprema teksta redakcijska.*

Kreativna moć

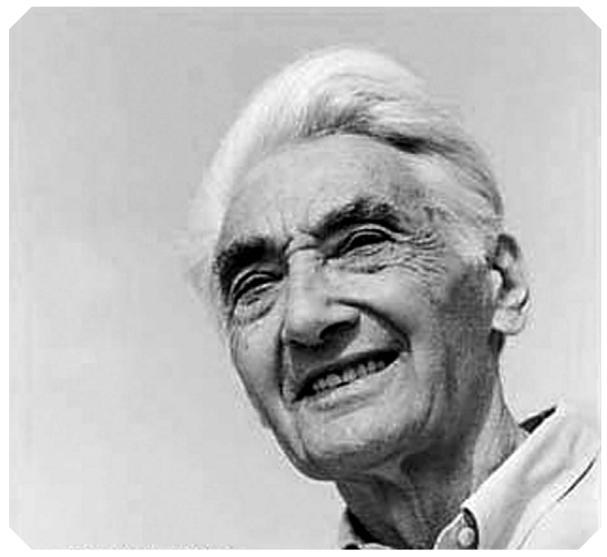

Howard Zinn

Suočen sa svim zloupotrebama vlasti i politike koje kako u današnjem svijetu tako i u povijesti možemo uočiti na svakom koraku, čak i kada demokratski izbori upućuju na činjenicu da birači žele nešto (sasvim) drugo, jedan od najžešćih kritičara američkog predsjednika i njegove politike, ali i ostalih političara koji ne poštuju volju onih koji su ih izabrali, ipak ne gubi nadu. Upravo suprotno, Zinn zaista vjeruje – da parafraziramo poznatu poslovicu – volja birača je možda spora, ali je dostižna. Čini se da jedino političari to još ne shvaćaju

Budućnost Amerike povezana je s načinom kako razumijemo svoju povijest. Zbog toga, pisati o povijesti za mene nikad nije neutralan čin. Pisanjem se nadam da ću probuditi utjecajnu svijest o rasnoj nepravdi, seksualnim predrasudama, klasnoj nejednakosti i nacionalnoj oholosti. Želim također ukazati i istaknuti otpor ljudi o kojemu se ne piše i ne govori, otpor protiv moći establišmenta: odbijanju autohtonog stanovništva da jednostavno nestane, pobuni crnaca u pokretu za ukidanje ropstva a u novije vrijeme pokretu protiv rasne segregacije, štrajkove što ih organiziraju zaposleni ljudi kroz cijelu američku povijest u pokušaju da poboljšaju svoje živote.

Izostaviti ova djela otpora znači poduprijeti službeno stajalište da je moć samo u rukama onih koji imaju oružje i posjeduju bogatstvo. Pišem da bih ilustrirao kreativnu moć ljudi koji se bore za bolji svijet. Ljudi, kada su organizirani, imaju golemu snagu i moć, veću od bilo koje vlade. Naša je povijest duboko prožeta pričama o ljudima koji ustaju, progovaraju, ustraju u svojem stajalištu, organiziraju se, povezuju, tvore mreže otpora i mijenjaju smjer i tijek povijesti.

Suprotstavljeni interesi

Ne želim izmišljati pobjede za pokrete iz ljudske povijesti. No, misliti da pisanje o povijesti mora imati za cilj jednostavno rekapituliranje neuspjeha koji dominiraju poviješću znači pretvoriti povjesničare u suradnike u beskrajnom krugu poraza. Ako povijest bude kreativna, ako bude predviđala moguću budućnost bez poricanja prošlosti, vjerujem da mora naglašavati nove mogućnosti i to razotkrivanjem onih skrivenih epizoda povijesti u kojima su, čak i u kratkim bljeskovima, ljudi pokazali svoju sposobnost da se odupru, da se udruže a ponekad i da pobijede. Pretpostavljam, ili se možda samo nadam, da je našu budućnost moguće pronaći u kratkotrajnim trenucima suosjećanja iz prošlosti a ne u njezinim stoljećima trajnog ratovanja.

Povijest može pomoći našim borbama, ako ne konačno, ono barem nagovještajem. Povijest nas može pročistiti od ideje da su interesi vlade i interesi naroda isti. Povijest nam može reći kako su nam često vlade lagale, kako su naređivale da čitave populacije budu masakrirane, kako su osporavale postojanje siromašnima, kako su nas vodile do našeg trenutačnog trenutka – "Dugog rata", rat bez kraja.

Istina, naša vlada ima moć da potroši bogatstvo zemlje kako to sama želi. Može slati trupe na bilo koje mjesto u svijetu. Može prijetiti zatvaranjem neodređenog trajanja i deportacijom dvadeset milijuna Amerikanaca useljenika koji još nemaju zelene karte i nemaju ustavnih prava. U ime našeg "nacionalnog interesa" vlada može mobilizirati trupe na američko-meksičkoj granici, može opkoliti muslimanske muškarce iz određenih zemalja, potajno prisluškivati naše razgovore, otvarati naše e-mailove, pregledavati naše bankovne transakcije i pokušavati nas zastrašiti da bismo šutjeli. Vlada može kontrolirati informacije uz suradnju bojažljivih masovnih medija. Samo to objašnjava slabljenje popularnosti, do 2006. (33% anketiranih), ipak još uvijek utjecajnog Georgea W. Busha. No, ta kontrola nije apsolutna. Činjenica da je 95% medija za nastavak okupacije Iraka (sa samo površnom kritikom toga kako se to radi), dok više od 50% javnosti, koliko je za povlačenje, ukazuje na zdravorazumski otpor službenim lažima. Razmotrimo također promjenjivu prirodu javnog mnijenja, kako se ono može promijeniti s dramatičnom iznenadnošću. Primijetite kako se velika većina javne potpore Georgeu Bushua starijem brzo srozala kada je sjaj pobjede iz prvog Zaljevskog rata izblijedio a nastupila stvarnost ekonomskih poteškoća.

Slabost moći

Razmislite kako je, na početku Vijetnamskog rata 1965., dvije trećine Amerikanaca podupiralo rat. Nekoliko godina kasnije dvije trećine Amerikanaca protivilo se ratu. Što se dogodilo u te tri ili četiri godine? Postupna osmoza istine kapala je kroz pukotine propagandnog sustava – shvaćanje da su im lagali i obmanuli ih. To je isto ono što se događa u Americi dok ovo pišem u ljeto 2006. Lako je biti uznemiren, slomljen ili zastrašen shvaćanjem da tvorci rata imaju golemu moć. No, određena povijesna perspektiva može nam biti korisna, jer nam govori da u određenim trenucima u povijesti vlade shvate da je sva njihova moć beskorisna protiv snage pobunjenog stanovništva.

Postoji temeljna slabost u vladama, koliko god masovne njihove vojske bile, koliko god golemo njihovo bogatstvo bilo, koliko god kontrolirali slike i informacije, jer njihova moć ovisi o poslušnosti građa-

Lako je biti uznemiren, slomljen ili zastrašen shvaćanjem da tvorci rata imaju golemu moć. No, određena povijesna perspektiva može biti korisna, jer nam govori da u određenim trenucima u povijesti vlade shvate da je sva njihova moć beskorisna protiv snage pobunjenog stanovništva

S druge, suprotne strane su znatne, velike snage: novac, politička moć, najveći mediji. Na našoj su strani narodi svijeta i snaga veća od novca ili oružja: istina. Istina ima svoju vlastitu snagu. Umjetnost ima svoju vlastitu snagu

na, vojnika, javnih službenika, novinara, pisaca, učitelja i umjetnika. Kada građani počnu sumnjati da su obmanuti i uskrate svoju potporu, vlada gubi svoj legitimitet i svoju moć.

Vidjeli smo kako se to događalo proteklih nekoliko desetljeća po cijelom svijetu. Kada se probude jedno ja počinju pakirati svoje torbe i zvati helikopter. To nije fantazija, to je novija povijest. To je povijest Filipina, Indonezije, Grčke, Portugala i Španjolske, Rusije, Istočne Njemačke, Poljske, Mađarske, Rumunjske. Sjetite se Argentine i Južne Afrike, te drugih mjesta na kojima se činilo da za promjenu nema izgleda a zatim se ona dogodila. Sjetite se Somoze u Nikaragvi kako u strahu bježi prema svom privatnom zrakoplovu, Ferdinanda i Imelde Marcos kako na brzinu prikupljaju svoje dragulje i odjeću, iranskog šaha kako očajnički traži zemlju koja bi ga primila kad je pobjegao od masa u Teheranu, Duvaliera na Haitiju koji je jedva uspio odjenuti svoje hlače da pobjegne od gnjeva haićanskog naroda.

Kako počinje promjena

Ne možemo očekivati da će George Bush u strahu pobjeći helikopterom. No, možemo ga smatrati i držati odgovornim za slanje nacije u dva rata, za smrt i sakaćenje desetaka tisuća ljudskih bića u toj zemlji, Afganistanu, i u Iraku, te za njegovo kršenje američkog Ustava i međunarodnog prava. Sigurno je da ta djela odgovaraju ustavnom uvjetu "teških zločina i prekršaja" potrebnih za smjenjivanje.

U stvari, ljudi po cijeloj zemlji počeli su tražiti njegovu smjenu. Naravno da ne možemo očekivati da će ga kukavički Kongres okriviti i smijeniti. Kongres je bio voljan smijeniti Nixona zbog provaljivanja u zgradu, ali neće smijeniti Busha zbog provaljivanja u državu. Bili su voljni smijeniti Clintona zbog "nestašnih" seksualnih obmana, ali neće smijeniti Busha zbog predavanja bogatstva zemlje super bogatima.

Cijelo vrijeme prisutno je crvljivo izjedanje samozadovoljstva u unutrašnjosti Busheve administracije: spoznaja američke javnosti – pokopana, ali u vrlo plitkom grobu, tako da ju je lako iskopati – da je ova vlada došla na vlast ne voljom naroda nego političkim pučem. Pa bismo tako mogli vidjeti postupno rasulo legitimiteta ove administracije, unatoč njezinu krajnjem samopouzdanju. Postoji duga povijest imperijalnih sila koje likuju nad pobjedama, postajući pretjerano raširenog birokratskog ustroja i pretjerano samopouzdane, i ne shvaćajući da moć nije samo pitanje oružja i novca. Vojna moć ima svoja ograničenja koja stvaraju ljudska bića, njihov osjećaj za pravdu i njihova sposobnost da se odupru. SAD s 10.000 komada nuklearnog oružja nije mogao dobiti rat u Koreji ni u Vijetnamu, nije mogao zaustaviti revoluciju na Kubi ni u Nikaragvi. Slično tome, Sovjetski Savez sa svojim nuklearnim oružjem i golemom vojskom bio je prisiljen povući se iz Afganistana i nije mogao zaustaviti pokret Solidarnost u Poljskoj.

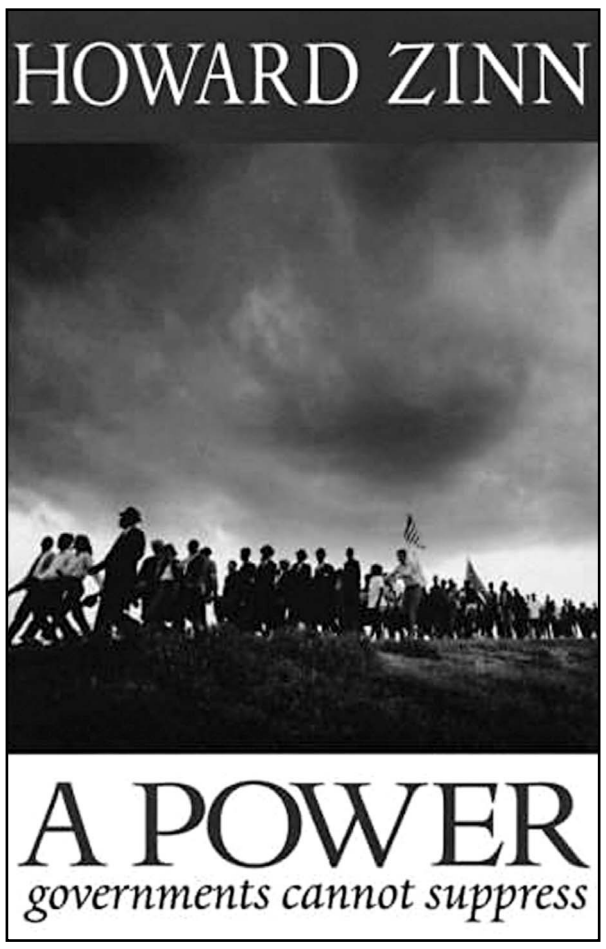

Kada vidite statistike koje kažu da "40% Amerikanaca podržava rat", to znači da ga 60% Amerikanaca ne podržava. Uvjeren sam da će broj ljudi koji se protive ratu i dalje rasti dok će broj onih koji rat podržavaju nastaviti padati. Na tom putu umjetnici, glazbenici, pisci i kulturni radnici osiguravaju posebnu emocionalnu i duhovnu snagu pokretu za mir i pravdu. Pobuna često počinje kao nešto kulturno

Zemlja koja posjeduje vojnu silu može uništiti i razarati, ali ne može graditi. Njezinim građanima postaje nelagodno jer su njihove osnovne svakodnevne potrebe žrtvovane za vojnu slavu dok je njihova mladost zanemarena i biva slana u rat. Nelagodnost raste i raste a građani se okupljaju u znak otpora u sve većem broju, koji postaje prevelik da bi ga se moglo kontrolirati. Jednoga dana, naraslom birokracijom opterećeno carstvo, propada. Promjena u javnoj svijesti počinje nezadovoljstvom niže razine, najprije nejasnim, bez ikakve veze uspostavljene između nezadovoljstva i vladine politike. A zatim se točkice počinju povezivati, ogorčenje raste a ljudi počinju govoriti glasno, organizirati se i djelovati.

Strah od slabijih

Danas po cijeloj zemlji postoji rastuća svijest o pomanjkanju učitelja, medicinskih sestara, medicinske skrbi i stambenih rješenja po prihvatljivim cijenama, jer se smanjenja budžeta događaju u svim državama unije. Jedan je učitelj nedavno napisao pismo *Boston Globeu*: "Mogao bih biti jedan od 600 bostonskih učitelja koji će biti otpušteni što je posljedica budžetskog deficita". Autor pisma zatim to povezuje s milijardama potrošenim na bombe za, kako on to kaže, "slanje nevine iračke djece u bolnice u Bagdadu".

Kada postanemo skrhani pri pomisli na golemu moć koju vlade, multinacionalne korporacije, vojske i policija imaju za kontroliranje umova, slamanje neslaganja i uništavanje pobune, morat ćemo razmotriti fenomen koji sam oduvijek smatrao zanimljivim. Oni koji imaju u rukama golemu moć postaju iznenađujuće nervozni kada je riječ o njihovoj sposobnosti da se zadrže na vlasti. Reagiraju gotovo histerično na ono što se čini da su sitni i nimalo prijeteći znakovi opozicije.

Vidimo američku vladu kako, naoružana svojim tisućama slojeva moći, naporno radi na tome da nekolicinu pacifista smjesti u zatvor ili zadrži nekog pisca ili umjetnika izvan zemlje. Sjetimo se Nixonove histerične reakcije na usamljenog muškarca koji je "stražario" ispred Bijele kuće: "Sredite ga!".

Je li moguće da ljudi na vlasti znaju nešto što mi ne znamo? Možda znaju za svoju vlastitu najveću slabost. Možda shvaćaju da mali pomaci i pokreti mogu postati veliki, da ideje koje "puste korijenje" među stanovništvom mogu postati neuništive. Ljudi mogu biti "mobilizirani" da podupiru rat, da tlače druge, ali to nije njihova prirodna sklonost. Ima onih koji govore o "istočnom grijehu". Kurt Vonnegut to osporava i govori o "istočnoj vrlini".

U ovoj zemlji žive milijuni ljudi koji se protive trenutačnom ratu. Kada vidite statistiku koja kaže da "40% Amerikanaca podržava rat", to znači da ga 60% Amerikanaca ne podržava. Uvjeren sam da će broj ljudi koji se protive ratu i dalje rasti dok će broj onih koji rat podržavaju nastaviti padati. Na tom putu umjetnici, glazbenici, pisci i kulturni radnici osiguravaju posebnu emocionalnu i duhovnu snagu pokretu za mir i pravdu. Pobuna često počinje kao nešto kulturno.

Snaga veća od novca i oružja

Izazov ostaje. S druge, suprotne strane su znatne, velike snage: novac, politička moć, najveći mediji. Na našoj su strani narodi svijeta i snaga veća od novca ili oružja: istina. Istina ima svoju vlastitu snagu. Umjetnost ima svoju vlastitu snagu. Ta prastara lekcija – da je sve što činimo važno – jest značenje borbe naroda ovdje u SAD-u i svuda drugdje. Pjesma može inspirirati pokret. Letak može potaknuti revoluciju. Građanski neposluh može probuditi ljude i potaknuti nas na razmišljanje. Kada se organiziramo i povežemo jedni s drugima, kada se uključimo, kada ustanemo i otvoreno i glasno progovorimo, možemo stvoriti snagu koju ni jedna vlada ne može ugušiti.

Živimo u prekrasnoj zemlji. No, ljudi koji nemaju nimalo poštovanja prema ljudskom životu, slobodi ili pravdi preuzeli su je. Sada je na svima nama da je uzmemo natrag. Z

S engleskoga prevela Lovorka Kozole. Ovaj esej, pod naslovom If History is to be Creative, *prvo je poglavlje nove knjige Howarda Zinna* A Power Governments Cannot Suppress, *koja je izišla iz tiska 1. prosinca 2006. godine u izdanju nakladnika City Lights Publishers, www.citylights.com.*

Antiratna borba tek počinje

Stephen Zunes

Profesor politike i dobar poznavatelj prilika na Bliskom istoku govori o pobjedi demokrata i osvajanju Kongresa i Senata kao važnom, ali tek prvom koraku u povlačenju američkih vojnih snaga iz Iraka, a u čemu važnu ulogu ima ne samo volja birača nego i pritisak i nastojanja aktivista

SAD je ovoga trenutka u ratu u Iraku dulje nego što se borio protiv sila Osovine u Drugom svjetskom ratu. Američka je javnost izgubila strpljenje. Trenutačna ispitivanja javnog mnijenja pokazuju da samo 31 posto stanovništva podupire politiku Busheve administracije prema sukobu u Iraku. Većina ispitanih glasača želi povlačenje američkih trupa, a većina registriranih demokrata želi to povlačenje odmah. Unatoč nastojanjima republikanca Rahma Emanuela, predsjedatelja Democratic Congressional Campaign Committee/Odbora za demokratsku kampanju za Kongres, da osigura opsežna financijska sredstva za proratne demokratske kandidate dok ih uskraćuje antiratnim demokratskim kandidatima, antiratni kandidati zaista su nadmašili proratne kandidate po uspjehu u "osvajanju" republikanskih položaja.

U inat biračima i anketama

Međutim, prkoseći svojim biračima i zaboravivši na ankete, svega nekolicina demokrata u Kongresu, a nijedan u Senatu, bili su voljni zahtijevati trenutačno povlačenje, u najboljem slučaju pozivajući na neku vrstu "povlačenja u fazama" ili "strateškog pregrupiranja". Iako je većina demokrata koji su glasno govorili protiv rata kritizirala i kritizira način na koji Busheva administracija vodi rat, podbacili su u proglašavanju samog rata ilegalnim i nemoralnim. A niti su mnogi priznali da je osvajanje tako velike bliskoistočne države od zapadnjačke sile od samoga početka bilo osuđeno na propast.

Izbori 7. studenog osigurali su mandat za promjenu američke politike prema Iraku. Prvi znakovi, međutim, ukazuju da demokrati nisu osobito voljni ispuniti svoj antiratni mandat. S razlikom većom od 2.1, proratni republikanac Steny Hoyer pobijedio je antiratnog republikanca Jacka Murthu u utrci za vođu većine. Možda je još i važnije što se čini da će demokrati imati dvojicu glasnih pristalica iračkog rata kao svoje glavne glasnogovornike vanjske politike.

Tom Lantos određen je da postane predsjedavatelj House International Relations Committee/Kongresnog odbora za međunarodne odnose. Lantos je opetovano prokazivao UN i Međunarodni sud pravde zbog njihove obrane Četvrtih ženevskih konvencija. U priznavanju neproporcionalnog utjecaja koji je rat imao na siromašne Amerikance i one iz radničke srednje klase, Lantos je – umjesto da zatraži povlačenje američkih snaga – objavio "poziv svim ljudima njegove zemlje da učine više kako bi podnijeli svoj pravedni dio tereta". Kritizirao je pustošenje, prijevare i zloupotrebe u Iraku koje su posljedica američke politike, ali nije navaljivao na administraciju da učini ništa više nego da jednostavno, riječima iz *United States Policy in Iraq Act*, stvori "uvjete za pregrupiranje američkih snaga u Iraku u fazama".

Lantos je također bio jedan od glavnih kongresnih podupirača invazije na Irak 2003. Godine 2001., kako bi zastrašio američku javnost da podupre pozive predsjednika Georga W. Busha da SAD preuzme tu naftom bogatu bliskoistočnu državu, Lantos i ostali ključni demokrati tvrdili su da je Irak razvijao dalekodosežne projektile "koji će biti prijetnja SAD-u i našim saveznicima", iako – kako su stručnjaci za kontrolu naoružanja točno zabilježili u to vrijeme – to zapravo nije bio slučaj. Slično tome, iako je Međunarodna agencija za atomsku energiju potvrdila da Irak više nema program za razvoj nuklearnog oružja te da su stroge međunarodne sankcije spriječile tu zemlju da isti ponovo pokrene, Lantos je tvrdio da takva miroljubiva i diplomatska sredstva za eliminiranje iračkog nuklearnog programa zapravo nisu postigla uspjeh i da su vojna sredstva bila nužna da se Irak spriječi u razvoju svojih nuklearnih sposobnosti.

Novac pokreće sv(ij)e(t)

U međuvremenu se očekuje da senator iz države Delaware, Joseph Biden, preuzme vodstvo senatskog Foreign Relations Committee/Odbora za vanjske poslove. Odbacujući Povelju UN-a i ostala temeljna načela međunarodnih zakona, Biden je glasni pristaša ekstremističkog stajališta da SAD ima pravo zauzeti Irak – a, slijedom toga i bilo koju drugu zemlju – samo na temelju toga da bi vlada te zemlje u nekom trenutku u budućnosti mogla predstavljati prijetnju. Kao odgovor onima koji su tvrdili da od Iraka ne postoji jasna, otvorena prijetnja američkoj nacionalnoj sigurnosti, Biden je objavio: "Budemo li čekali da opasnost postane očita i prisutna, bit će prekasno". A kao odgovor na etnički i sektaški sukob koji je zahvatio Irak kao posljedica američke invazije, Biden se istaknuo kao vodeći zagovornik podjele Iraka na tri dijela, što je čin koji će vrlo vjerojatno voditi do etničkog čišćenja i krvoprolića svake vrste.

Međutim, zahvaljujući pritisku biračkog tijela, Biden danas zagovara povlačenje većine američkih trupa iz Iraka do kraja 2007. Ipak, poput većine demokratskih senatora, on i dalje podupire bezuvjetno financiranje rata.

Zasigurno je pozitivan znak da se sve više i više demokrata u Kongresu napokon distancira od politike predsjednika Busha prema Iraku. Međutim, pozivi demokrata na "strateško pregrupiranje" mogu značiti samo malo više od koncentriranja američkih snaga u Kuvajtu ili drugim obližnjim proameričkim diktatorskim režimima gdje mogu intenzivirati svoj zračni rat, a posljedica toga je manje američkih žrtava, ali daleko više iračkih.

Godina 2006. možda će biti zapamćena na isti način kao i 1968., kada je mišljenje elite napokon sustiglo javno mnijenje u prepoznavanju toga da je sve skuplji protuustanički rat nemoguće dobiti i da SAD mora razviti neku vrstu izlazne strategije. Zahvaljujući daljnjoj potpori Kongresa, koji su kontrolirali demokrati, Vijetnamskom ratu, ipak su američke trupe bile povučene tek 1973., sa strateškom situacijom nimalo boljom nego što je bila pet godina prije toga. Osim ako demokrati nisu voljni pokazati više sigurnosti i dosljednosti ovaj put, američke snage mogle bi se nastaviti boriti u ratu u Iraku, ratu u kojemu ne mogu pobijediti, barem do 2011.

Zatvaranje pipe

Kao vrhovni zapovjednik oružanih snaga, predsjednik ima golemu moć nad razmještanjem američke vojske u Iraku još otkad je Kongres – uz potporu vođa demokrata – odobrio invaziju u listopadu 2002. Međutim, Kongres ima moć budžeta. Kongres i Senat mogli bi prisilno nametnuti i provesti povlačenje američkih trupa uskraćivanjem financiranja američkih vojnih operacija u Iraku nakon određenog datuma.

Kongres ima i presedan za takvu upotrebu svog utjecaja. U svibnju 1970., amandman Cooper-Church ukinuo je financiranje američkih kopnenih snaga u Kambodži samo nekoliko tjedana nakon što je predsjednik Richard Nixon pokrenuo američku invaziju u toj jugoistočnoazijskoj državi. U siječnju 1976., Clarkov amandman zabranio je financiranje američkih vojnih operacija u građanskom ratu u Angoli (iako je to kasnije opozvano tijekom Reaganove administracije nakon što su republikanci osvojili Senat). Bolandov amandman iz 1982. ograničavao je američku potporu za Contras, prisiljavajući Reaganovu administraciju da upotrijebi nezakonita sredstva kako bi financirala rat protiv Nikaragve. Krajem 1989., nakon što je salvadorski ministar obrane naredio ubojstvo šestorice isusovačkih svećenika na Sveučilištu Srednje Amerike, Kongres je ukinuo pomoć El Salvadoru, što je dovelo do mirovnog dogovora u desetljeće dugom građanskom ratu u toj zemlji a koji je financirao SAD.

Međutim, demokratski senator Harry Reid, određen da postane vođa senatske većine, otvoreno je i eksplicitno izjavio 15. studenog da demokrati neće ukinuti financiranje rata, stav koji su ponovili i drugi vođe demokrata. U stvari, umjesto da pozove na smanjivanje potrošnje za irački rat i ostale suvišne vojne gubitke, Reid je obećao povećati vojni budžet s dodatnih 75 milijardi dolara. Trenutačno američki vojni budžet prelazi 500 milijardi dolara godišnje, što je više od vojnih budžeta svih ostalih vlada zajedno.

Demokrati su u osamdesetima slijedili sličnu strategiju kada su potkopali kampanju za zajedničko i provjerljivo američko-sovjetsko zamrzavanje u istraživanjima, razvoju i korištenju novog nuklearnog oružja i sustava nuklearnog oružja. Demokratska većina – koja je kontrolirala parlament tijekom tog razdoblja i Senat nakon 1986. – bili su voljni glasati za neobavezujuće rezolucije kao potporu tom zamrzavanju nuklearnog razvoja. A ipak su nastavili trošiti desetke milijardi dolara poreznih obveznika da bi opskrbljivali utrku u naoružanju kroz razvoj programa novog, opasnog i destabilizirajućeg nuklearnog oružja. Na taj su način mogli reći svojim biračima da podupiru zamrzavanje dok su financirali napore da ga potkopaju.

Čini se dakle vjerojatnim da će demokrati u Kongresu donijeti neobavezujuće rezolucije koje će pozivati na pregrupiranje američkih snaga, dok će nastaviti bezuvjetno financirati već postojeće provođenje iračkog rata. Dakle, pobjedu antiratnih glasača 7. studenog treba promatrati kao tek prvi korak u promjeni politike Kongresa u Iraku.

Pritisak javnosti

Uz svega nekoliko savjesnih iznimaka, političari demokrati rijetko su predvodili vanjsku politiku. Uglavnom su mijenjali mišljenje i zauzimali progresivne stavove samo kao posljedica biračkog pritiska kroz lobiranje, zakonske proteste, građanski neposluh i kampanje javne edukacije. Na primjer, 1980. potpredsjednik Walter Mondale i ostali iz Carterove administracije oštro su se suprotstavili pozivu na zamrzavanje utrke u nuklearnom naoružanju. Međutim, do trenutka kada se kandidirao za predsjednika 1984., Mondale je postao otvoreni zagovornik zamrzavanja. U međuvremenu, u razdoblju od četiri godine, aktivisti kampanja nuklearnog zamrzavanja i razoružanja pokrenuli su inicijative koje su obuhvatile veći dio stanovništva po cijeloj zemlji, uključujući i masovni prosvjed u New Yorku 1982.

Godine 1977. Andrew Young – afroamerički svećenik i bivši pomoćnik Martina Luthera Kinga, koji je kasnije bio veleposlanik predsjednika Cartera u UN-u – stavio je veto na rezoluciju UN-ova Vijeća sigurnosti koja je zahtijevala sankcije protiv Južne Afrike. Do 1986., Senat kojim su dominirali republikanci pridružio se Kongresu, koji su vodili demokrati, u nadvladavanju predsjedničkog veta na nametanje sankcija protiv režima aparthejda. Ta dramatična promjena došla je kao rezultat kampanje uskraćivanja i ostalih akcija antiaparthejd pokreta koji se raširio po kampusima koledža i drugdje po SAD-u. Nametanje sankcija pokazalo se djelotvornim u rušenju vladavine bijele manjine.

Pokreti među stanovništvom također su se pokazali ključnima u promjeni američke vanjske politike u El Salvadoru, Istočnom Timoru, Burmi i u mnogim drugim pitanjima. I demokrati i republikanci su morali odgovoriti na organizirani pritisak ljutitog stanovništva. Ako narod povede, slijedit će i vođe.

Pobjeda demokrata na izborima ne znači automatski smislenu zakonodavnu akciju kojom bi rat završio. No, antiratni pokret sada ima potencijala da provodi pritisak na Kongres da poduzme takvo smisleno djelovanje. Najkritičnija faza antiratne borbe, dakle, nije završila porazom republikanaca 7. studenog. Zapravo će tek početi kada demokrati formalno preuzmu vlast na Capitol Hillu 3. siječnja.

Stephen Zunes je urednik za *Foreign Policy in Focus Project* zadužen za pitanja vezana za Bliski istok. Dugogodišnji je mirovni aktivist i borac za ljudska prava. Profesor je politike na Sveučilištu u San Franciscu i zajedno s Richardom Falkom autor knjige *Tinderbox: U.S. Middle East Policy and the Roots of Terrorism* koja je objavljena 2002.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole. Tekst je pod naslovom The Democrats' War *objavljen na* Foreign Policy in Focus *1. prosinca 2006. godine. Oprema teksta redakcijska.*

Borba za izbor

Walden Bello

O važnosti, utjecaju i snazi birača i njihove volje, ali i nužnosti stalnog i budnog pritiska na izabrane političare, o najmanje lošem od loših izbora o završetku rata u Iraku, postojećim mogućnosti i raspoloženju unutar vojske piše sociolog sa Sveučilišta na Filipinima

Nedavni američki izbori bili su uvježbavanje iskupljivanja. U trenutku kada su mnogi širom svijeta svijetu otpisivali američko biračko tijelo kao beživotnu glinu u rukama Karla Rovea, glasači su se probudili da bi Republikanskoj stranci zadali nateži udarac u posljednjih četvrt stoljeća. Ne samo nezavisni glasači i oni bliski centru glasali su za odbacivanje republikanskih kandidata, nego je i trećina protestanata – Busheva fundamentalistička kršćanska baza – glasala za demokrate.

I ja sam bio ugodno iznenađen. U danima nakon predsjedničkih izbora 2004. predviđao sam da će republikanci vladati sljedećih četvrt stoljeća zahvaljujući znatnoj među običnim ljudima raširenoj glasačkoj mašineriji koju su uspostavili – "razorna sila" s fundamentalističkom bazom u takozvanim "crvenim državama". Na sreću, bio sam u krivu.

Dva puta

Naravno, mnogi su glasali za demokrate jer više nisu mogli podnositi svakodnevne skandale koji okružuju republikance u Kongresu. No, anketa za anketom pokazivala je da su dva ključna razloga koji su poticala glasače bili irački rat i snažan osjećaj da Bush vodi zemlju u krivom smjeru. U smislu nacionalne politike, izbor koji je bio na umu glasačima 7. studenog proročanski je artikulirao Jonathan Schell u svojoj knjizi *The Unconquerable World* iz 2003.: "Za Amerikance, izbor je odjednom između dvije Amerike i između dvije budućnosti međunarodnog poretka. U imperijalnoj Americi moć bi bila koncentrirana u rukama predsjednika, ravnoteža bi nestala, građanske slobode bile bi slabije ili izgubljene; vojni budžet premašio bi socijalni; jaz između bogatih i siromašnih vjerojatno bi se povećao; izbornom politikom, do mjere do koje bi još uopće bila važna, sve bi više dominirao novac, prije svega korporativni novac čiji bi utjecaj prevladao i nadjačao interese ljudi; socijalni, ekonomski i ekološki program zemlje i svijeta bili bi sve više odbacivani".

Nasuprot tom smjeru "imperijalne Amerike" bio je onaj "republikanske Amerike" odane stvaranju korporativnog svijeta (u kojemu) bi golema koncentracija moći u izvršnoj vlasti bila umanjena; moć bi ponovno bila podijeljena između tri grane koje bi nastavile svoju odgovornost međusobnog provjeravanja i uravnoteživanja kako osigurava i Ustav. Građanske slobode ostale bi netaknute ili bi ojačale, novac bi bio izvučen iz politike a volja naroda ponovno bi se čula. Politika, a s njom i moć ljudi, oživjeli bi. Socijalni, ekonomski i ekološki programi zemlje i svijeta postali bi najvažnija briga vlade.

Dana 7. studenog 2006. američko biračko tijelo jasno je odbacilo imperijalni put.

No, nemoguće je pouzdano reći da su bili vrlo jasni kada je riječ o alternativnom smjeru koji biraju. Uloga

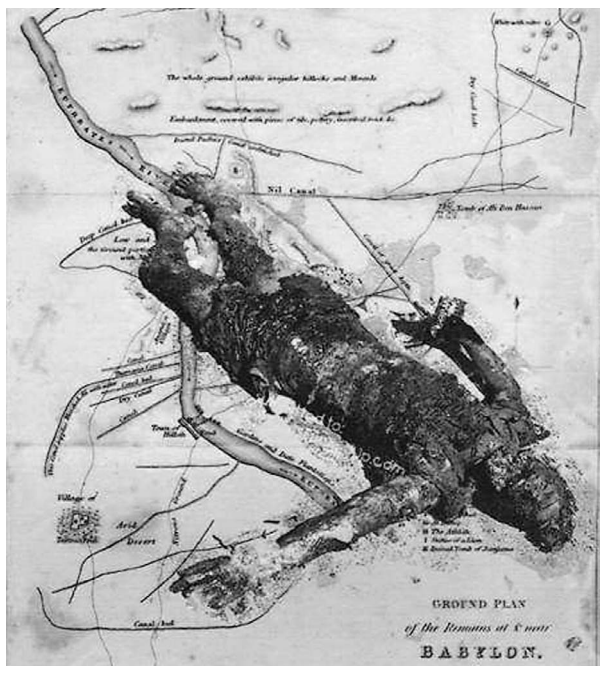

je vodstva da osvijetli znakove na putu, a veliko je pitanje u ovom trenutku mogu li trijumfirajući demokrati osigurati takvo vodstvo.

Kompromis umjesto obećanog trenutačnog povlačenja

Irak je pokusni kunić. Kako su mnogi naglašavali, demokrati nemaju jedinstvenu strategiju za Irak. Situacija u Iraku se pogoršala do točke u kojoj su na raspolaganju samo loši izbori i mogućnosti.

Trenutačna Busheva strategija treba vojno poduprijeti vladu kojom dominiraju šijiti, a to ne funkcionira. Dopremiti još trupa da se situacija privremeno stabilizira, a zatim otići – plan koji je izvorno potvrdio John Kerry – ne može uspjeti s obzirom na to da je građanski rat uznapredovao do točke u kojoj čak ni milijun trupa neće moći ništa učiniti. Podjela Iraka na tri entiteta – sunitsko središte, šijitski jug i kurdski sjever – samo će jednostavno biti uvod u još veći sukob što će "privezati" još više američkih snaga. Povlačenje u baze ili u pustinju da bi izbjegli žrtve jednostavno će nametnuti pitanje: zašto su trupe uopće tamo?

Navesti Iran, Tursku i Siriju da se uključe kako bi se došlo do diplomatskog rješenja – takvog koje bi dvostranačka studijska skupina predvođena Jamesom Bakerom i Leejem Hamiltonom mogla preložiti – neće funkcionirati jer ni jedan, od stranaca nametnut sporazum, ne može biti protuotrov za smrtonosnu domaću dinamiku sektaškog sukoba koji je prešao onu točke iza koje više nema povratka.

Bush, naravno, ostaje šef kada je riječ o iračkoj politici. Nije vjerojatno da je taj tvrdoglavi čovjek prestao vjerovati u pobjedu, koju je ponovio kao svoj cilj na istoj konferenciji za tisak na kojoj je objavio ostavku Donalda Rumsfelda. Oni republikanski stratezi koji su više makijavelističkog usmjerenja, poput Karla Rovea, vjerojatno će nastojati uplesti demokrate u otegnutu dvostranačku izlaznu strategiju koja će stajati još više iračkih i američkih života tako da će sve do predsjedničkih izbora 2008., nered u Iraku također biti dvostranački.

Od sada nadalje, demokrati imaju moralnu težinu zemlje iza sebe. Imaju mogućnost ne samo ukloniti mlinski kamen vanjske politike nego i otvoriti put novom odnosu između Amerike i svijeta ako odaberu najmanje lošu rutu izlaza iz Iraka – onu uz koju pristaje i republikanac John Murtha koji, uz možda vodeće među demokratima, dobro poznaje vojne situacije na terenu: trenutačno povlačenje. Sa svim svojim tek začetim osjećajima o uzalud uništenim američkim životima, "našoj odgovornost prema Iračanima" ili mogućnosti da budu viđeni kao da se povlače podvijena repa, mnogi od onih koji su glasali za demokrate možda će imati određenih poteškoća u prihvaćanju stvarnosti da je trenutačno povlačenje najmanje loša od svih opcija. No, to je posao vođa: artikulirati gorku istinu kada to trenutak zahtijeva.

Nije osobito vjerojatno da će većina političara demokrata prihvatiti trenutačno povlačenje svojim vlastitom voljom. Bez bolje potkrijepljenog pritiska, vjerojatni smjer koji će odabrati jest osmisliti plan koji će biti kompromis s Bushem, što znači još jedan neprovediv *patchwork* plan.

Vojni pritisak na civilnu vlast

Jedan izvor pritiska mogao bi biti vojni. Dobro je poznato da su vojni glavešine u stanju krajnjeg nezadovoljstva civilnim vodstvom jer smatraju da Irak uništava američki vojni kredibilitet. Kada je general major William Caldwell, stariji glasnogovornik američke vojske u Iraku, 19. listopada objavio da su rezultati Pentagonove strategije fokusiranja trupa na Bagdad da pomažu iračkoj vojsci u kontroli i sprečavanju nasilja dezertera bili "obeshrabrujući", on je time zabio posljednji čavao u lijes izbornih šansi republikanaca. Najvjerojatnije je da civilno vodstvo nije "pročistilo" njegovu izjavu.

Američka vojska u Iraku možda još nije doživjela znatne slučajeve pobune, ali gubitak morala očit je u rastućim incidentima ubijanja civila, silovanja i zlostavljanja zatvorenika za koje sve veći broj marinaca i vojnika prolaze kroz suđenja ili su poslani u zatvor. Za razliku od vremena Vijetnamskog rata, američka vojska nije vojska vojnih obveznika. No, visoka komanda zna da čak i profesionalni vojnici imaju svoje granice i da će u nekom trenutku obični vojnici odbiti poslušnost kada je riječ o tome da budu poslani u besmisleni rat. Nitko ne želi umrijeti za grešku. Nitko ne želi biti posljednja vreća za mrtvaca poslana iz Bagdada. To je ono što Murtha, odlikovani vijetnamski veteran koji je bio vrlo oštar i nepopustljiv u većini ostalih vojnih pitanja, govori svojim kolegama iz Demokratske stranke.

Pa ipak, *de facto* vojna pobuna poput one koja se raširila američkom vojskom u posljednjim godinama Vijetnamskog rata nije vjerojatna. Dok se demokrati i republikanci prepucavaju oko plana za "častan izlaz", vojne glavešine vjerojatnije će smjestiti američke jedinice na sve više obrambene položaje da bi smanjili stopu gubitaka, ostavljajući plaćeničke iračke snage sigurnosti da se same brane. Trupama bi čak moglo biti naređeno da se ukopaju u bazama, sa sve rjeđim patrolama zamišljenim ne da osiguraju sigurnost nego jednostavno da pokažu zastavu. To bi bio vojni ekvivalent štrajku.

Izazov za antiratni pokret

Dakle, sve se svodi na antiratni pokret.

Antiratnom pokretu treba čestitati na njegovoj ulozi u titanskoj borbi da preokrene plimu američkog javnog mnijenja o Iraku. Kampiranje Cindy Sheehan na Bushevom ranču u Crawfordu u državi Texas, mnoga djela protesta i građanskog neposluha koja su provodili i u koja su se uključivali mnogi drugi ljudi, veliki protestni skupovi i demonstracije, sve je to imalo utjecaja – velikog i važnog utjecaja.

No, antiratni pokret ne može čak niti pomisliti na opuštanje, ni na sekundu. Trenutak je kritičan. Sada – u razdoblju neposredno nakon izbora – je vrijeme kada treba povećati zahtjeve. Sada je vrijeme za američki antiratni pokret da poveća i svoja nastojanja – da gomila demonstraciju za demonstracijom – kako bi postigao trenutačno povlačenje. Odabir na izborima stvorio je trenutak koji se može prenijeti na uličnu akciju koja se dalje može, zauzvrat, pretvoriti u snažni pritisak na demokrate da se ne slože s odugovlačenjem izlazne strategije. Antiratni pokret ne može si priuštiti da uludo potroši taj trenutak, jer će cijena toga da se uzmakne korak natrag i dopusti demokratima da smisle strategiju koja će biti još više mrtvih Iračana i Amerikanaca, žrtvovanih za besmisleni rat bez pravog kraja na vidiku.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole. Tekst je objavljen na web stranici Foreign Policy in Focus *pod naslovom* Iraq After November 7 *13. studenog 2006. Oprema teksta redakcijska.*

Walden Bello je kolumnist projekta *Foreign Policy in Focus*, profesor sociologije na Sveučilištu na Filipinima i izvršni ravnatelj instituta Focus on the Global South sa sjedištem u Bangkoku.

Velika obmana

Paul Street

Nakon izbora za Kongres i Senat, zaključaka i preporuka dvostranačke studijske skupine o Iraku, kao i analize stvarnog stanja na terenu, neminovno se nameće pitanja imaju li volja birača, mišljenja stručnjaka i raspoloženje ostatka svijeta ikakvog utjecaja na američke vođe

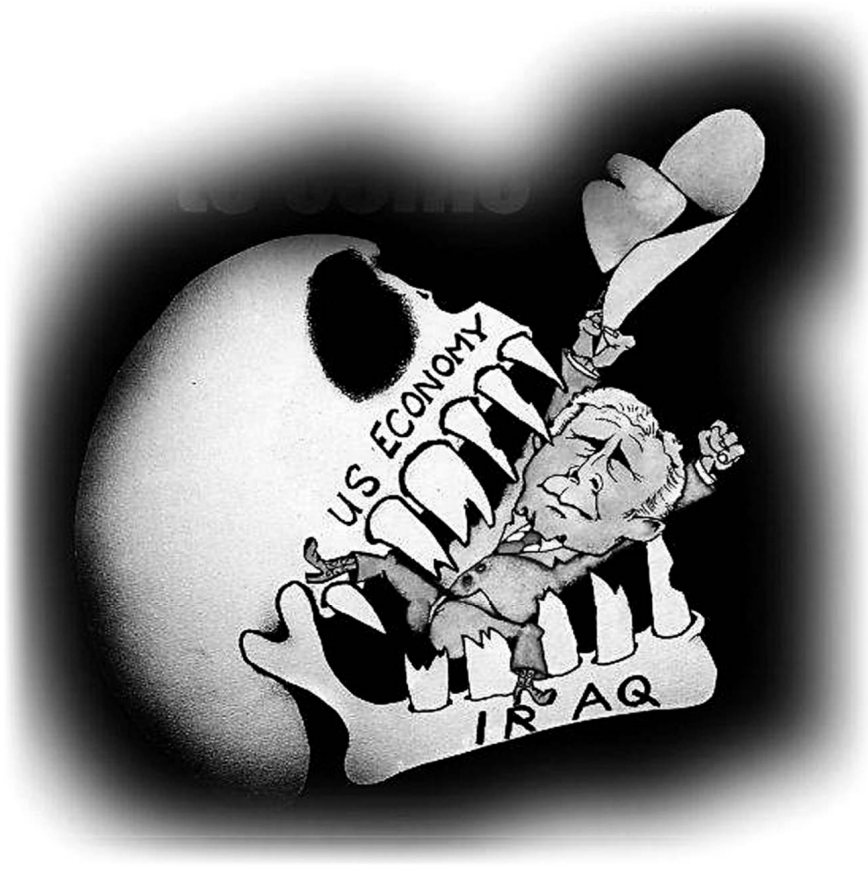

Predsjednik Bush izjavljuje najstrašnije stvari. Za vrijeme posjeta Vijetnamu, novinar je upitao Najgoreg Predsjednika Dosad je li iskustvo SAD-a u toj zemlji u šezdesetim i sedamdesetim godinama dalo ikakve lekcije važne za današnji američki *fijasko* u Iraku. "Jedna lekcija", odgovorio je Bush, "jest da smo skloni željeti da postoji trenutačni, instant uspjeh u svijetu, a zadatak u Iraku trajat će neko vrijeme. Uspjet ćemo ako ne odustanemo".

Poraz je zapravo pobjeda

Što je gospodin "Misija obavljena" želio najaviti tom primjedbom? Je li mislio da je Vijetnam primjer američkog neuspjeha, koji je mogao biti spriječen da je SAD samo "zadržao smjer" a ne "pobjegao podvijena repa"? Ili da Vijetnam zapravo predstavlja dugoročnu američku pobjedu za koju je slučajno bilo potrebno "neko vrijeme"?

Teško je znati kakve se misli roje u Dubynom (Dubyja je posprdni nadimak američkog predsjednika Busha, a dolazi od iskrivljenog izgovora inicijala njegovo srednjeg imena, W – op. prev.) "mesijansko-militarističkom" (opis Ralpha Nadera iz 2004.) mozgu koji je u stalnom grču. Ipak, imam snažan dojam da je Odlučitelj mislio prenijeti ono drugo značenje. Na kraju krajeva, predsjednik pokušava pridobiti Vijetnam u kojemu su nominalno na vlasti komunisti da što potpunije prihvati svjetski trgovinski sustav i sustav ulaganja. Njegovi su mu savjetnici zasigurno rekli da je zemljoradnička nacija koju smo tako divljački napadali na otvoreno vojni način u razdoblju od 1961. do 1975. (te je nastavili mučiti na neizravnije načine nakon toga) sve užurbanija protokapitalistička država koja provodi plan temeljitije integracije u globalni kapitalistički poredak. Mnogi od njezinih vladara željni su i spremni staviti ljudske i prirodne resurse svoje opustošene nacije na raspolaganje multinacionalnom iskorištavanju.

Moj je drugi dojam da je Bush u pravu u odabiru drugog značenja. On nejasno osjeća točnost nečega što su Edward Herman i Noam Chomsky dugo tvrdili a što relativno malo liberalnih i lijevih intelektualaca shvaća: Washington je dobio Vijetnamski rat. Da se razumijemo, establišment američke vanjske politike pretrpio je ponižavajući poraz svojih maksimalističkih planova da stvori ujedinjenu kapitalističku državu-američkog klijenta u Vijetnamu. SAD nije uspio čak niti održati takvu državu samo u polovici zemlje. Bila je to velika tamna modrica na oku Ujaka Sama – u to nema sumnje. Međutim, ono što se obično zaboravlja jest činjenica da je najvažniji cilj – ostvaren. Taj minimalni, a ipak vrlo važan cilj bio je spriječiti vijetnamsku revoluciju za socijalnu i nacionalnu nezavisnost od stvaranja uspješnog modela nezavisnog nacionalnog razvoja izvan politika i struktura svjetskog kapitalističkog sustava što ga vodi Amerika. Kako su Herman i Chomsky objasnili 1988.: "To da je SAD izgubio rat u Indoneziji 'činjenica je od koje se ne može pobjeći' (*Wall Street Journal*), ponovljena bez pitanja po mnogim retrospektivama i u američkim komentarima općenito. Istina je ipak nešto složenija (barem onima koji) ... proučavaju bogati dokumentarni arhiv koji izlaže planove i motive za američke ratove u Indokini tijekom razdoblja od trideset godina. Taj arhiv pokazuje da ... SAD nije ostvario svoje maksimalističke ciljeve u Indokini, ali jest postigao djelomičnu pobjedu. Unatoč Eisenhowerovu govoru i ostalih o vijetnamskim sirovinama, najvažniji američki interes bio je ... 'domino efekt', efekt demonstracije nezavisnog razvoja koji bi mogao uzrokovati 'da se trulež proširi' na Tajland, pa i dalje, možda u konačnici povlačeći Japan u 'Novi poredak' iz kojega bi SAD bio isključen. Ta je prijetnja odbijena jer je SAD nastavio držati lekcije o tome da je 'rat za oslobođenje' ... skup, opasan i osuđen na neuspjeh' (Kennedyjev savjetnik general Maxwell Taylor, svjedočeći pred Kongresom). Države Indokine bit će sretne ako prežive; neće ugrožavati globalni poredak socijalnim i ekonomskim uspjehom u poretku koji Zapadu osporava slobodu da iskorištava i izrabljuje, šireći zarazu na regije oko sebe i šire, kako se strahovalo". (Edward S. Herman i Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, 1988.)

Cijena? Prava sitnica!

I, kako je Chomsky primijetio godinama kasnije u posvuda čitanom razgovoru-letku naslovljenom *Što Ujak Sam zaista želi?*: "Suprotno od onoga što doslovce svatko – lijevi ili desni – kaže, SAD ostvaruje svoje ključne ciljeve u Indokini. Vijetnam je razrušen. Nema opasnosti da će tamošnji uspješni razvoj osigurati model za druge narode... Naravno, to nije bila totalna pobjeda. Naš je širi cilj bio ponovno inkorporirati Indokinu u globalni sustav kojim dominira SAD, a to još nije postignuto. No, naš osnovni cilj – onaj ključni, onaj koji je najvažniji – bio je uništiti virus, a to smo i postigli. Vijetnam je katastrofa a SAD radi sve što može da tako i ostane... Treći svijet mora naučiti da se nitko ne smije usuditi podići glavu. Svjetski policajac će ih proganjati nemilosrdno i uporno ako počine taj neopisiv zločin". (Noam Chomsky, *What Uncle Sam Really Wants?*, 1992.)

Više od desetljeća nakon tih komentara, "reintegracija" Vijetnama u "globalni sustav kojim dominira SAD" još je naprednija. Bivše neprijateljske države žure se prihvatiti reforme "slobodnog tržišta" dok se otvaraju prodoru svjetskog kapitala. Sa standardom povezano ubrzano povećavanje unutarnje nejednakosti – rastuća klasna podjela između nekolicine bogatih i mnogobrojnih nemirnih i nesigurnih Vijetnamaca – upravo se događa.

Ono što ni Bush a ni itko drugi na položaju imperijalne i doktrinalne odgovornosti ne mogu priznati jest kako je taj veliki "uspjeh" postignut – uz pomoć rasističke imperijalne strahote, uključujući tajna masovna pogubljenja, neselektivno bombardiranje i paljenja sela, kemijski rat, silovanja, mučenja, uništavanje usjeva i još više. Imperijalni juriš nastavio se mnogo godina kasnije u obliku smrtonosnog embarga nakon prekida izravnih vojnih napada.

Nafta pokreće svijet

No, što je s imperijalnim zločinom – "strateškom zabludom" u "pragmatičnoj" i centrističkoj retorici "realista" vanjske politike kao što su Barack Obama i Hilary Clinton – u Iraku? Kao vodeći razapinjač Indokine, Henry Kissinger je zasigurno rekao današnjem Zapovjedniku-ratnih-zločina i njegovim najnovijim ovlaštenicima (vidi dolje) u studijskoj skupini o Iraku, Carstvo je ponovo suočeno s razlikom između (1) nesmanjivih, minimalnih i temeljnih ciljeva i (2) smanjivih, proširivih i maksimalističkih ciljeva.

Ključna stvar u prvoj kategoriji jest zadržati američku kontrolu nad bliskoistočnom naftom (koju je američki State Department ispravno identificirao nakon Drugog svjetskog rata kao "veličanstveni izvor strateške moći i jednu od najvećih materijalnih nagrada u povijesti") a, slijedom toga, – uz pomoć "kritične poluge" (bivši Carterov savjetnik za nacionalnu sigurnost i dalje utjecajan u vanjskoj politici demokrata, Zbigniew Brzezinski) takva kontrola omogućuje sve slabijoj američkoj hegemoniji nad dinamičnijim konkurentskim državama i regijama u svjetskom sustavu. Problem je kako održati tu kontrolu nakon što šokantno neučinkovita invazija na Mezopotamiju nije uspjela ostvariti cilj fantastične kategorije broj 2: brzo stvaranje stabilne, pseudo-demokratske, buržoasko-zastupničke i korporativno-globalističke poliarhije unutar okupirane zemlje.

Porota još vijeća o tome može li rat Carstva (započet uz veliku dvostranačku potporu i voljom dugotrajnijom od vladavine Najgoreg predsjednika) ipak biti uspješno iscrpljen s ostvarenim esencijalnim minimalnim ciljem. Jedno je ubiti nadu i revoluciju kroz masovno pustošenje (Vijetnam), a drugo zadržati kontrolu nad iračkom naftom. Možete poubijati sve iračke nade (i obitelji) koje želite, ali gubite "kritičnu polugu" ako dignete u zrak naftne bušotine i ne možete vratiti naftu trupama koje se povlače. Izgleda da bi Ujak Sam više volio nuklearni rat od toga da dopusti Iračanima da sklapaju dogovore o nafti kakve god žele (s kim god to žele) u ovom trenutku američkog ekonomskog slabljenja.

Jedna stvar koja se čini jasnim i očitom jest da će još mnogo više američkih vojnika i mnogo veći broj službeno nevidljivih iračkih civila umrijeti dok se SAD grčevito drži provedbe temeljnih imperijalnih ciljeva i dugo nakon što su maksimalni ciljevi prokazani kao neostvarivi.

Iluzija promjene

Paralizirajuća dinamika izbornog sustava imperijalne domovine koji je uskoga djelovanja i vođena korporativnim medijima, nimalo ne pomaže. Uz sve dužno poštovanje za nastojanja onih naprednih iz Kongresa

kao što su Dennis Kucinich i Russ Feingold, korporativno-neoliberalna Demokratska stranka i njezino poluohrabreno centrističko vodstvo jednako su kao i republikanci privrženi temeljnom, krvlju i naftom natopljenom imperijalnom putu. Na njega se može računati da će štititi retoriku povlađivanja narodnim masama o povlačenju i "ostavljanju Iraka Iračanima" s "realističnim" pozivima na strateško "pregrupiranje na obzoru". Zadržat će tihe odanosti nominalno privremenim a zapravo trajnim raspoređivanjima američke vojske. Imamo razloga "nadati" se da će se iračka zbrka nastaviti sve do predsjedničkih izbora 2008.

Demokratska stranka ne želi učiniti ništa što priznaje vlastitu ključnu ulogu u omogućavanju katastrofalne invazije. Vrijedi se prisjetiti da su "u protekle tri godine demokrati bili jako podijeljeni po pitanju Iraka. Mnogi su od njih glasali za rat, a njihovi su redovi prorešetani desničarima koji su za rat, da ne spominjemo oživjelog neokonzervativca Joea Liebermana".

Vodeći demokrati strahuju od toga da će ih prikazivati "slabima" desničarski političari i autoriteti koji će se izrugivati kao "predaji" bilo kakvim važnijim ustupcima Iranu, Siriji, međunarodnoj zajednici ili (kad smo već kod toga) iračkom narodu. Strah da ne budu obilježeni sramotom "gubitka Iraka" (povjesničari, zvuči poznato?) i dopuštenja da ta nacija klizne u "građanski rat" – koji zapravo već itekako traje u Iraku (što su mnogi i predviđali) – ili da će postati "utočište za teroriste" (što se također već događa), držat će vođe demokrata "na liniji", dok opasni i tvrdo desničarski luđak John McCain (koji ima i predsjedničkih ambicija) brani i dokazuje svoj protofašistički krvavi nasilni rat za "dobro obavljen posao" s VIŠE trupa. Demokrati sudjeluju u širenju "inteligencije" i retoričkim tvrdnjama da bi brzo povlačenje izazvalo katastrofu u Iraku (zapravo je već izazvana) i da su sami Iračani krivi za uništavanje koje je posjet najmoćnije države na svijetu donio njihovoj zemlji.

Dvostranačka studijska skupina

Nedavno objavljeni izvještaji dvostranačke (ali ne nedvostranačke) Baker-Hamiltonove studijske skupine o Iraku trebalo bi biti shvaćeno kao itekako zaslužena pljuska za svakoga tko je dovoljno naivan da misli kako će plemeniti kadar iskusnih bijelih vašingtonskih "pametnih ljudi" – zajedno s jednom bijelom ženom (bivša sutkinja vrhovnog suda Sandra Day O'Connor) i jednim crnim muškarcem (bivši šef National Urban League i Clintonov partner u golfu, Vernon Jordan) – "podmazati put" za brzo i neograničeno povlačenje američke vojske. Ono priznaje da okupacija Iraka ne funkcionira kako je (jadno i jedva) planirano i da je "pobjeda" nemoguća pod današnjim "smjerom djelovanja". No, izvještaj naravno ne priznaje ni kriminalnu imperijalnu prirodu operacije ni moralni imperativ da SAD prestane činiti zločin.

Kako je ljevičarski kritičar američke vanjske politike Phyllis Bennis predvidio na temelju procurjelih dijelova izvještaja, preporuke studijske skupine "prtljaju po rubovima" Busheve "zadržimo-smjer" politike i "ne predlažu cjelovitu promjenu, a kamoli stvarni politički preokret. Oni "dodaju diplomatskiju komponentu trenutačnom vojnom prvenstvu (nešto što se već događa), ali ne zahtijevaju dokrajčivanje okupacije i dovođenje svih trupa kući, ni odmah niti u povlačenju u fazama. Imajući na umu očito oklijevanje Jamesa Bakera i studijske skupine o Iraku kao cjeline da ospori objavljenu i ponovljenu (ponovo 29. studenog) privrženost i odanost Georgea Busha da on neće povući trupe iz Iraka dok "misije nije postignuta", Bennis primjećuje: "Ne bi trebalo biti iznenađenje što će preporuke studijske skupine o Iraku biti prilično skromne... ništa što Baker-Hamiltonovi timovi traže neće ozbiljno potkopati postojeću slijepu ulicu s kojem je suočena Busheva administracija u Iraku". "Diplomatska komponenta" preporuka, dodaje Bennis, teško je kompromitirana propustom izvještaja da zaista odgovorno, učinkovito i ozbiljno prizna brojne zabrinutosti Irana i Sirije.

Preporuke i stvarnost

Prema uvijek informativnom *Tomgramu* Toma Englehardta: "Plan studijske skupine o Iraku – ako ikad uopće i bude proveden u djelo – ne bi ni na koji način utjecao na našu temeljnu mrežu monumentalnih stalnih baza u Iraku (gdje se, mnogo milijardi dolara kasnije, i dalje lijeva beton). Ostavio bi mnogo manje 'borbenih' trupe, ali mnogo više 'savjetnika' u zemlji da 'postavi na noge' iračku vojsku (taktika već iskušana, po cijeni od mnogo milijardi dolara, i jednako sigurno osuđena za propast), mnogo više američkih trupa naći će se bilo zatočeno u onim našim golemim bazama u Iraku bilo na sličnim položajima u 'susjedstvu' gdje će vjerojatno donijeti zaista mnogo naših problema sa sobom... Sve bi to trebalo osigurati da, duboko u 2008., barem 70.000 tisuća američkog vojnog osoblja još bude u Iraku, nakon čega će se, usred sezone predsjedničkih izbora, stvarno povlačenje napokon pojaviti na vidiku? Drugim riječima, plan Bakerove komisije jamči nam barem još tri do pet godina u Iraku. I, o da, evo nečega što vjerojatno nitko drugi neće niti spomenuti. Amerikanci koje će ostati na terenu, nakon što oni koji se budu povlačili u fazama nestanu s obzora, sigurno će biti još ranjiviji, što znači, kao i u Vijetnamu tijekom godina vijetnamizacije, dodatno povećavanje i djelovanje američke zračne snage... I, o da, tijekom tog 'kratkog' razdoblja od možda 12 do 14 mjeseci kada bismo trebali odlaziti u fazama, na temelju sadašnjih stopa žrtava, umrijet će strašnom smrću možda još 40.000 do 60.000 iračkih civila, kao i barem skromni broj mladih Amerikanaca, podsjećajući nas da su definicije 'kratkog', 'izvanrednog konsenzusa' i 'obzora' – na kraju krajeva, vaš obzor može biti nečiji dom – u oku promatrača. I još samo jedna stvar: sve će to biti usmjeravano i vođeno iz najvećeg veleposlanstva na svijetu, golemog, gotovo dovršenog, gotovo milijardu dolara vrijednog kompleksa smještenog u srcu zelene zone Bagdada i naoružanog vlastitim antiraketnim sustavom, što ni jedna 'izlazna' strategija na bilo kojem stolu u bilo kojoj predvidljivoj budućnosti vjerojatno neće niti spomenuti... Znat ćete da je 'nešto u zraku' kada se neki ozbiljan odbor okupi da bi razriješio našu buduću strategiju u Iraku, i kada počnete redovito viđati vrh sante 'povlačenja' u medijima bez ikakvog pridjeva pridodanog ili kada vidite bilo koju trijeznu raspravu o stalnim bazama, američkoj zračnoj snazi ili nafti".

Istina je da Preporuka 22 Baker-Hamiltonove studijske skupine kaže da "Predsjednik treba izjaviti da SAD ne traži i ne želi stalne vojne baze u Iraku". Međutim, ta izjava dolazi uz važno određenje ili "kvaku 22". "Ako iračka vlada bude zahtijevala privremene baze ili baze", nastavlja Preporuka 22, "tada američka vlada može razmotriti taj zahtjev kao što bi to učinila u slučaju bilo koje druge vlade".

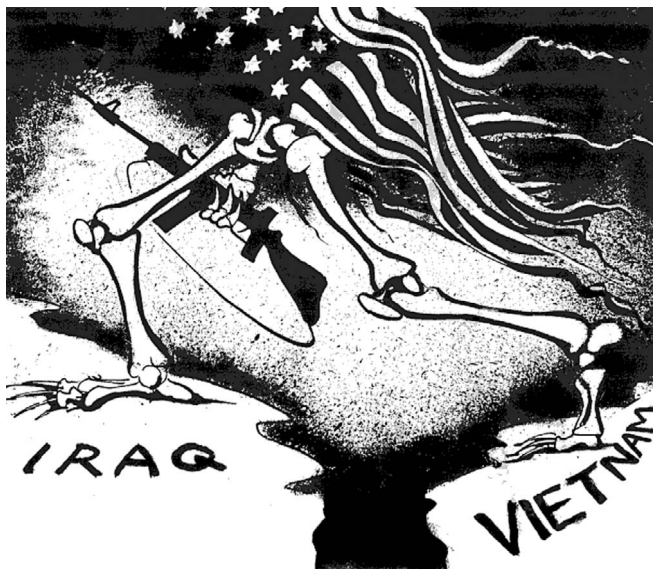

Ovo se vrlo razlikuje od pozivanja na stvarno razoružavanje brojnih stalnih vojnih baza koje VEĆ POSTOJE u Iraku. Otvoren je put Bushu i budućim administracijama da tvrde kako njihovi u stvari trajni vojni položaji – uključujući i raširen kompleks koji je dom za 17.000 trupa i radnika u zapadnoiračkoj pustinji – postoje zato što ih je tražila iračka okupacijska vlada. Tako Bijela kuća i Pentagon već govore o bazama. Bilo kakvi "zahtjevi" većini Iračana izgledat će kao potpuno nelegitimni – izneseni pod prisilnom i proročanskom logikom naše ilegalne i rasističke naftne invazije.

Koga je briga za demokraciju

Prema "analizi vijesti" od 30. studenog, iz pera novinara-veterana koji se bavi vanjskom politikom u *New York Timesu* Davida Sangera, "ideja o opsežnom i brzom povlačenju" iz Iraka "čini se da blijedi kao održiva opcija". To užasno moralno i političko isparavanje pojavljuje se, rekao je Sanger, "unatoč izbornoj pobjedi demokrata ovog mjeseca koja je bila duboko utemeljena na antiratnim osjećajima". Naslov Sangerova eseja bio je zastrašujući: *Jedini konsenzus o Iraku: nitko ne odlazi odmah*!

Koga je briga za antiratni mandat izbora 2006. Koga je briga za mnogobrojne anketne podatke koji pokazuju da većina u domovini podupire ono što dvostranačka korporativno-imperijalna elita smatra prenagljenim povlačenjem.

Koga je briga što (kako pokazuje nedavno istraživanje koje je proveo Program on International Policy Attitudes Sveučilište u Marylandu) pretežna većina Iračana vidi američke trupe kao destabilizirajuće i neprijateljske snage, želi da američka vojska ode (kako je otkrilo britansko Ministarstvo obrane 2005. godine) i podupire napade na američke trupe. Ili to što većina Amerikanaca (kako je otkrila anketa Chicago Councila of Foreign Relations 2004. godine) misli da SAD treba napustiti Irak "ako je to ono što većina Iračana želi".

Koga je briga što je potpora Iračana za napade na američke okupatore hranjena uvelike točnim uvjerenjem da SAD želi trajne baze u Iraku. Ili što okupacija potpiruje iračko nasilje koje pak hrani katastrofalni egzodus koji dodatno povećava nestabilnost, egzodus onih obrazovanih i stručno osposobljenih Iračana. Ili to što bi kraj invazije omogućio Iračanima da preuzmu novu odgovornost za rješavanje svojih unutarnjih podjela.

Koga je briga što kriminalna okupacija nastavlja slati rastući danak smrti i (a o čemu se nije dovoljno izvještavalo ili raspravljalo) zaista teško ozlijeđenih (fizički i/ili emotivno) američkih vojnika natrag u SAD. Ili što je rat isisao 400 milijardi dolara koji su mogli biti potrošeni na rješavanje nekih od rastućih iz naizgled beskrajnog broja problema na popisu nezadovoljenih socijalnih potreba u divljački neravnopravnoj domovini Carstva. Velik dio tog izgubljenog "blaga" otišao je u dobro opskrbljene kofere dobronamjernih i humanitarnih institucija kao što su Haliburton, Boeing i Raytheon.

Koga je briga što bi okupatorska država mogla potaknuti arapske i muslimanske države kao i međunarodnu zajednicu da "ugasi požar" Bliskog istoka za samo mali dio cijene nevjerojatno skupe i provokativne okupacije. I koga je briga za to što prevladavajuća većina politički i moralno osviještene ljudske rase želi da SAD brzo završi svoju ilegalnu okupaciju.

Sve je to nevažno iz perspektive korporativno-imperijalne "elite moći", čija fanatična privrženost globalnoj dominaciji trubi "naivne" i "nepraktične" predodžbe koje proizlaze iz predodžbe o ozbiljnoj ("jedna osoba, jedan glas" i jednaki utjecaj na stvaranje politike za sve) demokraciji. Američki Muškarci od Carstva znaju da su maksimalistički ciljevi poraženi, ali oni su više nego voljni žrtvovati još tisuće ne-"elitnih" života u borbi za ustrajne imperijalne ambicije. Na taj i mnoge druge načine, "elita" stvara razloge za novu američku revoluciju. ◪

*S engleskoga prevela Lovorka Kozole. Tekst je pod naslovom "*Nobody's Leaving:" Never Mind Democracy and Imperial Fiasco *objavljen kao dio* The Empire and Inequality Report*, volume I, no. 4, 10. prosinca 2006. Oprema teksta redakcijska.*

Idemo dalje

Pavle Kalinić

U izdanju Profila uskoro izlazi nova knjiga Pavla Kalinića *Idemo dalje*. Knjiga je izbor iz kolumni koje se od 2003. mogu čitati na Internetu. Iz tjedna u tjedan, osvrćući se na zbivanja u Hrvatskoj i svijetu, Kalinić prati borbu demokracije i krupnog kapitala s uglavnom trajno poznatim rezultatom: ni demokracija nije loša ako je kapital dopusti. Prioriteti svijeta kao globalnog sela u snazi su i nametnutim pravilima kapitala: granice se ne brišu zato jer se naučilo živjeti u različitosti svijeta, nego zato jer su pronađene formule prema kojima se svugdje može crpiti bogatstvo svijeta za interes najmoćnijih. *Idemo dalje* treća je knjiga Kalinićevih kolumni sabranih iz tiska i s Interneta, a prevladavajuća misao mogla bi se definirati kao: ratove za naftu i vodu moćni će voditi svim sredstvima pa i dopuštenima. Ratište je cijeli svijet. Nerazvijeni su trajni gubitnici

27. 1. 2005.
Sve sigurniji rat za iransku naftu

Upravo zbog strategijskog natjecanja između Amerikanaca, Rusa i Kineza oko svjetskih rezervi nafte, rat za Iran i iransku naftu sigurniji je danas nego jučer. Sada, skoro dvije godine otkako je Bush junior objavio da je rat pobjedonosno završen, 26. siječnja 2005. – tri dana uoči izbora u Iraku, Amerikancima se dogodio najkrvaviji dan otkako je počeo rat u Iraku u ožujku 2003. Te je srijede, naime, ubijeno 37 američkih vojnika. I to, moglo bi se reći, mirnodopskih žrtava.

Bile one ratne ili poratne, životi su izgubljeni čak i onda ako je cilj uzvišeno "promicanje slobode i demokracije diljem svijeta". Ili, kako bi to rekao američki presidente Bush, riječ je o "ubrzavanju procesa napretka svijeta". Kako svaki ubrzani napredak ima svoju cijenu, tako i ovaj, za koji se žrtvuju Amerikanci, ima svoju cijenu u ljudskim životima. Izbori koji se trebaju održati u nedjelju, 30. siječnja, trebali bi donijeti mir, stabilnost i blagostanje.

Amerikanci su tijekom svojih slobodarskih pohoda oslobodili već više od sto tisuća Iračana svih ovozemaljskih briga i dilema. Njima više nije važno hoće li se ili neće ubrzati put ka daljnjoj demokratizaciji iračkog društva, a vjerojatno im je također svejedno hoće li Sadam Husein iz zatvora moći glasati ili ne. Isto tako im je savršeno svejedno koji će "no name" kandidat postati američki gubernator u Iraku odnosno (američki rečeno) predsjednik slobodnog i demokratskog Iraka. Zemlja je i bez uplitanja sa strane bila u ozbiljnoj gabuli, koju joj je u naslijeđe ostavila stara demokratska dama – Velika Britanija. Ujedinjeno Kraljevstvo je u Iraku napravilo nespojiv miks: Kurdima na sjeveru i šijitima na jugu kao međusobna spona trebali su poslužiti suniti, a upravo se oni danas najviše opiru američkim oslobodilačkim akcijama.

Situacija u i oko Iraka nije jedina nestabilna i bez nade da se riješi nametnutim izborima. Iako iračka nafta curi u smjeru koji su osloboditelji htjeli, gladne oči transnacionalnih korporacija već se okreću novom objektu kapitalističke žudnje. Kako stvari sada stoje, a tako pokazuju i postojeće priznate rezerve nafte, jedini kamenčić koji nije pod izravnom američkom upravom je Iran.

Povijest Irana – gdje su većina stanovnika šijiti, koji za razliku od ostalih naftonosnih zemalja Perzijskog zaljeva nisu Arapi nego Perzijanci – usko je vezana uz silu, interese, naftu i svjetske moćnike. U tom smislu Iran se ne može zaobići niti otpisati, premda je više nego dvostruko veći od Iraka, ima skoro osamdeset milijuna stanovnika i tolike količine nafte da je za njih potrebno potrošiti mnogo više tisuća vojničkih života nego u Iraku.

Priča oko Irana datira još od početka prošlog stoljeća. Za prevlast u tom području svojedobno su se natjecale Velika Britanija, Njemačka i Francuska, e da bi od Drugog svjetskog rata do Islamske revolucije 1979. i dolaska Homeinija na vlast glavnu riječ vodile SAD. Kako se bitka za strategijsku prevlast oko područja koja su bogata naftom iz dana u dan pojačava, tako su SAD poduzele sve neophodne korake kako bi najprije zaokružile Iran a onda osigurale potporu predsjednika Busha zaduženog za promidžbeno proglašavanje "sila zla". Uslijedila je medijska priprema koja bi, koliko-toliko, trebala opravdati novu američku intervenciju.

Tijekom druge polovine prošlog stoljeća SAD i SSSR bili su u stalnom rivalstvu za strategijsku prevlast, poglavito u Perzijskom zaljevu. Raspadom SSSR-a Sjedinjene Države su se osokolile, uvjerene kako više nemaju ozbiljnog konkurenta. Ipak, bila je to kriva procjena. Premda nitko u ovom trenutku nije dovoljno jak da se (vojno) suprotstavi SAD-u, Rusija se ubrzano vraća na svjetsku scenu. Dok treći, nezaobilazni igrač, jača i sve to promatra: Kina. Trolist SAD, Rusija i Kina itekako će se natjecati za prevlast, jer svako od tih gospodarstava treba naftu. Bez nje padaju u drugi ili tko zna koji slijedeći plan. Upravo zbog strategijskog natjecanja između trenutno tri pretendenta na svjetske rezerve nafte, rat za Iran i iransku naftu sigurniji je danas nego jučer.

13. 11. 2006.
Između kuge i kolere

Pobjeda demokrata u Kongresu i u Senatu dovela je do ostavke ministra obrane Donalda Rumsfelda, jednog od ključnih jastrebova i zagovornika rata u Iraku. Preostale dvije godine u Bijeloj kući George W. Bush morat će u mnogim stvarima dobiti podršku u Senatu i u Kongresu, bez većine na kakvu je navikao u posljednjih šest godina.

Može li se očekivati da Bijela kuća radikalno promijeni vanjsku politiku? Iluzija! Isti oni koji su jučer podržavali Busha u pohodu na Irak, danas su protiv i glasali su za demokrate. Do promjene raspoloženja u američkoj javnosti ne dolazi zbog intervencije i okupacije Iraka i altruističke empatije, nego zbog toga što je američki ratni stroj zaglibio, a crne vreće uredno putuju za SAD. Razlog poraza republikanaca nije to što je u Iraku od života oslobođeno preko šesto tisuća ljudi, nego to što je skoro tri tisuće crnih vreća završilo na vojnom groblju Arlington.

Prijateljska vatra koja je oslobodila života svadbenu kolonu ili krivo poslani projektil na kuću u kojoj su od života oslobođena djeca, žene i starci, ukratko – civili nisu neki argumenti koji bi američku javnost pokrenuli da nešto promijeni glasanjem. Uvijek je pitanje što se doista može promijeniti glasanjem: kad bi bilo gdje izbori nešto radikalno mijenjali, postali bi ilegalni. Bivši predsjednik Bill Clinton također je slao avione koji su "štitili" sjeverni i južni Irak. Koliko je njegova "zaštita" pomogla u Sudanu najbolje znaju oni koji su nastavili živjeti i bez te zaostale tvornice lijekova. Nitko zbog toga nije odgovarao, pa ni Clinton. Prijateljsko bombardiranje gurnuto je pod tepih starom parolom: tko radi, taj i griješi.

Mnogo puta dosad mijenjali su se američki predsjednici, mnogi republikanci, a neki i demokrati. Mijenjale su se većine i u Senatu i u Kongresu, ali su američka vanjska i unutarnja politika ostajale iste. "Promjene" se često provode, povremeno se nazivaju radikalnima, ponekad promjenama kontinuiteta, ali je i jednima i drugima i inima zajednički nazivnik taj da, koliko god se pričalo o promjenama, one ipak postoje samo u pričama. Isključivo zato da se ništa ne bi promijenilo. Nema te snage u američkoj unutarnjoj ili vanjskoj politici koja bi se usudila upletati u američku nacionalnu sigurnost. Upravo je to okosnica na kojoj se donose odluke gdje će, kad, kako i zašto Pentagon intervenirati.

Na donošenje takvih odluka, što se tiču nafte, sirovina i slobodnih putova za njihovo dopremanje u SAD, vrlo malo ili nimalo utjecaja imaju i republikanski i demokratski senatori i kongresmeni. O tom odlučuje uski krug *decision makera*, pravilno raspoređenih u vodstvima transnacionalnih korporacija. One se i dogovaraju tko bi trebao biti predsjednik bilo čega. Ako im je javno mnijenje nesklono, posao se odradi kako je to svojevremeno odrađeno za prvi Bushev mandat.

I Pentagon, i CIA, i NSA uredno odrađuju ono što su prioriteti transnacionalnih korporacija. Na primjeru Iraka potvrđeno je da se nekoga može napasti i pod izmišljenim optužbama, npr. za posjedovanje oružja za masovno uništavanje. Čak i kad se ne nađu dokazi, uredno se odradi suđenje i složi potrebna presuda. O legitimnosti i legalnosti čak se ni ne raspravlja. Ako se i raspravlja, to CNN i BBC ne prenose.

Time se zorno pokazuje da nema neke razlike u glasanju za A ili B. U Zapadnoj Njemačkoj krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća lansirana je parola "Što imamo od parlamentarne demokracije kad možemo glasati između kuge i kolere!" To je, naime, jedina razlika između demokršćana i socijaldemokrata. Postoji i ona, već citirana, izreka: "Kad bi izbori išta mijenjali, bili bi ilegalni!"

Tako "parlamentarni izbori" u uvjetima strogo kontroliranih informacija u pravilu uvijek daju "demokratske rezultate". Doista je besmisleno oduševljavati se plavima umjesto crvenima, žutima umjesto zelenima, konačno ženom umjesto muškarcem, mladim umjesto ostarjelim ili crncem umjesto bijelcem. Nevidljivi vladari postavljaju svoje marionete – okićene ovim ili onim perjem.

Temat priredila Lovorka Kozole

Damir Trajčević

DVD magazin – više od Interneta

Maja Hrgović

Urednik *Agrest3D*, multimedijalnog DVD-magazina za kulturu, umjetnost i znanost govori o prednostima takva tipa magazina u odnosu na druge suvremene medije

Agrest3D multimedijalni je DVD-magazin za kulturu, umjetnost i znanost, projekt istoimene udruge za poticanje i razvoj društva te unaprjeđenje kulture. Magazin je jedinstven na hrvatskom tržištu: to je ustvari prvi DVD magazin koji pokriva kulturu i umjetnost u Europi. Prodaje se u knjižarama i na kioscima; ovisno o broju, cijena mu varira između 35 i 60 kuna, a može se naručiti i *mailom*, odnosno narudžbenicom na stranici udruge www.agrest3d.hr .

Dosad je izišlo pet brojeva *Agresta* (prvi je objavljen u travnju 2005.), a svaki od njih sadrži po nekoliko sati video sadržaja, intervjua, zapisa o izložbama i promocijama knjiga, reportaža o aktualnim zbivanjima u kulturi, koncerata, poezije članova udruge... Već za prvi broj uredništvo magazina dobilo je pohvalu World Summit Award za Hrvatsku. Sufinanciraju ga zagrebački Gradski ured za kulturu i sponzori.

Najzanimljiviji su intervjui

Kako govori glavni urednik Damir Trajčević, magazin maksimalno iskorištava prednost multimedije nad papirom, jer objavljuje videozapise kulturnih događanja i tako omogućuje čitateljima da postanu gledatelji; omogućuje dakle prisniju, izravniju, živahniju recepciju kulturnih sadržaja.

"Ciljana su publika prije svega ljudi koji se bave ili se žele baviti kulturom i umjetnošću, ali nemaju samopouzdanja ili su im ideje srušene na prvom koraku. Jer sve ide po sistemu: to se ne može, nemamo novaca, premlad si... Zato forsiramo motovunsku filmsku školu gdje priznati umjetnici pričaju o svom uspjehu", govori Trajčević o blagonaklonosti magazina prema neafirmiranim umjetnicima.

Agrest3D nije namijenjen široj publici, što je i razumljivo s obzirom na to da je sadržaj "sužen" na kulturu i umjetnost, ali cilj nije ni bio privući široke narodne mase", ističe Trajčević.

"Želimo dati doprinos kulturi u Hrvata bez obzira na to što od toga nema neke financijske koristi. Da nam je do novca, ponudili bismo DVD sa sadržajem koji jamči visoku prodaju: sport, porno, ili politiku. Naravno da je mnogo prihvatljivije sudjelovati u nekom predavanju ili otići na izložbu, ali mnogi ljudi nisu u mogućnosti putovati ili im vrijeme ne odgovara zbog obveza."

Najzanimljiviji su u *Agrestu* intervjui. Prvi broj sadrži nekoliko stvarno dobrih. Premijerni je broj, posvećen Motovun Film Festivalu, bio tako "začinjen" razgovorom s Mikijem Manojlovićem, u njemu je i intervju s "enfant terribleom" hrvatske kinematografije Lordanom Zafranovićem. Svašta još tu ima: *trailer* filma *Sto minuta slave*, snimka koncerta Arsena Dedića, pa nešto o Zagreb Film Festivalu, Noći gutača reklame 2004., Web Movie Festivalu, pa foto galerija Dejana Barića i art galerija Branka Čavlovića, razgovor sa Sibilom Petlevski o međunarodnom festivalu *Književnost uživo*, polusatni videozapis s druženja *Sjećanje na Tina,* održanog prije dvije godine u gostionici Tip-top, razgovori s Daliborom Matanićem i Sanjom Vejnović...

Nakon prvog broja, objavljen je prošle godine ljetni dvobroj, i to u formi multimedijalnog PC DVD-a i video DVD-a. Na njemu je opet Arsen Dedić, potom Zoran Predin, Marko Brecelj, ima nešto o književnom klubu Booksa i festivalu dokumentarnog filma ZagrebDOX, razgovor s Jasnom Bilušić i još štošta. Konačno, dvobroj 4-5 za temu ima Internet Institute i EU-radionice, ponovo obilje sadržaja o Motovunu, intervju s Rajkom Grlićem, te zanimljiv zapis o videoradionici u Centru za odgoj i obrazovanje "Slava Raškaj" u Zagrebu.

"Radionicu je pokrenula naša udruga, na njoj smo učenike srednje škole s poteškoćama sa sluhom naučili snimanju i obradi videa. Bio je to obrazovno-humanitarni projekt gdje smo se odrekli honorara u korist kupovine opreme (DV kamere i kompjuterske digitalne montaže) u korist škole. Zajednički smo napravili sedam kratkih igranih i dokumentarnih filmova od kojih neki idu na filmske festivale", ispričao je Trajković.

Više se daruje nego proda

Iz sadržaja *Agresta*, koji je ovdje šturo naznačen, očito je da je riječ o zaista opsežnom projektu. To je sadržajno izobilje primarna prednost magazina. No i nedostaci se također lako mogu naslutiti: prilozi su u pojedina izdanja uvršteni po principu "svašta", odnosno nekakva jasna koncepcija izostaje. Drugi je – i veći – problem recepcije. Časopis o kulturi i umjetnosti u formi DVD-a u doba ADSL-a kad je *downloadanje* sadržaja s Interneta brže nego ikad, ne čini se kao jako smislen i isplativ pothvat. Pitali smo urednika Trajkovića ne misli li da je ideja za multimedijalni magazin na DVD-u ipak malo zakašnjela, i ne pristaje li ona bolje, na primjer, devedesetima – dobu kad je skidanje sadržaja s Interneta išlo prilično sporo.

"Internet nema veze s koncepcijom DVD-magazina jer na njemu nije moguće naći priče iz svijeta umjetnika nego samo šture životopise i kritike njihovih djela. Ako *downloadate* videomaterijal s Interneta možete skinuti *trailere* filmova i neke događaje iz svijeta umjetnosti dok mi dobivamo odgovore na masu pitanja i upute o tome što je bitno za razvijanje neke ideje. Tih iskustava nema na majci svih mreža, a smatramo kako je to jako važno pri realizaciji umjetničkih djela. A sve u svrhu obogaćivanja znanja i prije rečenog samopouzdanja. Probajte u tražilicu upisati ime nekog umjetnika pa ćete vidjeti što vam Internet nudi. A forumi koji se svakodnevno masovno otvaraju ne nude baš neke stručne odgovore, jer profesionalci rijetko imaju vremena šarati po forumima i objašnjavati što je potrebno da izdate svoju knjigu, snimite film, uspijete u Hollywoodu...", objašnjava Trajčević, napominjući kako koncept DVD-magazina pristaje 21. stoljeću i zato jer nešto takvo nije ni bilo moguće izvesti zbog manjkavosti tehnologije.

Financijski, stvar s *Agrestom* je takva da se više DVD-a

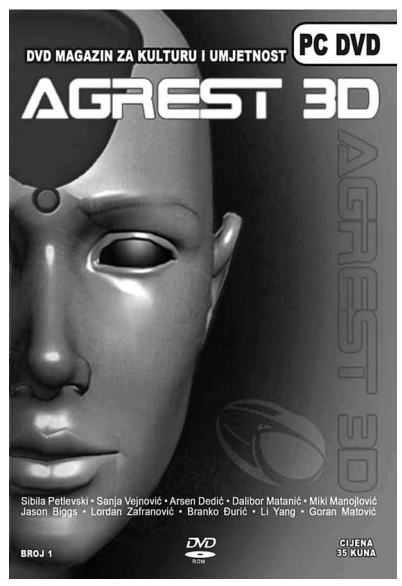

daruje nego proda. Jedan od razloga Trajčević prepoznaje i u činjenici da je *Agrest* na kioscima prekriven DVD-ima s porno sadržajem koji ima apsolutno veću prodaju, a oni nemaju mogućnosti reklamirati se u novinama i časopisima.

"Vrlo dobro znamo kako bismo postigli medijsku pozornost. Trebali bismo se reklamirati u duhu našeg mentaliteta: gola Sibila Petlevski; Sanja Vejnović pred našom kamerom priča o intimnom životu; Matanić ulovljen kod prostitutke. O tom problemu senzacionalizma progovorio je i predsjednik Mesić, a to je bila i jedna od tema ovogodišnjeg MFF-a", kaže Trajčević.

Svi problemi, na kraju, svode se na nedostatak novca: iako je udruga Agrest3D tražila za magazin 120.000 kuna od Gradskog ureda, u 2006. odobreno im je samo 38.000. Aplicirali su i na natječaj Ministarstva kulture, no bezuspješno: nisu dobili ni lipe. Uspjeli su ipak opstati, zahvaljujući vlastitom entuzijazmu i odricanju od honorara te nekim sponzorima. Razumljivo, umjesto planiranih šest brojeva godišnje, ritam izlaženja će se, čini se, ustaliti na četiri izdanja na godinu.

Što se pak planova za budućnost tiče, Trajković kaže da većih skretanja s dosad utvrđene putanje neće biti.

"Naša je želja pratiti što više događaja iz kulture, ali ne kao na televiziji, gdje su prilozi od nekoliko minuta, i to samo ako je na nekoj promociji bilo ljudi iz 'našeg *jet seta*'. Željeli bismo izlaziti svaki mjesec, a ne kao dvobroj koji štedi novac. Ako uspijemo u našem naumu da osnujemo Institut za interdisciplinarna istraživanja, DVD-magazin *Agrest3D* postao bi promotor Instituta i to bi mu zasigurno donijelo veću čitanost – to jest gledanost."

Kazna

Vinko Grgurev

Za izlaženje iz tjesnaca "naddržavljanstva" građana dvadeset i sedam država Europske unije i rezultata fragmentacije nekadašnje jugoslavenske državne zajednice na nekoliko čak međusobno suprotstavljenih državljanstava prijeki je zadatak promišljanje ljudskih prava s obzirom na pitanje je li primarna bit čovjekove opstojnosti, ili je u prvom planu stjecaj historijskih okolnosti

Inzistiranje na ljudskim pravima načelna je potvrda demokracije. Ona su zbog principijelne jednakosti svih građana, kao vlastita bitnog obilježja, iznad svakoga zakonskog ograničenja (sankcije nečijih posebnih političkih i ekonomskih interesa).

Platon je tumačio da je *logos* ono što je idealno i što je, stoga, mjerilo njegova mogućega očitovanja: *nomosa* (zakona).

Logos je, dakle, odrednica legitimnosti; legalnost je ono na čemu se, u zakonskoj konzistenciji, temelji nomos.

Legalnost bi bitno trebala biti, iako konkretno ne može biti, sumjerljiva legitimnosti.

*Legalnost je juridičkog karaktera; legitimnost je etičkog karaktera (*Kant*).*

Legitimnost se temelji na moralnome zakonu, odnosno slobodi, dakle, prosuđivanje onoga što jest (zakona) sa stajališta njegova nadilaženja odgovarajući je zahtjev.

Ne bi li zbog toga *kažnjavanje protjerivanjem iz države* trebalo ukinuti jer, uostalom, može li ono, unatoč zakonskoj potvrdi i uvriježenoj opravdanosti, biti legitimno?

Slučajevi kamerunskog studenta i britanskog umjetnika

Kamerunac Joseph Desire Mbide Mengue došao je prije tri godine u Hrvatsku studirati i okušati se kao nogometaš. Dakle, došao je u dobroj namjeri cijeneći zemlju u kojoj bi htio ozbiljiti svoje dječačke snove. Nema sumnje da je zaslužio svaku susretljivost. Međutim, naišao je na prevarante koji su ga obmanuli i oduzeli mu novac. Zaista bi se trebalo staviti u njegovu kožu da se osjeti kako je u stranom svijetu ostati bez svega. Pomogla mu je jedna vjerska zajednica da prebrodi teškoće. U toj mu je gnjavaži istekla dozvola za boravak, pa ga je (prekršajni) *sud kaznio protjerivanjem iz Hrvatske (!).*

Umjesto da pokaže razumijevanje za nevolje jednoga mladog čovjeka iz daleke afričke zemlje i da se njezine institucije zauzmu za to da on potvrdi svoju ljubav za zemlju u koju je došao, ona potiče u njega, a koji ništa zloga nije učinio, mržnju prema sebi udaljavajući ga sa svojega teritorija. Neizravno je time hrvatska država čak opravdala čin stanovitih kriminalaca postupajući prema mladom Kameruncu kao da je kriminalac. Nije li spomenuta sudska institucija time učinila "medvjeđu uslugu" prema svojoj državi čije pravosuđe zastupa?

Slično se dogodilo britanskom umjetniku Irvingu Frazeru. Zakasnio je prijaviti svoj boravak u Zagrebu. Frazer je stigao na vrijeme u ispostavu *pravne države (!)*, u kojoj je, u obrazloženju promptne presude o izgonu, Frazerova izjava da radi kao *free lancer* prevedena kao *nezaposlen*.

Nebitne okolnosti, koje bi sama država trebala razrješavati, potencirane su gotovo kao zločin. Spomenuta dvojica materijalno je i moralno oštećena. Trebale su odgovarajuće hrvatske državne institucije kompenzirati njihovu štetu. Pozivanje na dosljedno provođenje zakona ili na to da je tako u drugim zemljama, najobičnije su fraze.

Do kakvih konzekvencija protjerivanje iz države može dovesti dokazuje slučaj kako je u (Novom) Zagrebu, u Zaprudu, policija, hvatajući nekoga osumnjičenika za kaznena djela, zapucala u državljanina Bosne i Hercegovine i ranila ga. Radio je "na crno", zasigurno, u hrvatskoj građevinskoj tvrtki odnosno kod hrvatskoga poslodavca. Bez obzira na to je li se bojao da ne bude uhvaćen i "deportiran" u "matičnu" zemlju ili je bila riječ o nečemu drugome, vrijedi ozbiljnije porazmisliti o sudbini te kategorije ljudi odnosno o njihovim pravima. U mnogim hrvatskim građevinskim poduzećima rade neprijavljeni, dakle, ilegalni radnici iz gotovo svih država europskoga jugoistoka. Ako ih se otkrije, neizbježno im slijedi protjerivanje iz Hrvatske. Prokazuju ih često i sami poslodavci kako im ne bi platili ionako bijednu najamninu.

Nisu li onda sami hrvatski poslodavci najodgovorniji za to ako ljudi iz tih zemalja rade ilegalno u Hrvatskoj? Činjenice dokazuju da jesu, uostalom, dokazuju da je kompletan njihov posao pravno upitan. Lavina divlje izgradnje diljem Hrvatske nesumnjiva je potvrda. Društvenom kontrolom svih elemenata toga poduzimanja umanjile bi se mogućnosti ilegalnoga rada. Nije sam po sebi štetan ilegalan rad tih radnika koliko su štetni mnogi rezultati onoga u čemu sudjeluju. Za to nisu krivi oni sami; krivi su, dapače, oni koji instrumentaliziraju državu.

Protjerivanje žrtava traffickinga

Da bi netko u kritičnoj situaciji kamuflirao kako je za porez prijavio deset puta manje posla nego li ga se protivno svim načelima poduzeo nastojat će se lišiti "ilegalnih" radnika, da ne budu ni plaćeni, a koje će državne institucije "iz zaštitnih razloga" protjerati iz zemlje. Koga se pritom, molim lijepo, zaštićuje? Klasne suprotnosti koje se pritom ispostavljaju mjerodavne su za ocjenu svrhe i smisla spomenute zakonske klauzule. Državna hipokrizija pokazuje se kao "ideologija" maksimalne eksploatacije tih zbog političke geometrije izvjesnih moćnika pauperiziranih ljudi umjesto da se država stavi na njihovu stranu počinjući stvari dovoditi u red. Licemjerje ne zaobilazi ni "svetost" Europske unije, jer što je, uostalom, schengenska granica, nego brana da u njezino dvorište ne ulaze oni iz zemalja u koje se investira vrijednost njihova otuđena rada radi njihova izrabljivanja (pod geslom, u vlasničkom preuzimanju, o slobodnoj cirkulaciji kapitala).

Licemjerje se pokazuje u vezi sa, iz istočnoeuropskih zemalja, ženama mlađe životne dobi, koje su, kao žrtve *traffickinga,* prinuđene baviti se seksualnim uslužiteljstvom. Umjesto da se njihov problem rješava, prije svega, kao individualni problem, ali i kao konfiguracija sveukupnih društvenih i političkih odnosa kojih su one samo eksponent, nakon hitne, ionako problematične, osude budu protjerane – iz Hrvatske. Protjerivanje, ali kamo, u začarani krug?

Za Hrvatsku proizlazi nečasna karakteristika iz sučeljenja dviju vrsti proletarijata, podložnost svjetskim nadglednicima, u toleranciji eventualnog nasilja njihovih instrumenata, to jest soldata (nad kojima neće imati ni sudske ingerencije) najjače svjetske militarističke korporacije, u kojoj Hrvatska jednom nogom čvrsto jest, te prijezir i represija prema onima kojih je paradigmu, kao posljedak onoga što (profiti multinacionalnih kompanija) nastoji stabilizirati "novosvjetski demokratski poredak", oslikao Shakespeare u *Mletačkom trgovcu*. Prizori iz filma

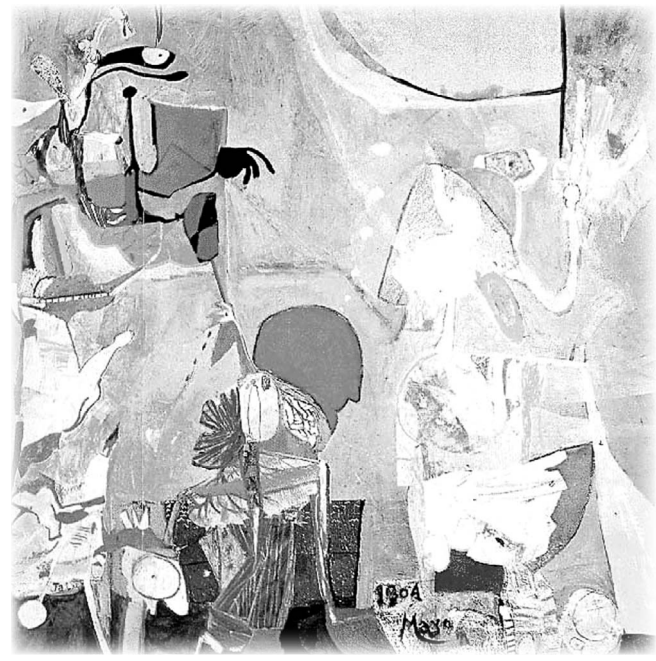

Arsena Antona Ostojića *Ta divna splitska noć* rječito je upozorenje o jednoj od dimenzija hrvatske "euroatlantske" integracije. Mnoge su ilustracije dosega *kažnjavanja protjerivanjem iz države* motiv su da se ono ukine.

Obespravljene štediše Ljubljanske banke

Protjerivanje iz države, štoviše, proturječno je s obzirom na sam pojam *građanin*. Subjekt, kao njegovo bitno polazište, i svijet (beskonačan), kao mogući doseg njegove upravljenosti, njegova su bitna obilježja.

Građanin jest bitno građanin samo kao građanin svijeta. Država bi se principijelno trebala odnositi prema svakom građaninu. I "njezini" građani i oni "prigodni" u biti su građani.

Iako je stekla aureolu članice Europske unije, Slovenija, kao država, nije se prema mnogim građanima ponijela po "europskim standardima" (ako se pod njima misli tradicija koja polazi od *prava čovjeka i građanina*). Bjelodano je to dokazala Ljubljanska banka. U doba Jugoslavije mnogi su neslovenci (građani drugih republika tadašnje savezne državne zajednice) ulagali vlastiti novac u tu (slovensku) novčarsku instituciju. Time su nesumnjivo pridonijeli njezinom prosperitetu, jamačno i napretku slovenske privrede, ako se taj novac, a zacijelo jest, ulagao u nju. Dakle, i Slovenci, ali isto tako i Hrvati, i mnogi drugi po uloženoj vrijednosti svojega rada jednaki su dioničari Ljubljanske banke. Logično jest, budući da je slovenska država njezin jamac, da štiti svakoga njezina komitenta. Uložena vrijednost rada plauzibilan je kriterij.

Slovenska država je jamac Ljubljanske banke, dakle, ona je jamac svih njezinih komitenata (štediša). Mnogi su hrvatski građani štediše Ljubljanske banke. Dakle, slovenska država trebala bi biti jamac mnogih hrvatskih građana (s obzirom na Ljubljansku banku kao medij).

Komitenti Ljubljanske banke participiraju vrijednošću svojega rada u opstojnosti slovenske države, dakle, mnogi hrvatski građani, kao štediše Ljubljanske banke, participiraju u opstojnosti slovenske države.

Državnim osamostaljenjem Slovenije, ali i drugih jugoslavenskih republika, postavila se slovenska država – što se tiče Ljubljanske banke – kao jamac samo slovenskih građana. Time je diskriminirala sve one koji nisu s područja njezine (novostečene) državne jurisdikcije.

Ne dokazuje li ta činjenica antinomiju tradicionalnoga poimanja i prakticiranja državljanstva, naime, da ono dospijeva u proturječnost ako se priznaje samo vlastitim "podanicima"? Uobičajeno je poimanje državljanstva u feudalnom smislu – "biologijskom", na osnovi rođenja, ili onom s time u nedalekoj vezi, na osnovi ženidbe/udaje, a ne priznaje se na osnovi vrijednosti ostvarene (na određenom teritoriju). Tradicionalno državljanstvo, čini se, ni u "najdemokratskijim" zemljama nije dosegnulo građansko poimanje čovjeka, nego se i nadalje zadržava na paternalizmu, kao načelu, koji, štoviše, daje ustupak nacionalizmu protiv kojeg se (deklarativno) usmjeravaju (najčešće kada je riječ o "inferiornim" zemljama). Najrječitiji je dokaz njemačka odluka da

se ukine dvojno državljanstvo, po čemu bi, ako ne bi na to pristali, bili prognani iz države (koju su desetljećima gradili).

Izbrisani iz Slovenije

Problem državljanstva je proširivanjem Europske unije i rasformiranjem nekadašnjih federativnih država zadobio novu dimenziju koju bi trebalo razmatrati, svakako, s etičkoga stajališta odnosno sa stajališta ljudskih prava. Indikativni su spomenuti primjeri Slovenije i Njemačke. Slovenija je izlaženjem iz Jugoslavije prekršila ljudska prava u dvojemu: prema neslovenskim državljanima nekadašnje zajedničke države – u uskraćivanju vrijednosti koju su povjerili instituciji pod patronatom slovenske države (spomenuti primjer Ljubljanske banke) i prema mnogim slovenskim državljanima, to jest prema "izbrisanima", koji "pravodobno" nisu potvrdili svoje "podaništvo" zemlji čiji su državljani bili u imanenciji jugoslavenskoga državljanstva. *Ignorantia legis non excusat*, pravilo istaknuto još u rimskome pravu, u ovom slučaju ne bi bilo relevantno, jer spomenuti građani nisu postavljeni pred to da bi nešto trebali zadobiti ili prihvatiti nešto što podjednako vrijedi za sve građane određene države. Riječ je, zapravo, o onome što im je logikom vlastita funkcioniranja sama država dužna osigurati. Radi usporedbe, kao što država poziva djecu na upis u osnovnu školu, mladiće na služenje vojske,… pa nikoga ne ostavlja izvan toga, tako je trebala slovenska država zadužiti samu sebe prema "izbrisanima". Europska unija nije pokazala zanimanje za tu diskriminaciju (!?).

Problem višestrukog državljanstva logično se ispostavlja nakon dekomponiranja države, u kojoj je ono bilo jedinstveno, i zbog migracija bilo koje vrste. Raspadanje države, štoviše, može ograničiti mnoge čovjekove mogućnosti i prava unatoč (prividnom) samopotvrđivanju kampanilističkim pravom da se bude "svoj na svome".

Nije futurizam to što putnik na putu od Zagreba do Ljubljane razriješi dvojbu je li u Hrvatskoj ili Sloveniji onda ako ugleda u prvome selu zastavu karakterističnih rasporeda boja. Nije futurizam ni to što student na beogradskom aerodromu u Surčinu kupi uz pozamašan popust kartu, za Split, uz predočenje indeksa Zagrebačkoga sveučilišta, na osnovi kojeg je, uz tu beneficiju, tamo i došao, iz Zagreba. To je bila stvarnost (u Jugoslaviji) prije tridesetak godina. Hrvat ništa nije bio manje suveren nego danas, dapače, opseg i sadržaj njegove suverenosti, u spomenutim prilikama, očito je bio veći.

Između Beča i Bratislave u austrougarsko doba funkcionirao je lokalni prijevoz putnika, kao unutar istoga grada, ali je, stjecajem historijskih okolnosti, između njih uspostavljena "neprekoračiva" granica koja se, u novije doba, isto tako stjecajem historijskih okolnosti, ukida. Riječ je o *suodnosu biti čovjekove opstojnosti i stjecaja historijskih okolnosti*.

Potvrđuje ga i granica između Hrvatske i Slovenije, na Sutli, koja je bila imaginarna, bilo kao "apstrakcija" u odgovarajućim katastarskim i "gruntovničkim" knjigama, bilo u historijskim udžbenicima kao demarkacija stanovitih "segmenata" nastalih trodiobom carstva Karla Velikoga. Danas, kada putnik o dolasku iz Njemačke u Nizozemsku zaključi po napisima na jeziku "sličnom njemačkom" ili kada ostaci graničnih kućica između Francuske i Njemačke, kao nekadašnjih nepomirljivih suparnika, zaključi da je i tu bila "civilizacijska razdjelnica", onda treba imati na umu to da je isto tako, štoviše, manje od toga bilo između Iloka i Bačke Palanke, Slavonskoga i Bosanskoga Broda (u osnovi jedinstvenoga grada), ili između Dalmacije i Hercegovine, na kojem je čak isti etnički supstrat podijeljen "strogo kontroliranom granicom" više po intenzitetu nekadašnjega mletačkoga i otomanskoga utjecaja, negoli po imaginarnoj i vrlo upitnoj crti srednjovjekovnih država.

Pitanje državljanstva

Politička situacija bosanskohercegovačkog područje oko Neuma, zbog koje se u očekivanju jačeg graničnog blokiranja predviđa izgradnja nepotrebnoga mosta (radi premošćenja bosanskohercegovačkog teritorija) do Pelješca, reaktualizira višestoljetne historijske okolnosti nastale onodobnim aranžmanima Dubrovačke Republike s Osmanskim Carstvom, kao odrednicu čovjekova bivstvovanja, bez sumnje, u strožoj mjeri nego onda, umjesto da bude prevladana prema načelima o pravima čovjeka, kao građanina, i svijeta kao područja njegove egzistencije.

Državnim osamostaljenjem Slovenije, ali i drugih jugoslavenskih republika, postavila se slovenska država – što se tiče Ljubljanske banke – kao jamac samo slovenskih građana. Time je diskriminirala sve one koji nisu s područja njezine (novostečene) državne jurisdikcije

Za izlaženje iz tjesnaca "naddržavljanstva" građana dvadeset i sedam država Europske unije i rezultata fragmentacije nekadašnje jugoslavenske državne zajednice na nekoliko čak međusobno suprotstavljenih državljanstava prijeki je zadatak promišljanje ljudskih prava s obzirom na pitanje je li primarna bit čovjekove opstojnosti ili je u prvom planu stjecaj historijskih okolnosti.

Paradoksalna je izvjesnost da će ciparski ili litvanski državljanin, kao i Nijemac, u Njemačkoj imati sva prava inače uskraćena hrvatskom ili srpskom radniku koji je prosperitetu te zemlje pridonosio desetljećima svojim radom. Protivno je ljudskim pravima to da se "zapadnjaci" ispunjenoga kriminalnoga dosjea mogu kretati od Lisabona do Helsinkija dok se hrvatske državljane može ucjenjivati (kažnjavati) bez sudske sankcije i razloga za nju, da ne smiju kročiti na tlo Europske unije (slučaj "jataka" generala Ante Gotovine). Nije li, dok se radnici lišavaju svojih prava i manipulira njihovim "državnim" podrijetlom, poniznost hrvatske "elite" prema (stranim) vlasnicima našega otuđenog rada, kao tobožnjih izbavitelja hrvatskoga gospodarstva, tragikomična i povijesno štetna?

O tome hoće li, u svakoj prilici, u prednosti biti stjecaj historijskih okolnosti ili bit čovjekove opstojnosti (legitimnost kao mjera zakona i načelo nadilaženja njegove ograničenosti) ovisi to ulazimo li u Europsku uniju na koljenima ili s povijesnim dostojanstvom.

Libra Libera # 19, prosinac 2006.

Č I T A J !

* **NAJBOLJI INDIE ALBUMI DEVEDESETIH**: dvojac Mučnjak/Pavošević sastavio je listu 200 najboljih indie albuma devedesetih. Ovdje nije mjesto nikome tko je pomislio kako je na kraju milenija mudro bokser zamijeniti rukavicom na kojoj je nacrtan bokser.

***CHARLES BURNS: CRNA RUPA**: Burns je crtač kultnog statusa u underground krugovima, kao i art-mainstreamu poput *Heavy Metala*. Libra objavljuje odlomak Burnsove epopeje o odrastanju u Seattleu u kojem harači spolna bolest *bug* od koje rastu rep i plivaće kožice, ili još gore, emotivne izrasline.

***URBANE LEGENDE**: Plivačica oplođena jajašcima hobotnice ili muškom spermom koju je progutala u bazenu! Djevojka koja je zatrudnjela kad je tijekom rata zalutali metak, koji je prije toga prošao kroz mošnje nekog vojnika, pogodio njenu maternicu (tek najbolje slijedi: događaj je forenzički "dokazan" kad je zrno metka poslije nađeno u mošnji novorođene bebe). U podzemnom kanalizacijskom sustavu New Yorka žive krokodili!

***BIZARRO** – američki anti-akademični žanr zaokupljen estetikom tehnologije. Magični realizam s previše magičnog i nedovoljno realnog. Horror zaokupljen grotesknim. Priče koje bi bile pornografija kada bi na bilo koji način imale namjeru biti seksualno uzbuđujuće. D. Harlan Wilson, Bruce Taylor, Andre Duza i John Edward Lawson.

***ALJOŠA ANTUNAC: POSLIJE ZABAVE** – Po prvi puta Libra Libera objavljuje integralni roman. Ovo je proza koja žiletom reže Hrvatsku di je najtanja, blitzkrieg utrnuća i najljuća do sad viđena detoksikacija i cipelarenje hrvatske stvarnosti. Borroughsoidno heftanje prepoznat će ekipa koja je probala uteć od tog da im šupljana i debilizam pumpaju vlastitu uzaludnost postojanja. Poslije zabave Odiseja je drukčije montirana čovjeka koji je pokušao nakratko dodirnuti komadić sreće i uštrcati dozu optimizma.

Razglednice iz (ne)vremena

Grozdana Cvitan

Bokeljska mornarica, čiji začeci sežu u daleko 9. stoljeće (otud i broj 809 u imenu bratovštine) vrelo je mnogih iznimnih osoba i događaja koji i danas bude naš interes

Natpis "Navikli smo podnositi teške i bolne događaje" (*Fortia et dura pati didicimus*) uklesan je 1637. ispod obiteljskoga grba nad ulazom u dvorac kotorske obitelji Gregorina na Prčanju. Neki Bokelji i ovih godina – ne bi se reklo rado koliko često – skloni su ga ne zaboravljati. Skloni su ga živjeti, oprezni pred ukupnim vremenom, ali i pred svakodnevnim zadaćama. Boka je izvan Boke često niz razglednica, razglednica sklonih skrivanju lomnih zidova krajobraza. Razglednica je i ona prenapučena crnobijela fotografija na kojoj pred zidinama ili na trgu starog Kotora muškarci na Dan mornarice i Dan svetog Tripuna u starim odorama Bokeljske mornarice suzdržano i svečano izvode dvanaest figura kola koje su nekad pratili samo bubnjevi i fanfare (danas limena glazba). Jedna od takvih razglednica i ona je Gospe od Škrpjela, razglednica koja ništa ne govori o otočiću kojeg u vječnost podupiru isluženi jedrenjaci koje su njihovi vlasnici tovarili kamenjem i potapali uz svetište kako bi ojačali otok.

Skrbe li živi o mrtvima ili mrtvi o živima? – pitanje je koje može izazvati podsmjeh ukoliko nismo raspoloženi osluškivati žamor molitava koje uključuju i zavjetne pločice na kojima imena kapetana, jedrenjaka i nekih osamljenih žena pišu razglednice s adresom u nebu. U smislu takvih istina, među kojima je i ona o brodovima kao ljudima, razaznaje se smrt kao umiranje i kao pogibija: kad su izumirali krajem 19. stoljeća dio jedrenjaka, islužen, tonuo je uz "bokove" Gospe zaštitnice trajno zagledane u nevere nad morima, o drugima su stizale vijesti da su ih vlasnici prodali nekim drugim obalama. I o posljednjem je stigla samo vijest: jedrenjak *Nemirna* potonuo je 1902. kraj rta Finisterea na španjolskoj obali. Godinu prije ostaci havarirane *Trojedinice* zapaljeni su istočno od Bermudskih otoka, kako ne bi predstavljali opasnost za druge brodove!

U Pomorskom muzeju u Kotoru, u crkvenim zbirkama i u privatnim ostavštinama i danas se portreti slavnih kapetana i brodovlasnika često čuvaju s portretima brodova s kojima su najintimnije otplovili u krhku vječnost sjećanja. Imovinu (bokeljske jedrenjake) čija se vrijednost stoljećima (u Boki od 16. pa dok ih je bilo) izražavala u karatima (brod je imao 24 karata!) danas bi jednostavno pretvorili u dionice: pitanja imovine (zlata) i pitanja srca u nekoj su prošlosti elegantno bila u suglasju jezika. Takvom suglasju pripada i kapetan iz 19. stoljeća Bazi Ivanković, najplodniji slikar starih bokeljskih jedrenjaka.

Željko Brguljan

Brik Splendido

Kotor: Trg od oružja

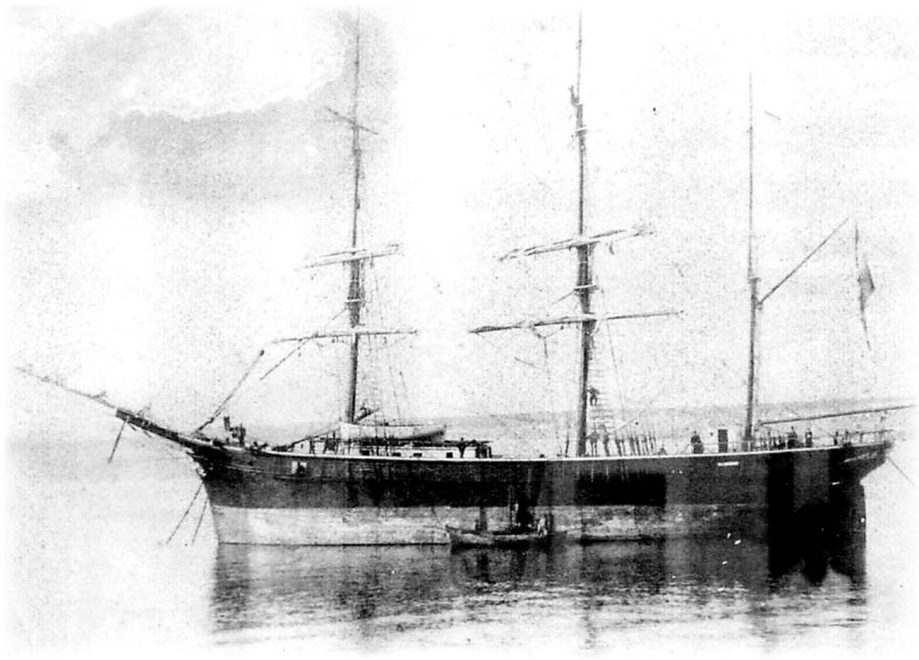
Posljednji bokeljski jedrenjeak Nemirna

Projekt *Marinist B. Ivanković i njegovo doba*, u organizaciji Hrvatske bratovštine "Bokeljska mornarica 809" Zagreb i u suradnji s Pomorskim muzejom Crne Gore iz Kotora, središnji je događaj u povodu 80. obljetnice djelovanja Društva Bokelja (najstarije zavičajno društvo u Zagrebu) i 50. obljetnice djelovanja Bokeljske mornarice u Zagrebu. Projekt se sastoji iz dvije izložbe: retrospektivna izložba slika Bazija Ivankovića i izložba *Bokeljska mornarica i njeni kapetani* s pratećim publikacijama *Slikarsko djelo B. Ivankovića* autorice Nade Fisković i *Portreti bokeljskih jedrenjaka* autora Željka Brguljana. Izložba se otvara 16. prosinca u Gliptoteci HAZU (ostaje otvorena do 13. siječnja 2007.), nakon čega će biti prenesena u Knežev dvor u Dubrovnik.

Koautor izložbe i neumorni promicatelj bokeljske ostavštine Željko Brguljan govori o ciljevima projekta.

– Cilj naše Bratovštine, koja danas djeluje isključivo na području kulture i promicanja tradicije, a koji su zacrtali predsjednik Bratovštine dr. Josip Gjurović i Veliko vijeće, izvući je iz zaborava i prezentirati opuse značajnih a zanemarenih bokeljskih umjetnika, pisaca, znanstvenika koji su svojim djelom prelazili granice i omogućivali nam uključivanje u europske tokove. Među njima je – izuzetan po svojim sklonostima i talentima – pomorski kapetan, a potom slikar jedrenjaka Bazilije Ivanković (Carigrad, 1815. – Trst, 1898.) koji je djelujući daleko od svoje Boke stvorio veliki opus slika naših jedrenjaka i prvih parobroda, koji zahvaljujući njemu i danas plove Sredozemljem povezujući talijansku, hrvatsku, crnogorsku i druge obale, budeći nam nadu u opstanak, ali i suočavajući nas s mogućnošću potonuća.

k

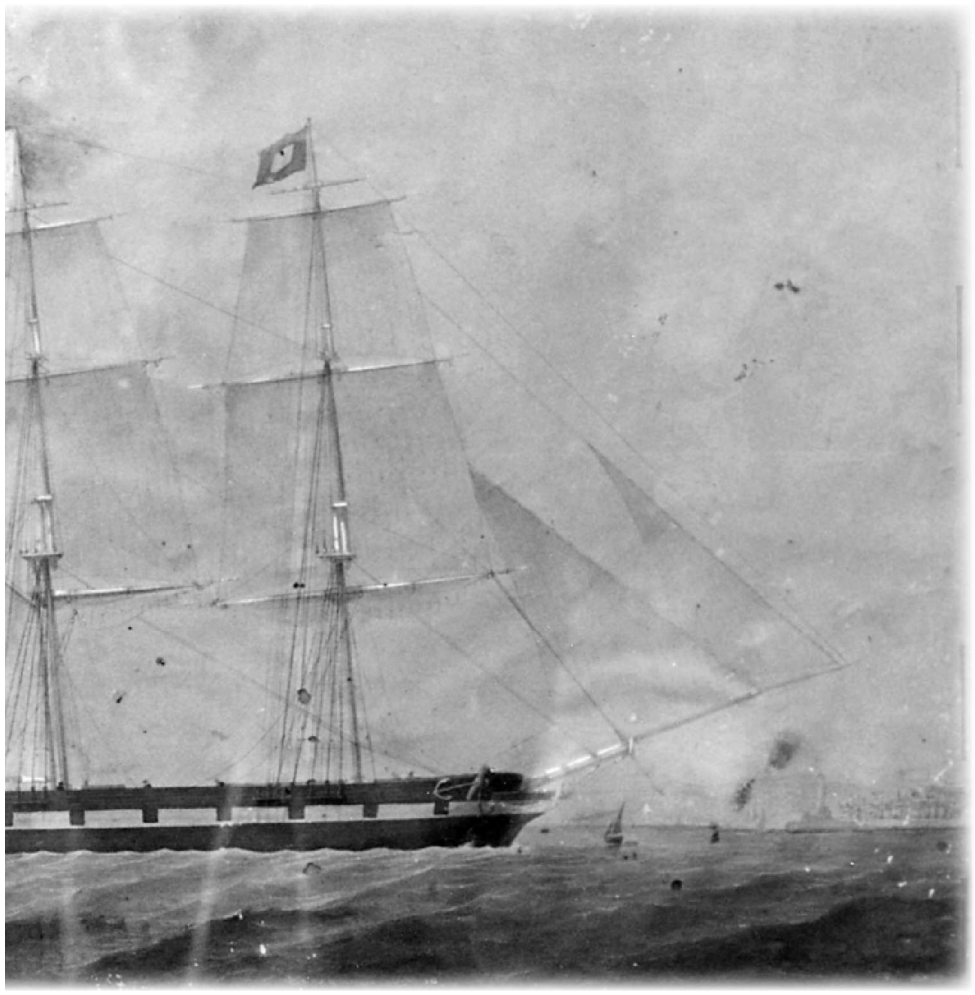

Kotor: Vrata od mora

Što je do danas sačuvano od Ivankovićeva opusa?

– Radeći na ovom projektu u protekle tri godine uspjeli smo zaokružiti opus od oko 150 Ivankovićevih slika, od kojih je većina bila poznata. No naša višegodišnja traganja za nepoznatim autorovim slikama rezultirala su s više desetaka djela koja će posjetitelji izložbe prvi put vidjeti. Taj će broj i dalje rasti jer, eto, upravo sam danas doznao za još sedam slika koje dosad nismo registrirali, a na žalost prekasno je da bi ih uključili u izložbu ili katalog. Prezentiranjem kataloga svih dostupnih autorovih radova htjeli smo, u cilju zaštite kulturne baštine, fiksirati njegov opus kako bi se spriječilo moguće dalje rasipanje i otuđivanje njegovog djela. Angažirali smo povjesničarku umjetnosti Nadu Fisković, koja se uključila u projekt dajući poseban doprinos svojom opsežnom studijom likovnih značajki Ivankovićeva djela. Ma kako zvučalo čudno, danas je bitno zaštititi od ugroženosti bokeljski dio Ivankovićeva opusa, prije svega slike koje su pohranjene u crkvenim zbirkama. Izložba je i svojevrsni apel na potencijalne donatore da pomognu da se najugroženije slike restauriraju te da takvom humanom gestom doprinesu spašavanju segmenta naše povijesti od zaborava.

S obzirom na to da je projekt međunarodnog karaktera, tko ga je sve podržao?

– Na izložbama će biti prezentirano oko 200 eksponata iz muzejskih, crkvenih i privatnih zbirki u Hrvatskoj i Crnoj Gori. Financijsku potporu pružili su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Ministarstvo kulture Republike Crne Gore, a posebno bih istaknuo potporu Ureda za kulturu grada Zagreba, gdje smo naišli na veliko razumijevanje za naš projekt. No, moram reći, projekt ne bi uspio bez izuzetnog zalaganja, uloženog (volonterskog) rada, pa i sredstava pojedinih članova Bokeljske mornarice. Također smo zahvalni za svaku pomoć i potporu koju su nam pružile brojne institucije i pojedinci obiju država. Iako velikim trudom još nastojimo iznaći sredstva kako bismo pokrili nemale troškove projekta, ipak izložbe se upravo postavljaju i naziru se rezultati našeg višegodišnjeg rada.

Što sadrži segment odnosno izložba Bokeljska mornarica i njeni kapetani*, te publikacija s vašim tekstom* Portreti bokeljskih jedrenjaka*?*

– U tom segmentu pokušali smo evocirati uspomene na slavne bokeljske pomorce 19. stoljeća i njihove pothvate čija važnost daleko prelazi granice rodne im Boke, kao i na slavne jedrenjake toga razdoblja. Središnja ličnost izložbe kapetan je Ivan Visin, rođen u Prčanju 1806., koji je svojim brodom *Splendido* (sagrađenim u Rijeci) krenuo na put oko svijeta 11. veljače 1852. iz Antwerpena. Nakon sedam i pol godina vratio se, uplovivši u Trst 11. veljače 1859. Osim što je prvi u Austro-Ugarskoj Monarhiji oplovio svijet, na tom su putovanju prvi put uspostavljene austrougarske trgovačke veze s mnogim dalekim zemljama.

Izložba prezentira i druge bokeljske kapetane, suvremenike marinista Ivankovića, koji su sudjelovali u mnogim značajnim svjetskim zbivanjima, kao što je bitka kod Visa ili otvorenje Sueskog kanala. Iako je izložba ograničena na samo 19.. stoljeće ne možemo smetnuti s uma da je Bokeljska mornarica, čiji začeci sežu u daleko 9. stoljeće (otud i broj 809 u imenu naše bratovštine) vrelo mnogih iznimnih osoba i događaja koji i danas bude naš interes. Osim toga, tek nam novija vremena omogućavaju da sve te ličnosti izuzmemo iz različitih državno-pravnih tvorevina koje su vladale istočnom stranom Jadrana i progovorimo o kontinuitetu jednog kraja i njegovu prinosu u vrlo dugoj povijesti. Predaja nas podsjeća da je 13. siječnja 809. godine odred mornara Bokeljske mornarice (tada bratovštine pomoraca kotorskog područja) sudjelovao u prijenosu moći sv. Tripuna u Kotor. Od 12. stoljeća do danas iz arhivskih vrela izvire mnoštvo slavnih članova Bokeljske mornarice iz kojeg neprekidnog niza na nekolicinu njih želimo podsjetiti i ovom izložbom. z

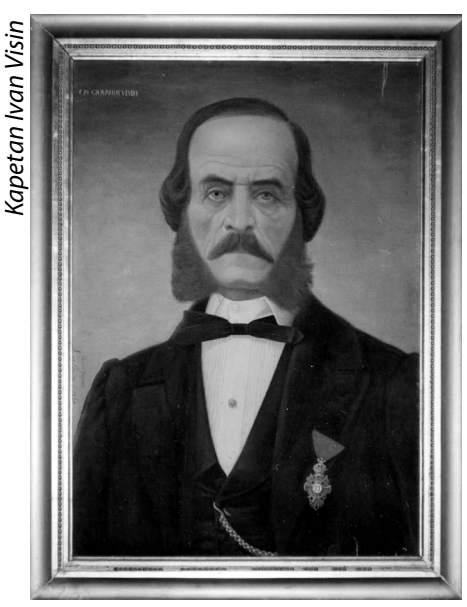

Kapetan Ivan Visin

Trifun Ciko - Cici, mali admiral

Kontraadmiral Marko Eugen Florio

Admiral BM Marko conte Luković, 19. stoljeće

Vrata u fotografijama Pava Urbana

Antun Maračić

Uz pretežno žensku figuru/akt, u cjelokupnom sustavu autorove ikonografije postoji sažimajući i povezujući element – lajtmotiv *vrata*. Bilo da je riječ o osviještenom simbolu ili podsvjesnoj fiksaciji, činjenica je da postoji znatan broj fotografija u kojima se vrata pojavljuju kao izraženi dio scene, istaknuti topos

Izložba Pava Urbana *Vrata*, Foto galerija Carmel, Dubrovnik

U Dubrovniku se na dan 6. prosinca 2006., na 15-godišnjicu najtežeg napada na Grad, kada je snimajući u rano jutro na vratima od Ploča, poginuo mladi fotograf Pavo Urban, otvorila njegova izložba pod nazivom *Vrata*.

Izložba je otvorena u Foto galeriji Carmel u Zamanjinoj ulici u Dubrovniku, koja je na taj način započela s radom. Mala, odlično opremljena galerija, vlasništvo Erika Walkera, mladog Amerikanca iz Kalifonije koji već nekoliko godina živi u Dubrovniku, bila je mjestom hodočašća velikog broja Dubrovčana koji su, čekajući svoj red, u smjenama ulazili u prostor da bi pogledali postav i s posebnim pijetetom odali počast ovoj kultnoj osobi i fotografu ratnog Dubrovnika.

Sklonost simboličnom, mističnom, religioznom

Izloženo je jedanaest fotografija nevelikog formata i to (osim jedne) ne onih ratnih po kojima prvenstveno Urbana poznajemo. Riječ je o radovima nastalim u razdoblju od 1988. do 1991., mahom to su ženski aktovi i figure, te grupe figura. Samo tri fotografije imaju dokumentarniji karakter, dok su ostale nastale u interijerima i rezultat su autorove "režije" odnosno poziranja modela. Najčešće, to je Mara Bratoš, tadašnja djevojka mladog fotografa, a danas i sama poznata foto autorica. Dio izložbe je i kratak film dolje potpisanog autora o Urbanovom foto opusu.

Bilo da je riječ o prizorima iz unutrašnjih ili vanjskih prostora, o aranžmanima ili dokumentarnim snimcima, predratne fotografije Pava Urbana obilježene su izraženom sklonošću prema simboličnom, mističnom, pa i religioznom. Uz portrete, figure, aktove koji, potpomognuti polumrakom interijera ili efektom naglašenog chiaro-scura, svojom izražajnošću redovno pokazuju zanos, kontemplaciju, sugestiju kontakta s onostranim, pronaći ćemo i sukladan ikonografski repertoar glazbala, križeva, koprena, zrcala... Alegorijski nositelji takvih prikaza najčešće su obnaženi ženski likovi, ponekad s pridruženom figurom samog autora, u posebno insceniranim i režiranim prizorima.

U narativnim aranžmanima mističko-simboličkog naboja, evocira se kazališna scena odnosno slikarstvo maniristično-baroknog značaja. Činjenica da je Pavo radio i kao kazališni dokumentarist možda je i dodatno objašnjenje takvih nagnuća, no ne treba zanemariti ni lokalnu dubrovačku natopljenost patosom mitologije povijesnog naslijeđa koje ovdašnji suvremeni stvaratelji teško mogu izbjeći.

Uz, dakle, pretežno žensku figuru/akt, u cjelokupnom tom sustavu ikonografije postoji jedan sažimajući i povezujući element – lajtmotiv *vrata*. Bilo da je riječ o osviještenom simbolu bilo što je vjerojatnije, o podsvjesnoj fiksaciji, činjenica je da postoji znatan broj fotografija u kojima se vrata pojavljuju kao izraženi dio scene, istaknuti topos. Vrata u prvom, drugom planu ili pak repetirana u perspektivi kadra. Vrata sobe, hodnika, vrata Grada, pa čak i ona u kojima je godinu dana kasnije poginuo – vrata od Ploča (*Blagoslov porta*, 1990.).

Nagovještaj vlastite sudbine

Vrata su mjesto u kome se događa i scena jednog od njegovih remek-djela, prizor trojice muškaraca i psa koji se nalaze na stepenicama, u niši ulaza jedne butige (smještene pod voltom istih onih spomenutih gradskih vrata), koja je poslužila kao zaklon od granata. Riječ je o fotografiji u kojoj akteri zbivanja emaniraju jaki emocionalni amalgam, sastavljen od straha, prezira, rezignacije, nježnog altruizma…

Kao simbol, poznato je, vrata su mjesto prijelaza između dvaju svjetova, između poznatog i nepoznatog, svjetlosti i tmine… Ona ne samo da označuju prolaz nego i pozivaju na prijelaz između dvije domene. Poziv su na putovanje, na transcendenciju, na prelazak iz područja profanog u područje svetog. Pridodamo li ovim značenjima ona čestog središnjeg motiva golog tijela koje, osim jednog semantičkog pola (materijalno, senzualno, erotsko…), simbolizira i ideju povratka u prvobitno stanje, ono potpunog prožimanja i skladnog odnosa s prirodom i Bogom; zadobivanja ponovnog stanja nevinosti, slobode od osjećaja stida, kao u vremenu prije istočnog grijeha – a u Urbanovim prikazima akta očitavamo upravo takve težnje – možda neće biti pretjerano tvrditi kako je ovaj mladi čovjek posjedovao posebnu intuiciju koja je, odabirući svoje simbole, ne samo ukazivala na plemenita nagnuća već i na osobit način naviještala njegovu skoru sudbinu: prerani odlazak s ovog svijeta, prelazak *iz područja profanog u područje svetog*.

Pavo Urban rođen je u Dubrovniku 1. kolovoza 1968. Završio je Srednju pomorsku školu i bio student Pomorskog fakulteta u Dubrovniku. Plovio je vrlo kratko na bijeloj floti *Jadrolinije*.
Fotografijom se, kao autodidakt, počeo baviti u srednjoj školi. Kasnije postaje član Foto kluba Marin Getaldić u Dubrovniku.
U rujnu 1991. primljen je na Akademiju dramskih umjetnosti u Zagrebu, na smjer filmsko i TV snimanje, ali studij nije nikad započeo jer je odlučio ostati u ratnom Dubrovniku.
Kao dragovoljac već 29. rujna 1991. nalazi se na prvoj crti bojišnice u Župi dubrovačkoj. Tu započinje njegov ratni fotografski opus (*rat-art*).
Padom Župe dubrovačke vratio se u Dubrovnik gdje počinje raditi za *Dubrovački vjesnik* i *Slobodnu Dalmaciju* kao ratni reporter. U tom svojstvu zabilježio je i prvi pogodak u povijesnu gradsku jezgru, 26. listopada 1991.
Svoj je posao obavljao iznimno sustavno i savjesno. Tako je, u rano jutro 6. prosinca 1991., počeo snimati i najžešći napad na Dubrovnik.
Tom je prilikom, na kraju dramatične serije od 12 snimaka, i poginuo.
Imao je 23 godine.
Nakon smrti, njegove su fotografije izlagane na više samostalnih i grupnih izložbi, kako u Hrvatskoj tako i u inozemstvu. Izdane su i dvije knjige njegovih radova, monografija *Pavo Urban* i *Pavo Urban – posljednje slike*.
Pavo Urban kultno je ime hrvatske fotografije i jedan od simbola ratnog Dubrovnika.

Usmjeravanje pozornosti i premjeravanje prostora

Silva Kalčić

Postav i prostorni koncepciju izložbe s Petercolom supotpisuju arhitektice Iva Letilović i Morana Vlahović, što je rijedak i poželjan primjer interdisciplinarne suradnje koju treba poticati i u promišljanju i oblikovanju arhitekture

Retrospektiva crteža Gorana Petercola *Bez struje/ Unplugged*, Gliptoteka HAZU, Zagreb, od 13. do 30. studenoga 2006.

Umjetnost Gorana Petercola (rođ. 1949.) uprisutnjuje se reflektorima (*spotlights*, koji na izložbi *Kalup* 2003. bivaju materijalizirani čvrstim limenim kalupom u obliku stošca: "Snop svjetla čini formu stošca čije tijelo pokrivam limom, tj. prvom formom oblikujem drugu formu") priključenim na strujni krug; dakle koherentnim svjetlosnim izvorima. Apsolutna forma praznog galerijskog prostora nastanjena je, ali ne i ispunjena relativnom formom, neopipljivog postojanja – svjetlošću. Tako je postav izložbe (u tehničkom i idejnom smislu) ujedno sadržaj izložbe. Svjetlosne instalacije korespondiraju s vanjskim svijetom, prema kojem su u ne-autonomnom (*entropijskom*) odnosu. Prirodni fenomeni, atmosferilije poput kiše i snijega, otisnut će se kao tekstura na nekim Petercolovim svjetlosnim instalacijama, nađeni materijali, nepropusni, transparentni i zrcalni uvjetuju "ponašanje" svjetlosti kojom umjetnik "kroji" plohe nastale supostavljanjem površina u stanju obasjanosti i tame, ili njima stvara pasaže svjetlosti.

Refleksija kao iščašenje stvarnosti

Petercolovi su radovi često *site-specific*, umiještajući se u definirani arhitektonski prostor. "Rad s arhitekturom kao zadanim prostorom koji koreografira kretanje, naglašava i samu poziciju tijela koje više ne može obuhvatiti svoj format jednim pogledom, već razgledavanjem, kretanjem, osvrtanjem... Kao što je dugogodišnja opsesija "bavljenja različitim količinama svjetla" kako Petercol pojašnjava rad sa svjetlom i sjenama bila, zapravo, bavljenje realnim prostorom, budući da upravo sjene dokazuju trodimenzionalnost realnog i time argumentiraju opipljivost arhitekture – tako su i refleksije zapravo vrsta sjene. Poput sjene i refleksija je razmjena između dvije susjedne forme ili dva susjedna tijela pri čemu je njihov međuodnos i tragovi koje jedan na drugom ostavljaju znak njihova postojanja... ili pak sjećanje da su jednom bili", objašnjava Ivana Sajko. "Kada projiciram fasadu Dverca na kulu Lotršćak ja se ne bavim ni Dvercem ni Lotršćakom, već realnošću prostora, svojim kretanjem između te dvije zgrade koje mi je zadano"... Odnos Dverca i Lotršćaka mogao bi se usporediti s najjednostavnijim slikarskim zadatkom kada se studentu naloži da nacrta crvenu jabuku položenu na bijelu tkaninu. Motiv će tkanine biti riješen crvenom bojom, refleksijom koja dolazi od susjedne forme" (G. Petercol).

Na izložbi *Fleševi u* Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu 2002. Petercol je foto-aparatom s bljeskalicom snimio predmete u Muzeju, potom na snimkama izdvojio samo sjene i kao pojedinačne "oblike svjetla" projicirao ih uz druge "oblike svjetla" (prozore, vrata, lampe...). U prostornoj instalaciji *Snop svjetla* iz 2003. umjetnikova polazišna ideja je da se osvijetli sve, čitav prostor osim jedne plohe: izložba je koncentrirana u "aluxiji", neosvijetljenoj površini. Dakle čak i izočnost svjetlosti biva tretirana kao materijal u prostoru, supostavljen sjeni: pripremni crteži i skice pritom imaju autonomnu umjetničku vrijednost.

Prst kao aproksimativna mjera i pravac kretnje

Na impozantno velikoj (u kvantitativnom i kvalitativnom značenju toga atributa) izložbi *Bez struje* u Gliptoteci HAZU Petercol izlaže uglavnom crteže nastale u velikom vremenskom rasponu, od 1975. gotovo do danas (2005.). Postav i prostorni koncepciju izložbe s Petercolom supotpisuju arhitektice Iva Letilović i Morana Vlahović: one su pažnju javnosti inducirale POS-ovom zgradom u Krapinskim Toplicama (2003.) koja se formalnim elementima (interpretacija ganjka) i materijalom (drvene daske) "naslanja" na vernakularnu gradnju. Takvih primjera interdisciplinarne suradnje trebalo bi biti više i češće, također u oblikovanju arhitekture odnosno promišljanju arhitektonskog i urbanog prostora (prisjetimo se nedavnog koautorstva Helene Paver Njirić, arhitektice i Leonide Kovač, povjesničarke umjetnosti i kustosice Muzeja suvremene umjetnosti Zagreb, novog stalnog postava Memorijalnog centra Jasenovac). Petercolova izložba je popraćena zanimljivim perforiranim, poput likovnog bloka (nažalost dešava se da perforacija čini reprodukciju manje čitljivom ili interferira s njezinim formalnim elementima), "take it out" katalogom-knjigom čije oblikovanje potpisuju

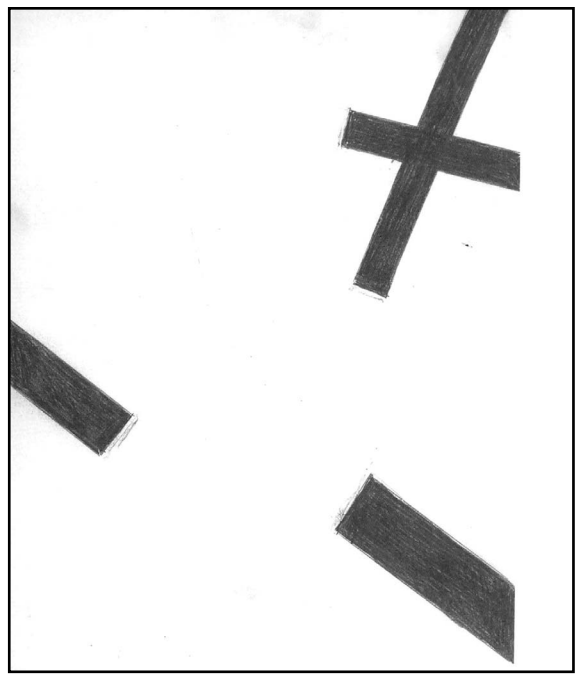

Mileusnić+Serdarević. Ivana Sajko vodi s umjetnikom intervju "do ogoljavanja", kojim je sretno nadomješten uobičajeni predgovor. Točka/linija na Petercolovim crtežima nije jednodimenzionalna, rub papira također se može percipirati kao (konturna) linija, pristajanje na njegovu prisutnost, materijalnost; takva latentna obrisna linija može biti tretirana kao aktivni formalni element umjetničkog djela: "1975. godine ucrtao sam izbore gradskih svjetala u negativu, kao raspored crnih točaka, a 1985. postavio sam prvu instalaciju sa svjetlom u kojoj sam oblik dobiven sjenom pretvorio u oblik dobiven svjetlom: *Negativ*". *Polovice* su radovi zaustavljeni u izvedbi, pritom je važno odrediti trenutak u kojoj se ona prekida, što se očituje odnosno "zapisuje" u prostoru (prema posteuklidovskoj misli da vrijeme i prostor nisu autonomne, već međuzavisne paradigme). No ako umjetnik "daje pola od onoga" što misli da je cjelina, to podrazumijeva svijest o njoj, njenu mentalnu dovršenost, nazočnost, sigurnost u ispravnost odluke: "Jedna od mojih najvećih opsesija je banalni doživljaj da stalno vidim samo fragment veće cjeline da mi cjelina izmiče, a ono što doživljavam kao cjelinu zapravo je detalj nečeg većeg". U seriji crteža *Napisana linija* iz 1978. Petercol parafrazira (diskretno ironizira) umjetničko stvaranje kao ispisivanje riječi (*lettering*), a u *Preslikavanjima* (kopiranje starih majstora i danas je sastavni dio umjetničke poduke) u "otporu spram ispovjednom" pokušava neutralizirati svjesnu kontrolu nad gestom, koja postaje "automatskom", razdvojena od vlastita traga na papiru. Niz crteža točke deskriptivnog naziva "od sredine papira za prst prema gore" ili "od sredine papira za prst nalijevo"… nastalih 1979. i reproduciranih početkom 1990-tih kao odgovor na osjećaj nemoći u kontekstu rata, odgovor je na "osjećaj šablone u postupcima koji su me isprva uzbuđivali" (serija *Dosezi*).

Crtež kao trag tijeka misli

"Petercolovi su crteži usko vezani uz akciju i odnos umjetnikova tijela prema formatu – bilo da se radi o formatu crteža, o okviru slike ili o granicama prostora". Postav izložbe osmišljen je tako da vodi gledaoca kroz "procesualnost, prostornost i tjelesnost Petercolovih crteža". U izložbenom su prostoru između željeznih stupova Gliptoteke, nekadašnje kožare s klaonicom razapete "plahte" crteža koje se može obići, sagledati sa svih strana; koji su time "oprostoreni". Transparencijom crteža s jedne stranice papira na drugu, i u obrnutom smjeru, postiže se preklopljena slika, ukida se podjela na lice i naličje slike i uobičajeni zidni postav crteža. Osim što može biti prekriven ili prožet s drugim crtežom, crtež može biti i izbrisan. Linija na Petercolovim crtežima nije denotirajuća već formalni čimbenik nepredmetnog djela, linije su u međusobnom odnosu oponašanja, suprotstavljanja, vraćanja, asimilacije, projekcije (prema Rawsonu). U iščitavanju traga geste gotovo da možemo govoriti o kinetičkom efektu, radi načina na koji crtež kontrolira (usmjerava: tok, fiksacije, tanji ili deblji trag kao početak i kraj geste, ritam) pogled promatrača – u djelo je ukalkuliran smjer i brzina percepcije djela. Petercol se izjašnjava za djelovanje "iz prožetosti nečim", iz emocije, što se može iščitati iz njegovih naizgled formalističkih djela – u smislu baratanja formalnim vokabularom umjetničkog djela: točka (ili točka koja je postala plohom: mrlja), linija, ploha, u nešarenom koloritu (crna, bijela, sive; i osnovne boje) često komponiranog prema načelu simetrije: translacije, inverzije, inačenja. Trag grafitne olovke, flomastera ili tuša na bijelom papiru u doba podražajne redundancije čovjekovog okoliša, i u tome prenapregnutosti njegovih osjetila, prihvaćamo sa zahvalnošću (iako, i kad njegovi radovi podrazumijevaju zatvoreni strujni krug, umjetno svjetlo, u svojoj redukciji formalnih elemenata imaju isti učinak): čitamo ga kao minimalističku umjetnost, geometrijsku apstrakciju ili amorfne zaobljene (*teapot*) forme, poziv na razmišljanje kroz gledanje, kontemplativni drijemež, uranjanje u primordijalnu vizualnost koja je, međutim, trag tijeka umjetnikovih misli; osjetilni i ideacijski diskurs. Z

Trag grafitne olovke, flomastera ili tuša na bijelom papiru u doba podražajne redundancije čovjekovog okoliša, i u tome prenapregnutosti njegovih osjetila, prihvaćamo sa zahvalnošću

U prošlom je broju *Zareza* tekst Ivane Mance o izložbi Željka Jermana u Galeriji PM u Zagrebu omaškom pripisan Ivi Radi Janković. Ispričavamo se objema stalnim suradnicama *Zareza*.

Pop-rasizam i mrtve prirode bujajućeg raspada

Maja Hrgović

Iako je Human Rights Film Festival ove godine programski bio slabiji od svog prošlogodišnjeg izdanja, prikazani su filmovi tematski i izvedbeno dovoljno različiti da mogu zadovoljiti znatiželju i ukus najrazličitije publike. Koncepcijom "svakom po nešto" manifestacija se približava zamišljenom modelu platforme za otvoren razgovor o ljudskim pravima u 21. stoljeću

Razmetanju generalizacijama i krutim ocjenama ne bi trebalo biti mjesta u osvrtu na filmski festival, pa ipak, svjesna toga da se neće svi složiti sa mnom, reći ću da je prošlogodišnje izdanje Human Rights Film Festivala (festivala filma o ljudskim pravima) bilo znatno uspješnije od ovoga četvrtog, koje se od 5. do 10. prosinca održavalo u Studentskom centru i net klubu Mama.

Ono što su organizatori iz URK-a i Multimedijalnog instituta isticali kao opći cilj manifestacije – kroz medij filma otvoriti medijski i javni prostor kako bi se osvijestile i što širem krugu ljudi približile neke društveno relevantne i aktualne teme – ostvareno je kroz šarolik i opsežan program. Festival je u četvrtom izdanju organiziran kao platforma koja kroz različite aktivnosti uključuje niz aktivista za promicanje ljudskih prava, a vjerojatno će uspjeti i u nakani da stvori vlastitu tradiciju, ustvari postane stalni prostor proizvodnje kritičkog javnog diskursa.

Na festivalu – koji je prvog dana u kino SC privukao pozamašan broj posjetitelja, da bi on prema kraju postupno opadao – prikazano je tridesetak filmova.

Angažirana dosada

HRFF 2006 otvorio je film *Bamako* u kojemu autor Abderrahmane Sissako, jedan od najboljih afričkih redatelja, spaja fikciju i fakciju u dvorištu svoje obiteljske kuće u gradu po kojemu je film naslovljen. Očekivalo se više od filma kojim je otvoren festival, a koji je u programskoj knjižici najavljen kao "tužna opera disidenata, arija zlodjela i britka kritika" čemerne afričke stvarnosti. Upravo je taj primamljiv opis vjerojatno privukao u SC toliko ljudi – otprilike tri četvrtine mjesta u dvorani bilo je zauzeto, što je za ovaj mali festival prilično uspjeh. Ipak, umjesto zanimljivog angažiranog uratka, koji se iz najave mogao očekivati, gledatelje je dočekala – angažirana dvosatna dosada. Mnogi su zato odustali već u prvoj polovici projekcije.

Sama ideja filma nije loša. Redatelj Sissako stavio je u fokus improvizirano suđenje Svjetskoj banci i globalizaciji koja uništava Afriku. Sudnica je zapravo otvoreno prašnjavo dvorište kroz koje ljudi tijekom suđenja slobodno šeću i bave se svakodnevnim aktivnostima – umivaju se i peru, boje odjeću, puše i razgovaraju, viču na djecu. Suđenje je mučno i iscrpljujuće, na njemu u ulozi "svjedoka" nastupaju afrički političari i političarke, školski učitelj, trgovac, nezaposlena udovica, predstavnik Svjetske banke. Njihovi su govori zasićeni šupljikavim parolama, karakterističnim za političke skupove i nisu nikakva "britka kritika", niti je zbog njih moguće suosjećati s tugom Afrike. Taj segment filma nalik je na kakvu lakrdiju Hrvatskog sabora, samo s crnim sudionicima i na otvorenom.

Iz procesa doznajemo da je zdravstvena njega u Africi dostupna samo imućnima, a bolesni siromasi umiru a da nitko zbog toga ne trepne, kako je u Maliju život koncentriran uzduž pruge koju međunarodna zajednica želi ukinuti, kako su institucije pune korupcije. Ništa novo. Najdirljiviji je trenutak u filmu onaj kad lijepa crnkinja, pjevačica, plače na pozornici dok pjeva – to je jedina snažna metafora afričke boli.

Sissako jest pokazao krivnju i amneziju u načinu na koji bogate zemlje vide Afriku, zemlju čije prokletstvo nije njezino siromaštvo nego njezino bogatstvo – ali je to učinio na najmanje efektan način, "suho" deklarativno – puštajući političare da govore ono što je film mogao bolje reći slikama, situacijama, ljudima s problemima.

Nagle promjene kineskog društva

Gledali smo i *Novi svijet*, novu interpretaciju poznate priče o Pocahontas i Johnu Smithu. Film je režirao Terence Malick, autor slavne *Tanke crvene linije*. Naracija teče kroz monologe 17-stoljetnog istraživača Smitha koji se zaljubljuje u indijansku princezu i mora se odlučiti između ostanka u koloniji koja je pred raspadom ili polaska uz rijeku, u divljinu, za Pocahontas. On odlazi, ona se zaljubljuje u drugog. *Novi svijet* je redateljski dorađen, vizualno dojmljiv, atmosferičan film, u kojemu su suptilno nagoviještene univerzalne teme o gubitku, nadmoći, nevinosti. U pozadini bajkovite priče o Pocahontas, izdiže se panorama kompliciranih odnosa između kolonizatora i domorodaca, prošarana nasiljem.

Najatraktivniji dio programa na HRFF-u dva su filma Jia Zhang-kea, pobjednika ovogodišnjeg festivala u Veneciji: *Mrtva priroda* i *Dong*. U prvome od njih, kroz dvije priče o dva para Zhang-ke se bavi svijetom kojemu se tek sprema invazija zapadne kulture: rudar Han Sanming kreće na putovanje u Fengjie, u potragu za bivšom suprugom koju nije vidio 16 godina. Pronalazi je na obali rijeke, gdje se zavjetuju da će se ponovo vjenčati. Medicinska sestra Shen Hong također traži muža kojeg nije vidjela dvije godine. Pri susretu par otkriva da je dvogodišnja razdvojenost napravila među njima prevelik ponor, pa se odlučuju na razvod. Ljubavne priče odvijaju se na podlozi društvenih previranja koje uzrokuje izgradnja brane Triju rijeka. Posljedica je, između ostalog, devastacija krajolika i onečišćenje.

Sličnom se temom – naglim promjenama kineskog društva – bavi i *Dong*, film u kojemu Zhang-ke istražuje mogućnosti dokumentarne forme. I ovdje je fokusiran na obične ljude, uhvaćene u vrtlogu društvenih mijena, a posebnim ga čini stroga ljepota kompozicije kontrapunktirana neformalnim fabularnim momentima: Jia putuje s priznatim kineskim slikarom monumentalnih platna u Bangkok. Na projektu gradnje Brane triju kanjona, (ponovo u gradu Fengjie), Liu slika polugole radnike. Prostor je uokviren zadivljujućim pejzažem u koji polako ulaze znakovi industrijskog napretka, odnosno eksploatacije. U drugom dijelu filma, nešto sasvim drugo: Liu u Bangkoku slika mlade modele, i znakovito, dva različita ciklusa dovršenih slika ipak su nekako – slična.

Bijeli teror

Od više sam ljudi čula da su s nestrpljenjem iščekivali 4. HRFF samo zbog najavljenog filma *Bijeli teror* Daniela Schweizera, posljednjeg dijela trilogije o skinheadima, mržnji i rasizmu. (Istoj trilogiji pripada i film *Stav skinheada* prikazan na prošlogodišnjem festivalu.) Iščekivanje se, mislim, isplatilo. Schweizer je strastven u istraživanju svega što se krije iza slogana "White Power" i "New Racists". Potaknuo ga je na to zaokret među radikalnim ekstremistima koji je u posljednjih pet godina postao vidljiv diljem svijeta: novi ideolozi pojavljuju se u Europi, Sjevernoj Americi, Rusiji i kako globalizacija zauzima sve čvršću poziciju, trgovci mržnjom ponovno pale vatre prošlosti – na Internetu, distribucijskim kompanijama, putem izdavačkih kuća, glazbe. *Bijeli teror* posebno se bavi SAD-om i Švedskom, zemljama koje su teško pogođene otkrićem snažnih rasističkih poticaja među mladima: neonacistička propaganda postigla je nezapamćenu publiku i pronašla plodno tlo za dalje širenje. Vrlo uznemirujući film, obilno zasićen naturalističkim scenama, prepun informacija i živopisnih slika – *Bijeli teror* nagoviješta sumornu i prijeteću budućnost, deziluzionirani svijet nejednakosti i nasilja.

Od ostalih filmova koji su prikazani na 4. HRFF-u, vrijedi spomenuti još i *Fragmente Iraka* američkog dokumentarista Jamesa Longleya koji govori o mučnoj stvarnosti zemlje pod ratnom spremom, razapetu između triju grupa – Šijita, Sunita i Kurda. U filmu *Povratak*, antologijskoj epizodi serijala *Kraljevi horora*, Joe Dante izražava protest protiv Busha i njegove vlasti, oživljava iračke veterane kako bi sabotirao nadolazeće izbore i naštetio predsjedniku koji ih je poslao u rat.

Iako je, dakle, Human Rights Film Festival ove godine programski bio slabiji od prošlogodišnjeg izdanja, prikazani su filmovi tematski i izvedbeno dovoljno različiti da mogu zadovoljiti znatiželju i ukus najrazličitije publike. Koncepcijom "svakom po nešto" manifestacija se približava zamišljenom modelu platforme za otvoren razgovor o ljudskim pravima u 21. stoljeću.

Najatraktivniji dio programa na HRFF-u dva su filma Jia Zhang-kea, pobjednika ovogodišnjeg festivala u Veneciji: *Mrtva priroda* i *Dong*. U prvome od njih, kroz dvije priče o dva para Zhang-ke se bavi svijetom kojemu se tek sprema invazija zapadne kulture

Robert Altman

Što je to kult?

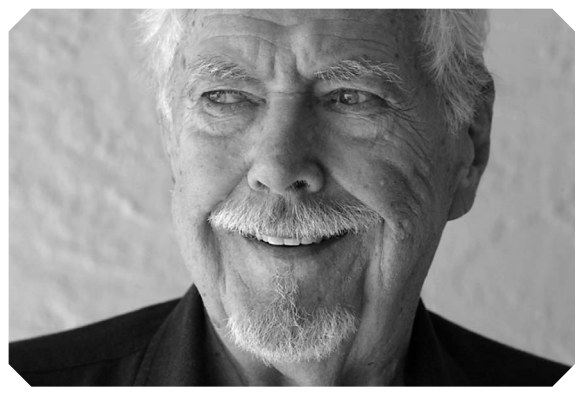

Rick Lyman

Čak i kada je bio izvan zanosa popularnosti, mnogi mladi redatelji i dalje su mu se divili kao beskompromisnom umjetniku koji se držao svoje vizije suočen s poslovnim pritiskom i koji je bio nepravedno previđan i zanemarivan od strane filmskog establišmenta koji se "debljao" na specijalnim efektima i filmovima od kojih se publika osjeća dobro

Robert Altman, jedan od najodvažnijih i najutjecajnijih američkih redatelja s kraja 20. stoljeća, filmaš čija je ikonoklastična karijera trajala više od pet desetljeća, ali čiji se biljeg osjećao najsnažnije u jednom od tih desetljeća, sedamdesetim godinama, preminuo je u ponedjeljak, 20. studenog u Los Angelesu. Imao je 81 godinu.

Njegova smrt u Cedars Sinai Medical Center bila je izazvana komplikacijama karcinoma, objavila je njegova kompanija u New Yorku, Sandcastle 5 Productions. Glasnogovornik je rekao da je Altman saznao da ima rak osamnaest mjeseci prije toga, ali je nastavio raditi, snimajući svoj posljednji film, *A Prairie Home Companion*, koji se počeo prikazivati u lipnju, a kasnije završavajući pred-produkciju novog filma koji je namjeravao početi snimati u veljači. Sredinom devedesetih Altmanu je presađeno srce, činjenica koja je javno otkrivena prvi puta prošlog ožujka dok je primao počasnog *Oscara* na svečanosti dodjele Akademijinih nagrada. Uvijek spreman na rizike sa sklonošću prema podvalama, Altman je stvorio neku vrstu *comebacka* na kraju karijere a koji je okrunjen 2001. godine filmom *Gosford Park*, s višestrukim nominacijama za *Oscara*. No, vjerojatno će biti najbolje zapamćen po nizu majstorskih filmova –njih šest u pet godina – koji su ga lansirali do istaknutog položaja među američkim redateljima i kulminirali 1975. godine s djelom koje mnogi smatraju njegovim najvećim filmom, *Nashvilleom*, složenom, karakterom ispunjenom dramom ispričanom pred pozadinom predsjedničkih predizbora.

Bili su to slobodoumni, filmovi koji pomiču granice žanra i koji su zabilježili iscrpljujuće razbijanje iluzija i otrežnjavanje sedamdesetih. Najpoznatiji je bio *MASH*, komedija iz 1970. godine smještena u poljsku bolnicu za vrijeme Korejskog rata, ali koji je očito ciljao na antiratne osjećaje koje je utjelovio Vijetnam. Njegov uspjeh, i među kritičarima i na blagajnama kino dvorana, otvorio je Robertu Altmanu put da slijedi svoje ambicije.

Godine 1971. pozabavio se žanrom vesterna, snimajući *McCabe & Mrs. Miller* s Warrenom Beattyjem i Julie Christie. Godine 1972. dramatizirao je psihološko raspadanje žene u filmu *Images* u kojemu je glumila Susabbah York. Godine 1973. okrenuo se žanru privatnih detektiva s donekle zapetljanom adaptacijom *The Long Goodbye* Raymonda Chandlera, gdje je opušteni Elliott Gould glumio Philipa Marlowa kao retro-hipika iz sedamdesetih. A 1974. godine završio je dva filma, istražujući ovisnost o kocki u filmu *California Split* i ponavljajući Dust Bowl gangstersku sagu s filmom *Thieves Like Us*.

Za razliku od većine redatelja čiji su filmovi bili najpopularniji ranih sedamdesetih – a često i samo tada – Altman nije došao u Hollywood iz kritičkih časopisa i pomodnih filmskih škola. Imao je dugu karijeru u industrijskim filmovima i na televiziji. U razdoblju koje je slavilo svježe glasove uronjene u filmsku povijest – mladi redatelji poput Francisa Forda Coppole, Petera Bogdanovicha i Martina Scorcesea – Robert Altman je bio poput njihovog ujaka boema, odgovarajući mladim buntovnicima u njihovom skeptičnom preziru prema ustaljenim konvencijama mainstream režije i filma općenito kao i establišmenta koji je to podupirao.

Većina njegovih glumaca obožavala ga je i hvalili su njegov improvizatorski stil. U najboljim danima hvalili su ga zbog njegove inovativne i prijelomne upotrebe višeslojnih filmskih zvučnih traka. Altmanov film može ponuditi brbljanje glasova koji se natječu za pozornost u pretrpanim, zadimljenim prizorima. Bila je to neka vrsta improvizacije koja je nudila svježu stvarnost umornim, teatralnim holivudskim žanrovima.

No, Altman je u Hollywoodu bio poznat i po svojim bitkama sa svima, od dužnosnika studija do vlastitih suradnika, ostavljajući iza sebe porušene mostove više od Luftwaffe. Također je patio kroz razdoblja loših kritika i praznih kino dvorana, ali uvijek kao da je ponovno uspostavljao svoj dugački korak, kao što je učinio početkom devedesetih kada je snimio filmove *Igrač* i *Short Cuts/Kratke rezove*. Međutim, čak i kada je bio izvan zanosa popularnosti, mnogi mladi redatelji i dalje su mu se divili kao beskompromisnom umjetniku koji se držao svoje vizije suočen s poslovnim pritiskom i koji je bio nepravedno previđan i zanemarivan od strane filmskog establišmenta koji se debljao na specijalnim efektima i filmovima od kojih se publika osjeća dobro.

Često su ga nazivali kultnim redateljem, a to ga je boljelo. "Što je kult?", rekao je Altman. "To samo znači nedovoljno ljudi da čine manjinu."

Uspjeh

Radnja je bila povezana sa skupinom pripitih, seksom pretjerano opsjednutih vojnih liječnika u bolnici na samoj bojišnici, preciznije, u Mobile Army Surgical Hospital/ Pokretnoj vojnoj kirurškoj bolnici. Petnaest redatelja već je odbilo taj posao. No, u dobi od 45 od godina, Altman je prihvatio posao a film, *MASH*, postao je njegov prvi uspjeh.

Publika se osobito identificirala sa stavom rušenja autoriteta nevažnih liječnika u filmu, Hawkeyja (Donald Sutherland) i Trappera Johna (Elliott Gould).

"Junaci su uvijek na strani pristojnosti i normalnosti; upravo su zato puni prezira prema birokraciji", napisala je kritičarka Pauline Kael u *The New Yorkeru*. "Oni i jesu heroji zato što su kompetentni i normalni i uljudni, i u toj luđačkoj situaciji njihova uljudnost i odvažnost uzimaju oblik delikatne komedije".

Zlotvori nisu komunistički neprijatelji nego vojni birokrati mramornog srca koje personificiraju pobožni Frank Burns (Robert Duvall) i licemjerna Hot Lips/Vruće usne Houlihan (Sally Kellerman).

Film je nominiran za pet Akademijinih nagrada, uključujući i onu za najbolji film i za Altmanovu režiju. Također je osvojio i Zlatnu palmu, najvažniju nagradu na filmskom festivalu u Cannesu 1970. godine, kao i nagradu za najbolji film godine National Society of Film Critics.

No, *MASH*-u je bio uskraćen *Oskar* za najbolji film; ta je nagrada otišla filmu *Patton*. U kasnijim godinama Altman je zaradio još četiri nominacije za Akademijinu nagradu za najboljeg redatelja i dvije za nominirane filmove za produkciju najboljeg filma, *Nashville* i *Gosford Park*. No, jedini *Oskar* kojega je dobio bio je onaj počasni u ožujku.

Robert Altman bio je ljut što je jedini *Oskar* dodijeljen *MASHU* otišao Ringu Lardneru Junioru, koji je sam pobrao sve zasluge za scenarij filma. Altman je otvoreno omalovažavao Lardnerov rad. Kasnije, kada se činilo da je Altman nesposoban ponoviti spoj uspjeha koji je kod kritičara i na blagajnama kino dvorana ostvario *MASH*, postao je gotovo preziran prema tom filmu.

"*MASH* je bio prilično dobar film", rekao je Robert Altman u intervjuu. "Nije bio ono što je 20th Century-Fox mislio da će biti. Oni su, kada su ga pogledali, izrezali gotovo svu krv iz njega. Za to sam se borio svojim životom. Slika govori sama za sebe. Postao je popularan zbog *tajminga*. Slijedom toga, smatra se važnim filmom, ali nije ništa bolji ni važniji od bilo kojeg drugog filma koji sam snimio."

Altmanovo zanimanje za filmske žanrove bilo je iskreno subverzivno. Želio ih je razoriti kako bi razotkrio ono što je smatrao njihovom netočnosti i laži. Odlučio je snimiti film *McCabe & Mr Miller* samo iz toga razloga. "Zainteresirao sam se za projekt jer ne volim vesterne", izjavio je Altman. "Zato sam snimio priču sa svim klišejima vesterna u sebi." Njegova je namjera, rekao je, bila izvući, iscijediti glamur iz Divljeg Zapada i pokazati kakav je zapravo bio – prljav, zaražen štetočinama, natopljen viskijem a njime su vladali razbojnici/ubojice s pištoljima. Njegov junak, McCabe (Warren Beatty) bio je prostodušani sanjar koji je dopustio da ga njegova nadmenost i njegova ljubav prema prostitutki ovisnoj o drogi (Julie Christie) upropaste.

"Takvi su se događaji događali", rekao je Robert Altman za vesterne općenito, "Ali ne na način na koji vam je to ispričano. Želio sam pogledati na to kroz drukčiji prozor, moglo bi se reći, ali sam ipak želio zadržati poetiku u baladi". Kritičar Terrence Rafferty smatrao je *McCabea* "jednim od najvećih filmova svoga vremena". *Nashville* je intervjuirao priče 24 lika – country-vestern zvijezde, kućanice, pijance, političke djelatnike, ekscentrične i bizarne lutalice – koji ulaze i izlaze iz života drugih ljudi u završnim danima fikcionalnih predsjedničkih predizbora. Altman se vratio takvom panoramskom pristupu s više likova nekoliko puta (u filmovima *A Wedding*, *Health*, *Short Cuts, Prêt-à-Porter* i *Kansas City*, no nikada s tako razornim djelovanjem.

"*Nashville* je radikalan, evolucijski skok", pisala je Kael u *The New Yorkeru*. "Altman nas je već priviknuo na glumce koji ne izgledaju kao da glume: uskladio nas je s komičnim suptilnostima višetračnih zvučnih sustava koji zvuk čine življim nego što je ikada bio, a on je razvio organski stil režiranja filmova koji pripovijeda priču bez glasnog udaranja o zaplet. Sada rastapa okvir tako da osjećamo kontinuitet između onoga što je na platnu i života izvan kamere".

Altmanova karijera "zastala" je nakon *Nashvillea* iako je i dalje privlačio vrhunske glumce. Paul Newman glumio je u filmu *Buffalo Bill and the Indians* 1976. godine, Sissy Spacek u *Three Women* 1977. i Newman ponovno u *Quintetu* 1979. godine. No, mišljenje kritike okrenulo se protiv Altmana u kasnim sedamdesetim godinama i njegovi su filmovi sve gore i gore prolazili na blagajnama kino dvorana.

Povratak

Konačni udarac dogodio se 1980. godine kada je Altman režirao Robina Williamsa u ekstravagantnom mjuziklu zasnovanom na stripu *Popaye*. Iako je u konačnici ostvario umjeren komercijalni uspjeh, film je ocijenjen neuspjehom jer je zaradio manje novca nego što se očekivalo i zato što je dobio gotovo univerzalno pokudu kritike. Bio je to Altmanov posljednji visoko budžetni studijski film. Altman je zadržao svoje kritičare , uključujući Kaelovu i Vincenta Canbyja iz *The New York Timesa* koji je 1982. godine nazvao Altmana jednim od "naših najvećih redatelja". No, plima se okrenula protiv njega. U filmu *Four More Eyes*, zbirci filmskih eseja iz 1980. godine, smatrao redateljevim mediokritetskim pretenzijama. "On je filmski ekvivalent umjetničkog direktora agencije za oglašavanje koji proganja galerije da njegove oči održe svježima", napisao je Kauffmann.

Godine 1988. režirao je snažnu televizijsku adaptaciju *The Caine Mutiny Court-Martial*, drame Hermana Wouka zasnovanoj na njegovom romanu *The Caine Mutiny*. Altmanova je verzija obnovila klasni sukob i antisemitizam koji je bio izbačen iz holivudske inačice iz 1954. godine u kojoj je glumio Humphrey Bogart.

Devedesete su donijele još zadovoljstva oživljavanja za Altmana. Počelo je s parom ključnih filmskih uspješnica: *The Player*, asketskom satirom zasnovanom na romanu Michaela Tolkina o okrutnom holivudskom menadžeru, i *Kratkim rezovimas*, epizodičnom dramom prepunom likova a utemeljenoj na kratkim pričama Raymonda Carvera. Ti su mu filmovi zaradili treću i četvrtu nominaciju za *Oskara* za najbolju režiju. Zatim je, 2001. godine, stigao *Gosford Park*, kompliciranа zagonetka s ubojstvom i s glumačkom ekipom koja je okrunila njegov povratak i povezala ga s Alfredom Hitchcockom, Martinom Scorseseom, Clarenceom Brownom i Kingom Vidorom kao redateljima koji su dobili najviše nominacija za *Oskara*, pet, a da nisu osvojili ni jedan.

Posljednji film Roberta Altmana, *A Prairie Home Companion*, utemeljen na dugogodišnjoj radijskoj emisiji Garrisona Keillora, počeo se prikazivati u lipnju a u njemu glume Meryl Streep i Kevin Kline u još jednoj glumačkoj ekipi.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole.
Integralna verzija teksta pod naslovom Robert Altman, Director With Daring, Dies at 81 *objavljena je 22. studenog 2006. godine u The New York Timesu.*
Oprema teksta redakcijska.

glazba

Obljetnice s figom u džepu

Trpimir Matasović

Šutej je sigurno itekako bio svjestan da se na Filharmonijine koncerte ide petkom, a ne subotom, a pomalo inertna publika ionako hrvatske skladatelje neće ići slušati samoinicijativno, nego samo ako su za koncert već platili ulaznicu u sklopu pretplate

Koncert Zagrebačke filharmonije u povodu stogodišnjice rođenja Mila Cipre, Borisa Papandopula i Ivana Brkanovića, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 2. prosinca 2006.

Zagrebačka je filharmonija znana kao jedan od onih ansambala koji hrvatsku glazbu izvodi nevoljko, reda radi, i to uglavnom kad se to očekuje zbog ovog ili onog protokolarnog povoda. Nije to ništa novo – primjedbe su na njen račun u tom smjeru stizale još i u davnim vremenima između dvaju svjetskih ratova, i otad se, zapravo, ništa nije bitno promijenilo. Ponešto je o tome u svojim tek ove godine objavljenim *Sjećanjima* pisao i već odavno pokojni skladatelj Ivan Brkanović, jedan od trojice velikih hrvatskih skladatelja rođenih prije točno sto godina. Preostala dvojica su Boris Papandopulo i Milo Cipra, a Zagrebačka je filharmonija odlučila tu činjenicu odraditi u jednom jedinom mahu, prigodnim koncertom održanim u dvorani Lisinski.

I, kako to već biva s ovim orkestrom, dug prema baštini išlo se obaviti *s figom u džepu*. Filharmonijin šef-dirigent Vjekoslav Šutej, naime, ovaj koncert namjerno nije uvrstio u neki od pretplatničkih ciklusa, i sve to kako bi, navodno, taj događaj bio dostupan svima, a ne samo pretplatnicima. No, Šutej je sigurno itekako bio svjestan da se na Filharmonijine koncerte ide petkom, a ne subotom, a pomalo inertna publika ionako hrvatske skladatelje neće ići slušati samoinicijativno, nego samo ako su za koncert već platili ulaznicu u sklopu pretplate. Rezultat je u konačnici bio očekivan – Lisinski je tom prilikom zjapio otužno poluprazan.

Značenjski rebus

Šteta je tim veća uzmemo li u obzir da je Vjekoslav Šutej složio program pristupačan široj publici, te se čak, za divno čudo, potrudio taj program i sasvim pristojno pripremiti. Doduše, Ciprin *Aspalathos* nije mu baš najbolje sjeo, vjerojatno i zato što je estetika tog skladatelja dijametralno suprotna od Šutejeve – efekt je Šuteju uvijek na prvom mjestu, a Cipri na posljednjem. S druge strane, Papandopulov *Koncert za violinu i orkestar* i Brkanovićeva *Peta simfonija* kao da su krojeni po Šutejevoj mjeri, pa su stoga i izvedbe tih skladbi bile daleko uspješnije. One su, uostalom, pokazale i kako je riječ o skladbama koje bi mirno, bez imalo zadrške, mogle funkcionirati i u redovitom koncertnom repertoaru, pa time odluka o neuvrštavanju u pretplatnički program samo još dodatno biva dovedena u pitanje.

K tome, treba dodati i da je cijeli program pokazao kako Šutej dobro zna posložiti dramaturgiju od djela koja su, bez obzira na generacijsku bliskost trojice autora, međusobno bitno različita. Cipra je tako znan kao skladatelj izrazito intelektualnog profila, čija djela redovito u sebi kriju neki značenjski rebus, dok na površinskoj razini neumorno istražuju fenomen zvuka izabranog izvodilačkog sastava. Pritom Cipra redovito, pa tako i u *Aspalathosu*, vješto balansira na razmeđi tradicije i novotnosti, ne pristajući se u potpunosti priključiti niti Šulekovom konzervativizmu, niti avangardnosti prvih bijenalskih generacija.

Brkanovića se, pak, ne baš ispravno svrstava u pripadnike takozvanog *nacionalnog stila*, premda je njemu folklorna građa tek jedno od polazišta za razvoj vlastita izraza. U tom smislu, neka od njegovih najboljih djela u dekonstrukciji folklora gotovo da dosižu postignuća Bele Bartóka. Čak je i u onim ostalima, poput *Pete simfonije*, moguće pronaći dovoljno individualnosti da se usporedbe s, recimo, Gotovcem ili Baranovićem pokazuju gotovo posve bespredmetnima.

Preopširno i amorfno djelo

Naposljetku, Papandopulova je razigrana eklektičnost već dobro poznata, jer se tog skladatelja, za razliku od Cipre i Brkanovića, ove godine izvodilo u velikim, pa možda čak i prevelikim količinama. *Koncert za violinu i orkestar* tako smo ovaj put ponovo čuli samo mjesec dana nakon što je isto djelo izveo i Simfonijski orkestar HRT-a. Dojam o samoj skladbi pritom je ostao nepromijenjen – riječ je o preopširnom i amorfnom djelu, koje, na žalost, nije na razini drugih njegovih koncertantnih skladbi. Srećom, violinisticu Sidoniju Lebar to nije omelo da interpretaciji pristupi vrlo ozbiljno, pokazujući tako da je ne samo odlična koncert-majstorica Zagrebačke filharmonije nego i jednako vrsna solistica.

Ipak, bez obzira na ukupno nešto bolju svirku nego što smo inače od Filharmonije navikli, ova koncertna večer i dalje ostavlja gorak osjećaj u želucu. Jer, nemojmo se zavaravati – izvedbe slabo poznatih a zapravo vrhunskih djela hrvatske glazbe u Filharmonijinim će programima i dalje biti samo iznimka, a ne pravilo. z

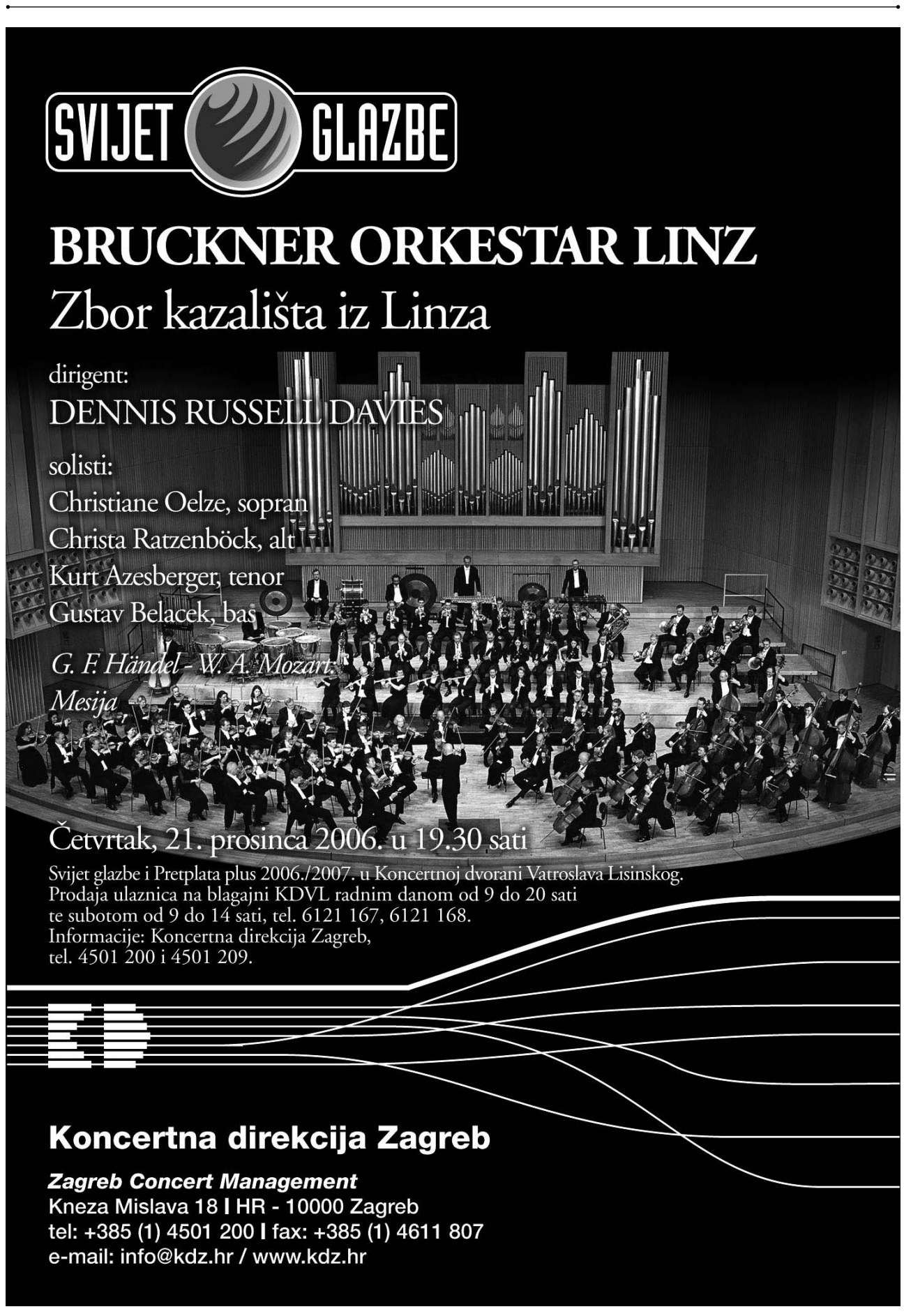

Festival koji organizatore ne zanima

Trpimir Matasović

Svakako treba spomenuti i *web site* festivala, na kojem još i danas stoji oznaka *privremena stranica*, kao i programsku knjižicu, čija je ambiciozna vizualna forma ispunjena tekstovima ograničene sadržajnosti i sumnjive pismenosti

Uz prvi Zagrebački međunarodni festival komorne glazbe, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, od 7. do 10. prosinca 2006.

U moru najrazličitijih festivala koji se redovito održavaju u Zagrebu, čini se suvišnim pokretati još jedan novi. Međutim, u slučaju prvog Zagrebačkog međunarodnog festivala komorne glazbe opravdanje ipak postoji. Naime, komorna je glazba u Zagrebu, ako već ne podzastupljena, onda redovito izvan središta pozornosti javnosti. Odgovornost za to djelomično snose i sami glazbenici – komornih sastava koji redovito nastupaju relativno je malo, a, uz nekolicinu časnih iznimki, niti njihova kvaliteta nije osobito visoka.

Da potreba za konzumiranjem komornog zvuka ipak postoji potvrđuje, pak, uspjeh dubrovačkog festivala *Julian Rachlin and Friends*. On je dijelom temeljen i na popratnom glamuru, no činjenica je da ga u nezanemarivim brojkama posjećuju i ljudi koji čine standardnu zagrebačku koncertnu publiku. Zamisao da se i u Zagrebu pokrene nešto slično, što bismo mogli svesti pod radni naziv *Monika Leskovar i prijatelji*, u tom je smislu hvalevrijedna, a konačna realizacija u umjetničkom smislu zaslužuje najviše ocjene. Jer, violinistica Susanna Yoko Henkel, koja je inicirala festival, angažirala je ne samo našu proslavljenu čelisticu nego i još četvero uistinu vrhunskim umjetnika. Na festivalu su tako, osim njih dvije, sudjelovali i violist Roland Glass, kontrabasist Božo Paradžik, klarinetistica Alexandra Gruber, te pijanist Ian Fountain, uz povremene manje doprinose nekoliko zagrebačkih glazbenika.

Snažne umjetničke osobnosti

Izbor programa sveo se, doduše, na više-manje opća mjesta komorne literature. Ali, uzmemo li u obzir da se čak i ta djela u Zagrebu inače čuju rijetko ili nikad, onda je to ovdje prije prednost nego nedostatak, pa je program svakako odigrao i određenu edukativnu ulogu. Pritom je teško izdvojiti djela koja su iskočila nadahnutošću izvedbe, pa ovom prilikom spomenimo tek gotovo antologijske interpretacije Schubertova *Pastrva kvinteta*, Brahmsova *Kvinteta za klarinet i gudače* i Mozartova *Glasovirskog kvarteta u g-molu*. Na istoj razini bili su još i nastupi Bože Paradžika i Rolanda Glassla u Schubertovim i Brahmsovim sonatama. Od šestero nositelja festivala, četvero su iznimno snažne umjetničke osobnosti, čija se veličina očituje upravo u tome što su svoju vlastitost u stanju podrediti zahtjevnom zadatku međusobnog osluškivanja i usklađivanja u komornom sastavu. Nešto više individualnosti poželjeli bismo, doduše, od Susanne Yoko Henkel i Iana Fountaina, no riječ je o finesama, čiji nedostatak nije bitnije narušio opći dojam cjeline.

Mogli bismo tako zaključiti kako je prvi Zagrebački međunarodni festival komorne glazbe bio pun pogodak, kad uz njega ne bi bio vezan jedan vrlo velik problem. Naime, manifestacija kojom bi se, uz tek nešto malo više truda, moglo bez problema ispuniti Hrvatski glazbeni zavod do posljednjeg mjesta, polučila je tek relativno skroman odaziv publike. Ponešto bi se prirađivačima moglo oprostiti na račun nedostatnog organizacijskog iskustva i skromnih financija, no greške u koracima koje su si priuštili jednostavno su prevelike da bi ih se ignoriralo.

Nedopustivi propusti

S jedne strane, marketing festivala bio je ispod svake razine – plakata gotovo da i nije bilo, a ni mediji se nisu previše raspisali, s obzirom na to da su ih priređivači o festivalu obavijestili doslovno tek dva dana prije početka. To ih, međutim, nije spriječilo da "nabiju" cijene ulaznica koje možda i odgovaraju kvaliteti programa, ali nisu u skladu niti s platežnim sposobnostima prosječnog ljubitelja komorne glazbe, a kamoli s gotovo nepostojećom prethodnom promidžbom. Svakako treba spomenuti i *web site* festivala, na kojem još i danas stoji oznaka *privremena stranica*, kao i programsku knjižicu, čija je ambiciozna vizualna forma ispunjena tekstovima ograničene sadržajnosti i sumnjive pismenosti.

Sve su to propusti koji se nisu smjeli dogoditi, posebice zato što su čak i u našem glazbenom životu već uspostavljeni kakvi-takvi standardi na području promocije i popratne opreme koncerata i festivala. Kad se, dakle, podvuče crta, može se zaključiti kako su organizatori prvog Zagrebačkog međunarodnog festivala komorne glazbe najviše naškodili sebi samima. Jer, vrhunski koncerti mogu imati smisla samo ako ih netko i dođe čuti. A ako posjećenost festivala nije bitna niti samim priređivačima, teško da će biti bitna i bilo kom drugom.

razgovor

Neda Šimić-Božinović

Užitak u glasu ili emocionalno zaposjedanje jezika

Posljednjih nekoliko godina zabilježeno je vaše sudjelovanje u kolektivnim performansima u MMC-u (Klub Palach, Galerija O.K.), Muzeju moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci te Umjetničkoj galeriji i Art radionici Lazareti u Dubrovniku. Kako ste ostvarili suradnju s tom produktivnom alternativnom scenom?

– Performanse koje sam imala prilike upoznati ranije nisu me inspirirali. Poznajem i cijenim rad Toma Gotovca, Vlaste Delimar, Marine Abramović, Beuysa, Stelarca, Olega Kulika i drugih manje ili više poznatih autora. Ipak, nikad nisam osjetila poriv za izražavanjem u tom mediju sve dok nisam imala priliku improvizirati vokalno, jednom prilikom u prostoru Galerije O.K. u vrijeme priprema za jedan kolektivni performans, kada sam prvi put iskušala svoje vokalne mogućnosti interpretacijom sasvim intuitivnog materijala na opremi koja je omogućavala modulaciju glasa i zvuka. Kako se i inače radi o akustičnom prostoru, nove dimenzije u zvuku jednostavno su me ponijele i nisam ni primijetila da su prisutni zastali i pozorno slušali i gledali. Jednostavno me ponijelo; nisam ni bila svjesna što se zapravo događa, igrala sam se kao dijete, i u tom momentu to je i bilo najvažnije. Našla sam aparaturu koja je u zvuku proširila moje glasovne, izražajne sposobnosti i moram priznati da je to i meni samoj predstavljalo iznenađenje. Nisam imala prilike prije se okušati u tom smislu. Nakon ove izvedbe prišao mi je Krešo Kovačiček, voditelj Galerije O.K., i rekao nešto u smislu da se trebam orijentirati u svom daljnjem radu upravo u tom smjeru te da bi bilo uputno surađivati na nekim projektima i s nekim drugim autorima. Tu je zapravo sve krenulo. Inače, imam određena iskustva u teatru, a i godinama sam angažirana na izvođenju poezije, kako svoje tako i drugih autora. Jasno je da netko tko se već bavi poezijom radi i na njenoj verbalnoj artikulaciji. Pjesnik je potencijalno izvođač; možda onaj koji je i najpozvaniji. U svakom slučaju ovi se mediji organski nadopunjuju tako da su barijere gotovo tek teoretske. Mislim da bi se svatko trebao okušati u nekom drugom mediju, što može biti vrlo poticajno. Čini mi se da je vrijeme samo/slikara, samo/kipara, samo/glazbenika jednostavno na izmaku. Već sutra čini mi se da ćemo svi biti multimedijalni umjetnici i kultivirati sve svoje potencijale, ne tek neku definitivnu profesiju kao sudbinu. Sjetimo se Aristotelovog pedagoškog poučka: moralno izgrađen građanin je rezultat procesa omogućavanja svestranog razvoja, ne represije. To je poanta koju nikad nije suvišno naglasiti. Uživam u onom što mogu izraziti.

Protiv atrofije tzv. poznije dobi

Tijekom vaših izvedbi publika je često zatečena vašom osobnošću, pojavom i dobi, u kombinaciji s izvedbom koja se još danas može klasificirati kao eksperimentalna. Kako ste ostvarili taj susret?

– Sigurno je da nisam u cvijetu mladosti, ali radi se o vitalitetu; ne moraju baš svi atrofirati u poznijoj dobi svoj interes za aktualno, za ono svježe, za život. Nisam možda toliko jaka kao autorska osobnost poput nekih, ali izrast ću i još se razvijam. Nikad nije kasno. Ljudi često imaju predrasude prema zrelijima i starijima. Oni bi navodno trebali u jednoj idiličnoj slici, poput komercijalnih reklama, zauzimati sasvim određen prostor i u skladu sa svojom osobnošću, statusom i iskustvom, ne previše komplicirati situaciju. Oduvijek sam aktivna, materijala ima sve više, ali je i kriterij selekcije stroži. Pokušavam izraziti svoje sadašnje biće i ako to uzima forme koje inače nisu uobičajene ili se smatraju čak alternativnim, tim bolje. Privilegija je moje dobi da se mogu nepretenciozno baviti onim što me ispunjava. Kako se izražavam u kulturnim formama koje još nisu opće prihvaćene, barem imam dovoljno prostora slobodno se izraziti, što nije garantirano u većini drugih kulturnih praksi. Moram naglasiti da sam uvijek imala potpunu slobodu izraza unutar projekata na kojima sam surađivala. Često se radilo ne o zadanom okviru, nego o suptilnom praćenju situacije i drugih aktera, što je zapravo i meni jedno veliko iskustvo. Imate jednostavno priliku upisati se u danu strukturu koja se naočigled razvija, ali sami nalazite svoje vlastito mjesto i funkciju.

Uglavnom se radilo o vokalnoj interpretaciji određenih tekstova. Tehnološki je stvar postavljena tako da moj amplificirani glas eksponencijalno kasni, zahvaljujući višestrukim *delay* efektima, što pruža sjajne

Krešo Kovačiček i Suzana Marjanić

S likovnom umjetnicom, pjesnikinjom, performericom i glumicom Teatra Rubikon razgovaramo o njezinu angažmanu u kontekstu onoga što je prepoznato kao "Nova riječka scena"

Inspiriraju me pretežito vokalne izvođačice, npr. Cathy Barberian, Laurie Anderson, Diamanda Galás, Björk, Beth Gibbons. One nisu samo sjajni vokali nego i autorske osobnosti, izvođačice koje imaju pristup intuitivnom prostoru, glasovnoj invenciji

mogućnosti intervencije u sam zvukovni *output*. Imam vremena modulirati svaki vokal ili segment materijala na način koji mi se čini adekvatan u danom trenu. Tada postajem svjesna tijeka vremena. Ponekad završim u vokalno apstraktnim prostorima, ali tekst je uvijek inspiracija; čitam ga poput partiture, ne narušavajući dimenziju značenja ili referencije već performativa. Čini mi se da je ova dimenzija jezika danas u centru interesa. Julia Kristeva u raspravi *Crno sunce: depresija i melankolija* analizira nešto što se može nazvati emotivnim zaposjedanjem jezika. Ovo je sfera mog dubokog osobnog interesa. Dekonstrukcija također. *Cut-up* metoda Burroughsa i Gysina. Inspiriraju me pretežito vokalne izvođačice, npr. Cathy Barberian, Laurie Anderson, Diamanda Galás, Björk, Beth Gibbons. One nisu samo sjajni vokali nego i autorske osobnosti, izvođačice koje imaju pristup intuitivnom prostoru, glasovnoj invenciji, dubokim slojevima bića i bitka. Ovo su glasovi koje pokušavam čuti i slušati. Krenula sam sasvim intuitivno u prostore koje prije nisam ni zamišljala, a malo opreme i efekata poslužilo je kao polje za igru koja je ispala produktivna, a kad sam krenula, ljudi su zastali. Tada mi je postalo jasno da se treba upustiti u nešto novo bez straha, bez pretenzija, bez cilja, u proces. U vrlo kratko vrijeme to je polučilo rezultate. Moje su izvedbe zapažene; primam sve više poziva s raznih strana za suradnju, ima tu i nekoliko bendova s članovima koji su vrlo mladi. To me sve raduje i zabavlja na neki način; volim surađivati s mladima. Njima je posebno iznenađujuće kako netko moje dobi može raditi na danas aktualnom glazbenom izrazu. Kontrast je ipak jedan od najjačih estetskih efekata. Nije da zlorabim ovu situaciju radi svoje promocije. Radim ono što mogu, u danim uvjetima. Nema u tome nimalo ekscentričnog. To su same pulsacije bića koje se ne predaje pred onim što nam je svima zadano. Toliko toga još treba proživjeti, izraziti, komunicirati, iako, to svi znamo, na kraju patimo od onog nedorečenog. To je usud s kojim se borimo.

Kolektivni performansi

Spomenuli ste kako je sve započelo kolektivnim performansom. O kojem je točno performansu riječ i koji su nakon njega uslijedili?

– Nastupila sam prvo u *Komadiću potonulog svijeta*, kolektivnom performansu izvedenom u Galeriji O.K. na temu poznate skladbe *Kišni razdraganci* legendarnih Termita koju je napisao Damir Martinović Mrle, u suradnji s Predragom Kraljevićem, nekad frontmanom te grupe, na gitari, uz pratnju Karla Bahtijarevića te Kreše Kovačičeka koji je maestralno transponirao uvodne stihove "Hladno je, ravno i sve bih dao da mi duša plače" u slog pravoslavnog pojanja. Ja sam cijelu skladbu dekonstruirala, zadržavajući tek ritmičku strukturu. Poslije su mi rekli da je publika bila "pometena" izvedbom. Spontani pljesak je trajao nekoliko minuta i, moram priznati, da smo se svi našli zatečeni. Gledali smo se u garderobi, iznenađeni reakcijom publike, no srećom je intervenirao voditelj Galerije i objasnio da ne trebamo izaći na bis poput rock banda ili pokloniti se publici kao u teatru. Objašnjenje je bilo jednostavno: mi smo performeri. To je bilo to. Skidajte kostime i šminku. Inače su kostimi, šminka i styling odigrali bitnu ulogu. Za to je, naravno, zaslužna Tajči Čekada koja je uvijek spremna pomoći. Družili smo se danima prije same izvedbe, no nije bilo nikakve generalne probe; krajnji rezultat nije bio stvoren planom i programom već samom situacijom u danom momentu. Moram priznati da su me kasnije osjećaji nadvladali. To je zbilja bilo nešto. Za mene to je bio ulaz u jedan sasvim novi i drukčiji svijet. U publici je tada bio prisutan i Damir Stojnić, koji me je nakon nekoliko dana kontaktirao s prijedlozima o mogućoj suradnji i kotač se pokrenuo.

Prvo sam surađivala s njim na izvedbi njegova projekta *Dreamsnake* u Galeriji O.K. gdje je Krešo imao uvodni dio s pjevanjem u svojoj maniri na podlozi *scratch*, *klicks & cuts* s najbanalnijeg dječjeg Casija, izvedba koja je zvučala začuđujuće respektabilno, da bismo Stojnić i ja naglo upali u zvučnu sliku koristeći istu *distortion* pedalu za glas i saks. Sve se odvijalo iza plastičnog zaslona koji smo pri kraju izvedbe spalili, sve u smislu kako bi se publika mogla usmjeriti prema onom doista bitnom – glazbi u ovom slučaju. Radilo se o improviziranoj glazbi, naravno, ali koji intenzitet... Saksofon je inače instrument najbliži gabaritima ljudskog glasa. Međusobno smo se pratili, dodavali dimen-

zijama, a kako je bio isti efekt u pitanju, bilo je teško razlučiti instrument od samog glasa. Slično Stockhausenovoj kompoziciji *Gesang der Jünglinge*, ali s više jazz elemenata. Naš tonac Mario se preznojavao. Nije sigurno da audio snimka postoji. Reakcija je publike bila slična. Trebali su nam sati da se smirimo.

O stvarima koje nas razdiru

Surađivali ste i u nastajanju i dva veća kolektivna performansa:* Reddies/skinscraper *u MMSU 2005. i Umjetničkoj galeriji u Dubrovniku te* An(im)omalija *Damira Stojnića u prostoru hale Marganovo u Harteri povodom Fone 05.

– Moja se uloga sastojala u vokalnoj interpretaciji sjajnog Burroughsova teksta. Riječ je o prvom hrvatskom neobjavljenom prijevodu iz 1987., koji je napravila dr. Sonja Sunde koja živi u Bergenu. Tekst je doista vrlo inspirativan. Omogućuje široki interpretativni raspon. Više glasova, različitih karaktera, više različitih raspoloženja i uzbuđenja, gesta i stavova. Kako je integralni tekst bio projiciran u pozadini kao *telloop*, imala sam slobodu izabrati dijelove koji su me interpretativno zanimali. Bilo je tu vriskova i krikova indignacije, dubokih tonova senzualnog šaptanja, valjanja tamnih masa prijetnje, laveža pasa koji su se odmetnuli od bilo kakve regulacije, zapomaganja ranjenih i rastrganih udova umirućih *zvijeri*... Umjetnost je vraška rabota. Ide do samog ruba. Kategorije više nisu tako sigurne kao u našoj dnevnoj egzistenciji. Treba razumjeti da su naše reakcije pretežito rezultat kondicioniranja, treba se potruditi izaći iz ovog sklopa uslovljavanja. Glas je najfiniji instrument i tu se svako falširanje jasno osjeća. Postaje neuvjerljivo. To je prilično zahtjevna situacija kada vas publika procjenjuje, i to publika koja vam i ne mora biti sklona. Moja je funkcija izraziti kompleksne osjećaje koji se često potiskuju. Izrazi koji ne spadaju u politički korektan idiom, već predstavljaju tamne aspekte duševnog života, one nedefinirane mase u pokretu koje su zapravo naše živo tkivo. Čak i stvari koje nas razdiru, ono čega se bojimo, iracionalno... Svojim nastupom dajem vanjski oblik ovim momentima; pokušavam izraziti ono što nam je svojstveno, unutar jedne kulturne forme koja dopušta desublimaciju, ali sve je to povezano s rizicima, nema garancija... Ishod je neizvjestan, ali uza sve strahove stojite u sebi i vjerujete jer vam tada drugo i ne preostaje... U tom trenutku to je jedina solucija.

Verzija koju smo izveli u Dubrovniku obogaćena je Ezanom u izvedbi Sebastiana Osmanija koja je bila toliko dobra da su ljudi mislili da smo je reproducirali s CD-a. Ovu su izvedbu naši prijatelji putem mobitela simultano imali priliku slušati u Rijeci. Sljedeću noć je uništena ploča na zgradi Islamske zajednice. Nastupala sam iza stakla, gdje me ljudi zapravo nikako ne bi mogli čuti da nije bilo bežičnog mikrofona. Efekt je bio pomalo bizaran – čujete, ali znate da je to moguće tek zahvaljujući upotrebi tehnologije. Zvuk je prilično realan, ali čujete nešto iz sasvim drugog prostora, s drukčijom akustikom, istovremeno gledate kroz staklo i osjećate ga kao realnu barijeru. Kao kad gledate televiziju, ali istovremeno ga percipirate i kao predmet.

Iste smo večeri Igor Večerina i ja nastupili i u Art radionici Lazareti. Večerina je vokalno interpretirao svoju poeziju dok se moja uloga sastojala u utjelovljavanju kreativne riječi, one koja je sposobna stvarati život, tj. značenje ili barem ljudske uvjete, u komunikaciji – kroz biološki ciklus: od vitalnog proboja, cvjetanja, zrenja kao kulminacije, pa sve do diseminacije, klonuća i ništavila i povratka esenciji. Na kraju sam izvela svoju pjesmu *Lica i maske* koja je prefiguracija teme.

U sklopu performansa *An(im)omalija* Damira Stojnića u Harteri interpretirala sam Swedenborgovu raspravu *De commercio animae & corporis*, poznatu raspravu u kojoj se po prvi put izlaže nebularna teorija – kako je sve u Sunčanom sustavu zapravo nastalo od Sunca.

Obnovila sam svoje poznavanje latinskog, publika je imala impresiju da je riječ o nekoj vrsti crne mise; očito je bilo prilično sugestivno... Za vrijeme deklamacije Damir Stojnić je po principu vakuuma postavljao čaše na moja gola leđa, koje su dijelom popadale i rasprskavale se u gotovo dramatičnom efektu. Nakon što su Damir i Krešo naizmjence skalpelima izrezali krugove na svojim prsima i otisnuli svoje rane na bijeli stolnjak u ovim je čašama publici posluženo vino. Čaše su stavljene unutar ovih krvavih markacija. Sebastijan je na početku izveo Ezan, Krešo je bio prekriven zlatnim pigmentom, Tajči je na visokim ljestvama vrištala iz petnih žila, pa smo strahovali da se ne onesvijesti. Na kraju je puštena video projekcija Damira Stojnića i Svena Stilinovića. Neposredno po ovoj izvedbi pozvao me Marijan Vejvoda da sudjelujem u izvedbi njegova performansa. Koliko su pripreme bile intenzivne govori i činjenica da je dan prije i dan poslije Krešo satima izvodio svoj solo čisteći kompletan prostor. Potpuno je gol sve očistio i nazvao to *Saniranje azbesta*.

Obeznačenost patnje

U osvrtu za katalog u povodu likovne izložbe i performansa koji pripremate u Sveučilišnom kampusu na Trsatu ističete sljedeće: "Sva patnja ovoga svijeta, ljudska i životinjska – nekad i danas, više nego ikad, zanimljiva je ljudima i gotovo svakom od nas, samo ako je podignuta na nivo senzacionalizma – i to od strane svih mogućih medija". Možete li navesti primjere u hrvatskoj izvedbenoj praksi u kojima je životinja snižena na razinu spektakla i senzacionalizma?

– Ono što je rečeno stoji. Toga smo svi svjesni. Danas se patnja podrazumijeva i obeznačena je. Tek ideološkom obradom ona postaje nešto važno, činjenica. Smatram da je naš socijalni konstrukt "realnosti" – što je još samo jedan drugi ideološki termin, jer se poput "istine" stvara tek u interpretaciji – nesenzibilan i manjkav, površan i banalan. Mi još nismo društvo spektakla, za to je potrebna mnogo veća akumulacija, ali pokušava se cijelo vrijeme podastrijeti jedna te ista poruka: bezosjećajnosti, krutosti, okorjelosti, otupjelosti. Očito da prolazimo intenzivan period akumulacije i redukcije. Čudim se kako se jedan rigidan sistem može tako uspješno pounutriti. Usvajamo ono što će nas najefikasnije poniziti. I najgore je što to znamo unaprijed i nemoćni smo, i podložni svakoj vrsti dominacije i manipulacije.

Kad i ako se poslužim svojim golim tijelom u svrhe izraza, bit će to isključivo po mom vlastitom konceptu. Obeznačene i impersonalne golotinje već je ionako previše. Performerima golo tijelo nije zadano, to je tek jedan od medija kojim se mogu poslužiti i izraziti pri izvedbi. Ne želim svoje tijelo predstaviti kao objekt

Jedan pijetao među tolikim brojem koji svakodnevno prolaze isti tretman nije sad toliko značajan. Ipak, osobno, priklonila bih se opciji bez nasilja i krvi. Možda to zvuči za naše uši previše politički korektno, ali mislim da će se stvari razvijati u tom smjeru.

Žena kao Krist

Ističete kako ste se okrenuli slikanju ženskih likova. O kojim je likovima riječ? Zanimljivo je da ste u uvodu za spomenuti katalog apostrofirali kako se "od pravremena pa do današnjih dana nije baš mnogo toga promijenilo za bilo koju ženu, nego je samo opterećenje veće, s tobožnjim izravnavanjem među spolovima, dok je uvažavanje kao i poštivanje čak srozano i srozava se sve više, a garantirana prava nisu često ista...".

– U praksi i u našem društvenom kontekstu koji se pred egzistencijalnom nesigurnošću od uvođenja kapitalizma – retradicionalizirao žena je još kao emancipirani identitet u procesu, i to pruža neslućene mogućnosti za razvoj u svim smjerovima. Koja šteta za neiskorišteni potencijal onih koje se po sebi nisu mogle iskazati. Ženski likovi koje slikam idealizirani su likovi žena koji izražavaju samo svoje biće. Kao u Kunderinu romanu *Život je drugdje* – izraziti stanje u kojem duša izlazi na palubu tijela. Dakle, likovi koji su nositelji agona – sudbine, projektivni likovi, jasno definirana karaktera, likovi koje situacija kleše dok se opiru usudu ili okolini. Likovi koji upisuju poziciju paradigme. Jaki i slabi, jednostavno ljudski. Naslikala sam i ženu kao Krista. Nekima bi to moglo biti blasfemično. U likovnoj umjetnosti to je sasvim prihvatljivo – jednostavna supstitucija u skladu s ikonografskim označiteljskim praksama i programima.

Pjesmu* Odapinjem strijele, *što ste je objavili u zbirci* Vitezica lutalica: stotinu pjesama, *ispisujete sljedeće stihove:* "Odapinjem strijele / Svoje neprestano, / No u živu metu – / nikad / Jer bi mi se mogla / Strijela koja / Vratiti natrag (...)". *Možete li navesti jedan od posljednjih slučajeva u kojima ste ipak željeli odapeti strijelu u "živu metu", naravno metaforički, nakon strašnog iskustva kada je prilaz vašem domu kolabirao te niste mjesecima imali pristupa i za to ste vrijeme živjeli u Domu Crvenog križa?

– Metaforički, da, ali ipak. I mene je samu zatekla tako snažna reakcija. Nakon urušavanja stepeništa i terase u zgradi u Ružićevoj ulici, našla sam se doslovno na cesti, sama, na kiši, bez ičega osim onog što sam imala na sebi. Da bude stvar gora, nešto prije toga slomila sam ruku. Osjećala sam se potpuno bespomoćno. Iskustvo s ljudima koji su mogli pomoći bilo je poražavajuće. Oni koji su bar pokušali apelirali su Gradu, poput Galerije O.K., MMC-a, Adamića, HNK "Ivan pl. Zajc" i Nove Akropole, kako bi se našlo neko rješenje ove situacije. Za neko je vrijeme mramorna ploča s natpisom "Galerija Nebeska" preseljena na moju zgradu. To je spomenuto u izvješću HDLU-a za studeni i prosinac 2005. godine. Nemam pritužbi, sada je to iza mene, iako još nije sve riješeno... Jedino ću se sjećati hladnih obroka tih mjeseci, a kosti ruke nisu postavljene i srasle kako treba.

U povodu spomenute izložbe pripremate i performans u Galeriji Nebeskoj, inače ateljeu Dragana Karla Došena. U kojem ste smjeru koncipirali navedeni performans i hoće li to biti vaš prvi autorski performans?

– Performans *Tražim čovjeka* bit će temeljen na liku Diogena u dva različita lika i glasovnim interpretacijama. To će biti moj prvi autorski rad u mediju performansa. Najavljen je za mart, tj. u vrijeme korizme 2007.

I na kraju, zašto ste odbili sudjelovati u performansu* Izbrijavanje *Damira Čargonje – Čarlija kao i u performansu* Dva Pana i Suzana, *a koji ste trebali izvesti zajedno s Čarlijem i Antoniom G. Lauerom ove godine u Opatiji (Op.Art – Quisisana festival)? Kako sam doznala od Čarlija, posrijedi je nagost koju odbijate u izvedbenoj praksi. Gdje osobno pronalazite problem u razotkrivanju tijela kao gole i čiste istine?

– Veliki dio umjetnosti govori upravo o tome. Izloženost golog ljudskog tijela ima brojne konotacije kojih treba biti svjestan. Istina je u interpretaciji jer se u tom obliku i pojavljuje, realizira ili stvara. Kad i ako se poslužim svojim golim tijelom u svrhe izraza, bit će to isključivo po mom vlastitom konceptu. Obeznačene i impersonalne golotinje već je ionako previše. Performerima golo tijelo nije zadano, to je tek jedan od medija kojim se mogu poslužiti i izraziti pri izvedbi. Ne želim svoje tijelo predstaviti kao objekt. Nemam problema s tim. Imala sam vremena naviknuti se na vlastito tijelo. Ono u što vjerujem radim s užitkom. To je i ono što će ostati. Z

kazalište

Dramska deklišejizacija sablasti ili psihoanaliza

Nataša Govedić

Ljiljana Filipović odlična je u detektiranju različitih transfera kojima bježimo od stvarnih traumatskih jezgri naše egzistencije; bilo da je u pitanju "duhovni striptiz" buljenja u sajamske lampice javne televizije ili zabadanje očnjaka u vrat etničkom susjedu

Uz knjigu Ljiljane Filipović *Javne samoće*, objavljenu u Biblioteci Tvrđa, Zagreb (glavni urednik biblioteke: Žarko Paić), 2006.

Kultura kopije koja nam stalno prijeti također je i kultura arhiva koji nas stalno spašava.
Jacques Derrida

Premda Ljiljanu Filipović nisam poznavala kao autoricu koja se primarno bavi kazalištem, barem ne u značenju "akutne" analize predstava ili "kronične" dramske teorije, knjigu njezinih eseja *Javne samoće* (2006.) obilježava duboka upućenost, pasioniranost te kompetentnost u cijelom nizu izvedbenih i dramskih fenomena. Krenimo od zanimljive razlike koju knjiga uspostavlja: *opće teatralizacije javne sfere*, u kojoj gluma kao himba postaje načelo svakodnevnog samopredstavljanja i samomarketinga, popraćenih s druge strane *pomanjkanjem drame*, odnosno pomanjkanjem mogućnosti scenskog samosagledavanja, na koji je spala medijska rasprodaja "katarze" (izvedba jecanja za potrebe *reality show* honorara). Teatar bi, međutim, u djelu Ljiljane Filipović želio biti mnogo više od naslovne "javne samoće" (zanimljivo je da slično paradoksalnu sintagmu kuje još jedna iznimna poznavateljica kazališta koja rijetko nastupa s teatroloških pozicija, Andrea Zlatar, u svojoj zbirci pjesama pod nazivom *Neparne ljubavi*). Teatar bi htio izmaknuti vlastitoj banalizaciji, ostavši vjeran tradiciji tragedije kao reformatorskog, koliko i solidarnog uvida. Zbog toga knjigu Ljiljane Filipović u cjelini obilježava u njoj naveden citat Hélène Cixous, točnije odgovor francuske filozofkinje na pitanje "koga ili što teatar najhitnije zahtijeva": *Velike tragične karaktere. Koji će se uhvatiti u koštac s demonima sadašnjice – mučnim događajima, bolestima duše. Koji će istražiti sadašnje likove zla. Poznato je da Zlo mijenja svoje maske da bi se održalo... Kako, kojom se kretnjom, kojim iskokom iz krvava kruga može izbjeći programiranje Povijesti?* Mogli bismo dodati kako je i stvaralački eros Ljiljane Filipović veoma srodan ovome programu: zanima je imenovanje zla, posebno zla koje prolazi pod "uobičajenu" ili "sitnu" pakost, kao i onoga koje ni ne skriva vlastiti rasizam, šovinizam, poništavanje ili ponižavanje bližnjih.

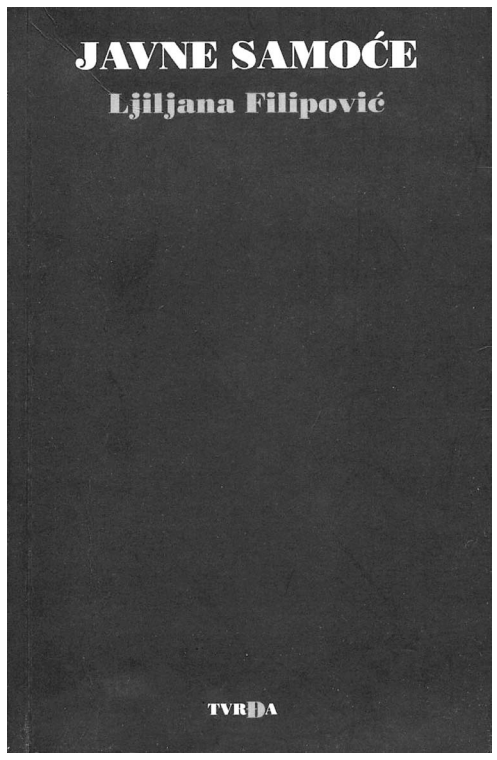

Otrežnjenost

Stil kojim piše Filipovićeva naizgled je štur: kratke, odsječne rečenice, bez mnogo ukrasa. Suhi humor. No britkost tona ne dovodi do redukcije značenja; naprotiv. Stječe se dojam otrežnjenosti, rasanjenosti, direktnosti. Aforističnosti. Ne one "eksplozivne", u duhu Karla Krausa (ili Borisa Budena), već mnogo suptilnijeg "ugriza"; primjerice rečenicama koje katkad podsjećaju na filološku kritiku nasilja iz pera anarhiste Waltera Benjamina. Autoričin saveznik nije dnevna politika, već novinski kuriozum u čijem interpretacijskom tjesnacu iznimka postaje simptom, trag patologije kao osobite vrste umjetničkog stvaralaštva (kako pojedinačnog, tako i kolektivnog). Citiram: *U srpnju 1995. godine* Die Zeit *je posvetio prilog pjevačkom idolu Morrisseyu koji, kako veli autor teksta, veliča duševnu bol svijeta.* (...) *Ali da bi sve to imalo imalo uspjeha kad Morrissey pjeva "To die by your side is such a heavenly way to die...", netko u srebreničkom paklu u istinskom očaju mora izreći "Moj jarane bolje se sam ubiti". (*Vjesnik, *23. srpnja 1995.*). Ne postoji jezik koji ne legitimira neku vrstu nasilja, pokazuje Filipović, ustvrdivši kako čak i pristojnost može biti forma pritajene agresivnosti. Ali jezik je u jednakoj mjeri i iscjeliteljski, *the talking cure*, sposoban razobličiti nasilje. Jezik *kritike* rastače jezik *propagande*. Stavovi Ljiljane Filipović izrečeni su bez oklijevanja i cifranja, *sasuti u lice*, kao da autorica naprosto "nema vremena" za distancu. Knjiga ne obiluje citatima, ali njezin je *theatrum mundi* "oplijevljen" psihoanalitičkim referencama: Filipović najčešće priziva Freuda, no prisutne su i reference na cijeli niz njegovih heretičkih učenika (ne treba zaboraviti kako je autorica 1990. posvetila knjigu antipsihijatrijskoj filozofiji Ronalda Lainga, niti da je poznavateljica Ranka, Lacana i Kristeve). Knjiga *Javne samoće* na različite je indirektne načine povezana i s domaćom teatrološkom lektirom, posebno filozofijom Lade Čale Feldman o beskonačnom uvrtanju teatralnosti u "samonadzorne" i "samosnovite" postupke (pozornica izvan nas postaje zrcalo pozornice u nama koje onda u sebi sadrži još jednu refleksivnu površinu i tako unedogled), kao i sa Župpinim *Ogledom o subjektu*, još jednom studijom paradoksalne autonomije u *bivanju odigranim*. Način na koji Filipović piše o neumitnosti egzila te egzilu kao izboru nepripadanja blizak je i usamljenički dislociranim književnim tekstovima Irene Lukšić (naravno i postkolonijalnoj teoriji Edwarda Saida), a obrana psihoanalize, posebno s obzirom na hermeneutiku književnosti, povezuje je i s književnoznanstvenim tekstovima Morane Čale. Sve ove tihe "srodnosti" ne navodim da bih osporila originalnosti *Javnih samoća*, nego zato što mi je fascinantan stupanj kolektiviteta čak i onih tekstova koji odišu voljom za apartnošću. Samoće koje postaju javnima prestaju biti onoliko "izolirane" koliko se to možda čini njihovim autoricama i autorima. Samoće u značenju autorefleksivnosti općenito među svima nama ima premalo: riječ je o gotovo privilegiranom stanju, posebno s obzirom na to koliko je rasprostranjena bolest masovno proizvedene usamljenosti. Zbog toga mi se sviđa stav Filipovićeve o samoći kao "izvornoj obitelji", u kojoj razgranati i raspjevani babilonski jezik nesumnjivo premrežuje sve naše interese (poznajemo *peep show, peep home* i *peep talk* ili virenje u tuđe genitalije, tuđe kuhinje, tuđe rečenice), s time da pozornica izricanja *ipak* zahtijeva jedinstvenu tišinu samoosluškivanja. Ne misli se u gomili, a možda čak ni u paru, kako pokazuje filozofski najdojmljiviji, možda i najtamnije intoniran esej cijele knjige, pod nazivom "Raspad kolektivnog" .

Poput paradoksa o *javnim* samoćama, *odigrano* nesvjesno više ne pripada ni zagubljenoj ni potisnutoj istini subjekta. Ono je u nemogućoj situaciji paralelne raskritosti i zakritosti: poput Ofelijina "otvorenoga groba", u koji je moguće uskakati i iskakati po želji protagonista ili publike

Prijenosi i prenesena značenja

Knjiga sadrži i veoma snažno političko mjesto: *Zamislite na trenutak svijet u kojem više nema Židova, crnaca, pedera, lezbijki, ili prema nekoj od geopolitičkih situacija, nema Alžiraca, Srba, muslimana, Hrvata, Roma, Albanaca, Kurda... Nema više onih nepodnošljivih kolega na poslu, bučnih susjeda, dosadnih poznanika, tih jezivih Drugih. Nezgoda je samo, tko vam je ostao?* Mnogi isključivi ljudi koje poznajem (o poučcima vlastite isključivosti da i ne pripovijedam) zaista se do te mjere služe logikom eliminacije "nepoželjnih" bližnjih da vrlo brzo okončaju s količinski ograničenim brojem paranoidno konstruiranih neprijatelja te prijeđu na samomržnju, čija su vrela nažalost neiscrpna. U tome je tragika destrukcije: ako se kolektivni rasizam urušava u individualnu psihozu, ubijanje u samoubijanje, poruga u samoporugu, udaljenost između Drugoga i Mene neprestano se smanjuje, umjesto povećava. Ljiljana Filipović odlična je u detektiranju različitih transfera kojima bježimo od stvarnih traumatskih jezgri naše egzistencije; bilo da je u pitanju "duhovni striptiz" intelektualaca ili općenarodno buljenje u sajamske lampice javne televizije ili zabadanje očnjaka u vrat etničkom susjedu. Biti *negdje drugdje*, biti *netko drugi*, točno zamjećuje u *Javnim samoćama* citirani Marlon Brando, doista je prastari nagon, "stariji od kurvanja". U takvoj konstelaciji, biti glumac doista znači biti *javno razapetim* "mnogostvorom", odnosno pristati na vlastitu rastrganost rukama gomile (nije čudno da je lakše *glumiti glumu*, negoli se prepustiti okrutnom kazališnom obredu rastjelovljenja). Drama, međutim, ismijava naše skrivanje pod maske "jednostrukosti" i njezina konformizma; drama zahtijeva suočenje s hordama barbara u vlastitu dvorištu.

Zbog toga i jest neusporedivo slabije omiljena od "tuđe sramote" pod etiketom *Big Brothera*.

Antifeminizam psihoanalize

U tekstu "Što muškarac hoće" , ali i u svim ostalim esejima *Javnih samoća*, Ljiljana Filipović nedvojbeno progovara i kao feministica i kao psihoanalitičarka, s jednim bitnim pomakom: potpuno je svjesna manipulacije "ženskim pitanjem" od psihoanalitičkog establišmenta. Štoviše, esej "Što muškarac hoće" uz malo obimniju referencijalnu obradu, mogla bi postati znanstvena studija o medicinskom i psihoanalitičkom degradiranju te strukovnom isključivanju kolegica psihoanalitičarki, kojoj se jednostavno ne nazire kraja. Riječima autorice, koja izravno odgovara Freudu na pitanje *što žena hoće*: "Je li tajanstvenost nužno pristajanje na nevidljivost, na tihu prisutnost, dok je *javno* tek pristajanje na *kozmopolitenovsko* izražavanje ženske orgazmičnost kao potvrda onog – tu sam da udovoljim? Pritom je sad već banalna primjedba i isprika da je psihoanalitički sustav muško otkriće". Zanimljivo je da ni na ovom mjestu ni drugdje u knjizi autorica ne ulazi u raspravu s Žižekovim tumačenjima kulture; niti onima na temu rodne diskriminacije unutar struke, niti drugim parolama na zidu zaslužene međunarodne slave slovenskog lakanovca. Znači li to da joj je Žižek ipak "nedodirljivi autoritet" ili da je autorici jednostavno dijaloški nezanimljiv? Osobno, voljela bih da Ljiljana Filipović, nakon točnog pregleda očinske kastracije u vlastitoj struci obavljene u *Javnim samoćama*, napiše knjigu upravo o Slavoju Žižeku, dakako iz pozicije feminističke psihoanalize. Žižeku sugovornice ne mogu naškoditi, a možda bi hvatanje u koštac s psihoanalitičkim guruom današnjeg vremena imalo i zanimljivih emancipatorskih posljedica. Ako za nikoga drugoga, onda za autoricu. Što se, pak, tiče suvremenih feministica i psihoanalize, vrijedilo bi istražiti zašto toliki broj utjecajnih filozofkinja (Irigaray, Kristeva, Butler – da nabrojimo samo prve dame) veoma oprezno raskidaju s rodno opresivnim vokabularom očeva struke, pokoravajući se, da se poslužimo terminom Butlerove, "pastorskom autoritetu" Slova o Sublimaciji.

Nije čudno da je lakše *glumiti glumu*, negoli se prepustiti okrutnom kazališnom obredu rastjelovljenja. Drama, međutim, ismijava naše skrivanje ispod maske "jednostrukosti" i njezina konformizma; drama zahtijeva suočenje s hordama barbara u vlastitu dvorištu. Zbog toga i jest neusporedivo slabije omiljena od "tuđe sramote" pod etiketom *Big Brothera*

"But Narcissus you're not allowed to choose yourself."

Sablasti vlasti

Ljiljana Filipović u svojoj se najnovijoj knjizi bavi i Shakespeareovim tekstovima, posebice *Hamletom* i *Kraljom Learom*, čija je povezanost s psihoanalitičkim kanonom općepoznata: Freud i Lacan pripadaju među najpasioniranje dvadesetostoljetne tumače i "prepisivače" Shakespearea. Likovi iz Shakespeareovih tragedija, Hamlet *über alles*, odavno su postali (i ne samo) psihoanalitičkim paradigmama, pa je utoliko važnije vidjeti kako ih tretira Filipović. Leara – anagramatski, kao *real*, lakanovsko realno (sve ono što izmiče simbolizaciji). Hamleta pozicionira uz pomoć njegovih fantomskih naloga, kao i teorije Nicolasa Abrahama: "Ideja transgresije preko fantoma, utvare, ima implikacije koje nadilaze proučavanja individualne kao i obiteljske psihologije. (...) Ideja fantoma dijelom pomaže razjašnjenju periodičkog vraćanja političkih ideologija."

Transgeneracijski fantomi – ima li bolje definicije i za samu psihoanalizu? No isto tako i za njezinu zamku vječite regresivnosti, koju vrlo malo opravdava Freudov stav o pamćenju kao potencijalno emancipatorskoj *re*organizaciji, *re*transkripciji iskustva. Moć i nemoć psihoanalize utoliko se čine veoma sličnima: u arheologiji sablasti doista postoje principi koje vrijedi uvijek iznova narativizirati i analizirati, ali nesvjesno, posebno nesvjesno *u teatru*, neprestano "preplavljuje" vlastitu taksonomiju. Drugim riječima, možda bi između "svjesnog" i "nesvjesnog" trebalo uvesti pojam "trans-svjesnog", kao tipično performativne, kazališne zone "obuzetosti" psihičkim sadržajima koji istovremeno grabe iz *ida* i iz *superega*; dopirući u isti mah iz (teško dostupnog) lakanovskog *realnog*, ali scenski transponirajući i vladajuću političku disciplinu. Ljiljana Filipović vjerojatno se ne bi složila s mojim pojmovnikom, budući zapisuje: "Možda nesvjesno nije kazalište, ali kazalište jest nesvjesno". No, kao i njezine *javne* samoće, *odigrano* nesvjesno više ne pripada ni zagubljenoj ni potisnutoj istini subjekta. Ono je u paradoksalnoj situaciji paralelne raskritosti i zakritosti, poput Ofelijina "otvorenoga groba", u koji je moguće uskakati i iskakati po želji protagonista ili publike. Štoviše, često se dogodi da borilačke tehnike i akrobacije *oko* groba nekako "preskoče" i sam proces žalovanja, kao vječitu temu i *Hamleta* i psihoanalize.

Igra bez sudjelovanja

Za kraj: usporedimo li *Javne samoće* sa zbornikom *Psychoanalysis and Performance* (2001.) Patricka Campbella i Adriana Keara, premda se potonja zbirka studija kod Ljiljane Filipović referencijalno ne spominje, zaključiti nam je da dolazi do jakog tematskog podudaranja s interesima hrvatske autorice. Psihoanalitička scena očito njeguje cijeli niz interpretacijskih lajtmotiva: od pitanja cenzure, aktivizma i ideologijske kritike, fokusa na jezik vica i maligne spektakularizacije javne sfere, do tretmana predstave kao "javnog sna". U oba slučaja, u prvom je planu metateorijska refleksija, *psihoanaliza o psihoanalizi* ili *psihoanaliza o književnosti*, a ne kazališne produkcije ili pomnije čitanje dramskog teksta. Za čitateljice zanesene izvedbenim sablastima poput mene, to je propust, a ne vrlina obiju publikacija. Jer, ma kako predstave bile "promašene" ili "nedostatne" u smislu razbijanja uvriježenih mehanizama osobne i političke iluzije, izvedbe su javni snovi na koje se *želim* obazirati; vidim smisla u izlaganju njihovim "pogreškama" i podbačajima; spremna sam na "kazališnu terapiju" u kojoj nema tako loše izvedbe da ne bi dovela do unutarnjeg "preslagivanja" gledateljstva.

Čak i pod jakim sedativima medijskog spektakla, moj je dojam da teatar ipak svoje uvide *mrmlja*, *sriče i bulazni* istinitije od teorije. Čime, dakako, ne odričem njihovu milenijsku povezanost.

Povratak uzbudljivo nepoznatim uspomenama

Dario Grgić

Ovaj Bookerom nagrađeni roman nalikuje dugom solu na nekom vrlo fleksibilnom instrumentu čiji raspon omogućuje izražavanje na jako dugoj skali. Dodajte tome da Banville sve radi sporo, kao kakav stari majstor, bez ikakvih intermedijalnih skečeva i *covera*. No, čitajući ga, možda pomislite kako je književnost ipak kraljica svih umjetnosti

John Banville, *More*; s engleskoga prevela Mia Pervan; Disput, Zagreb, 2006.

Banvilleov Bookerom nagrađeni roman *More* engleska je kritika opisivala kao tranzicijsko djelo ovoga višestruko nagrađivanoga pisca – Banville je prije Bookera dobio *Guardianovu* nagradu, nagradu James Taid Black, Guinness Peat Aviation Book Award itd. – no u jednoj je stvari on ostao vjeran sebi: i ovdje je, kao u nekim njegovim prethodnim romanima, npr. romanu *Eclipse*, središnja figura njegove proze lik kojega opsjedaju ideje, motivi i likovi iz prošlosti. Nešto slično kao u Bergmanovu filmu *Divlje jagode*, gdje imamo profesora koji odlazi po nagradu za životno djelo, i gdje se njegov put pretvara u svojevrsno unutarnje hodočašće, što rezultira katarzom. Bergmanov profesor putuje sa svojom snahom, od koje prvi put čuje da je zapravo samoživi gad koji uopće ne obraća pozornost na potrebe svojih bližnjih, nego škrto i samoljubivo prelazi preko njih, redovito udovoljavajući svojim potrebama. Vrhunac filma šetnje su Bergmanova lika među sjenama iz prošlosti: kada počne hoditi među obrazinama od kojih se nekoć sastojao njegov život film prerasta ishodišni zabavljački žanr i postaje autentično svjedočanstvo kako košmarne mogu biti naše potrage za sobom, točnije, naša svođenja računa, gdje smo mi ujedno i naručitelj i konzument i posluga. Bergman je volio takva seciranja, volio je, osim uopćenih i nategnutih filozofiranja kakvima je krcat njegov *Sedmi pečat* također i spuštati batiskaf u duše svojih protagonista: sjetimo se samo njegova filma *Persona* u kojemu kao posljedica brojnih inhibicija, od osobnih do društvenih, glavna junakinja gubi moć govora, ili njegova posljednjeg *masterpiecea*, *Fanny i Alexander*, prave strindbergovske analize gvozdenih obiteljskih lanaca. On je bio redatelj dobrano naslonjen na spisatelje prethodnih generacija, naglašeno – unatoč ulaženjima i izlaženjima iz svijeta onoga što je *in* – orijentiran na takozvano kulturalno naslijeđe; volio je Dostojevskoga, spomenutog Strindberga, a doma nije slušao radio nego Mozarta.

Unutarnji tektonski poremećaji

Prvi okus koji biste mogli osjetiti čitajući Banvillea upravo je ta vrsta kulturalnog štiha s pedigreom. Njegovi tipični junaci uglavnom su likovi koji s izvjesnom dozom sladostrašća poniru u svjetove duše, opijajući se isparavanjima koje je u stanju proizvesti rafinirani duh. Glavni junak njegova romana *More* povjesničar je umjetnosti koji se vraća u gradić u kojemu je ljetovao kao dječak, i gdje je doživio iskustvo prve ljubavi. Banville je dovoljno ironičan i prefrigan da tu priču ispriča u (barem) dvostrukom osvjetljenju: njegov se junak isprva zaljubljuje u majku pa u kći, paralelno s time pratimo sve složeniji odnos između njega i njegove kćeri, a sve što se događa – buđenje života i samosvijesti iz mladosti, formiranje njegova "ja" – zasjenjeno je smrću njegove supruge. Kuća u kojoj su živjeli stalno mu izgleda kao da je iz nje netko netom izjurio, hodnici i sobe pulsiraju od uspomena, a po eventualni lijek on odlazi u gradić na obali mora, gdje je nekoć boravio s roditeljima, ne bi li se tamo pokušao nekako skupiti na hrpu.

Naravno da je njegov dolazak – a riječ je o čovjeku koji je svjestan da je cijeli život proveo u svojevrsnom skloništu od života, skloništu koje ga nije lišilo tamnih strana – prouzročio unutarnje tektonske poremećaje: kada započne sa šetnjama prostorom svoga sazrijevanja dogodi se da davno ostavljeni ljudi i događaji počnu cvjetati u njegovoj nutrini. Sazrijevanje kod Banvillea, međutim, nije jednosmjeran proces za koji je dosta ostaviti vrata duše otvorenima, za koji dostaje puko starenje; dubine uspomena u koje se njegov lik polako ali sigurno spušta "uzbudljivo su nepoznate", i hodeći kroz taj "gar i suro srebro" negdašnjih zgoda, on se bolno i mučno, korak po korak, približava točkama na kojima rade nesmiljeni unutarnji kalkulatori. Istine koje njime odzvanjaju nipošto nisu ugodne, a neke od njegovih konstatacija upućenih samome sebi u brk, npr. fakat da je obraćao pozornost na bogatstvo svoje buduće supruge ili da je cijeloga života samo pokušavao izdupsti rupu u kojoj bi konformistički proveo svoj vijek, iznimno su direktne i nelakirane.

Nastavljanje Prousta

Banville, kao što vam je poznato, do ovoga romana nije bio prevođen na hrvatski jezik, a osim *Mora* bilo bi zgodno kada bi se netko odlučio na prevođenje spomenutog romana *Eclipse*, jer je susret Banvillova junaka sa sjenama prošlosti u tom romanu možda još radikalnije izveden. On je pisac koji vas neće iznevjeriti – pod pretpostavkom da brzopleto ne pomislite kako je sve to dosadno i sporo – njegova rečenica vijuga kao kakva moćna i svim stranama svijeta sklona rijeka koja se prelijeva preko pragova vaše svijesti. To znači da su njegovi radovi uokvireni vizijom, da je toj viziji – u njegovu slučaju riječ je o svojevrsnom nastavljanju procesa koji je započeo Proust sa svojim kolačićem *madelaine* – koja dominira većinom njegovih uradaka, osnovna orijentacijska točka znanje koje o sebi i svijetu pokušava sakupiti glavni lik, što, naravno, ne znači da su svi ostali likovi u službi toga stjecanja.

Iako strogo orijentiran oko takozvanog pomnijeg, budnijeg života, Banville definitivno ne piše prozu koju je moguće čitati u pragmatičkom ključu. To je prije jedan dugi solo na nekom vrlo fleksibilnom instrumentu napravljenom od meka drveta čiji raspon omogućuje izražavanje na jako dugoj skali. Dodajte tome da on sve radi sporo, kao kakav stari majstor, bez ikakvih intermedijalnih skečeva i *covera*, pa ćete možda steći približnu sliku o piscu koji se za literaturu zalaže isključivo literarnim sredstvima. Čitajući ga, možda pomislite kako je književnost ipak kraljica svih umjetnosti.

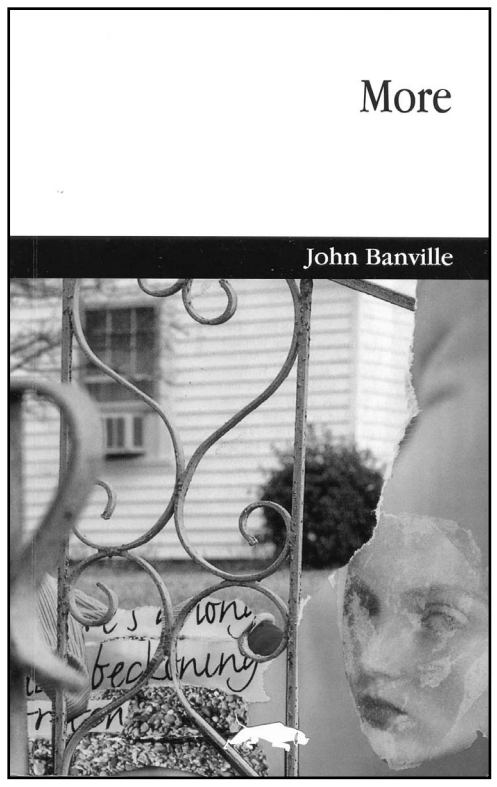

Banvilleova rečenica vijuga kao kakva moćna i svim stranama svijeta sklona rijeka koja se prelijeva preko pragova vaše svijesti. To znači da su njegovi radovi uokvireni vizijom, da je toj viziji koja dominira većinom njegovih uradaka, osnovna orijentacijska točka znanje koje o sebi i svijetu pokušava sakupiti glavni lik

Sazrijevanje kod Banvillea nije jednosmjeran proces za koji je dosta ostaviti vrata duše otvorenima, za koji dostaje puko starenje; dubine uspomena u koje se njegov lik polako ali sigurno spušta "uzbudljivo su nepoznate", i hodeći kroz taj "gar i suro srebro" negdašnjih zgoda, on se bolno i mučno, korak po korak, približava točkama na kojima rade nesmiljeni unutarnji kalkulatori

Komunizam orgija i ljubavi

Steven Shaviro

U ovom pornografskom romanu klasika znanstvene fantastike "neformalni sustav" seksualne energije nužan je za pojavu bilo kojeg "formalnog sustava", bilo koje logike i poretka, o kojima govore filozofski ulomci romana. Pritom Delany raskida s utopijom, idejom iz šezdesetih o seksu kao iskupljujućem, ali i s antiiskupljujućim argumentima što su ih ponudili *queer* teoretičari

Samuel R. Delany, *The Mad Man*; Richard Kasak Books, 1994.

The Mad Man Samuela R. Delanyja izvanredan je tekst, pornografska fantazija i filozofska meditacija u isto vrijeme. Ponovo sam ga čitao jer nisam bio sasvim zadovoljan onim što sam napisao o knjizi u svojem prošlom tekstu o pornografiji (*Zarez* 193).

Delany naziva knjigu (u svom uvodnom *Disclaimeru*) "pornoutopijskom fantazijom: niz ljudi, događaja, mjesta i odnosa između njih koji se nikada nisu dogodili niti su se mogli dogoditi zbog čitavog niza očitih razloga"; on dodaje da knjiga govori "o različitim seksualnim činovima o čijem statusu kao prijenosnika zareze HIV-om nemamo neospornih znanja...". I, u stvari, nema analnog seksa tijekom ove pripovijetke o seksualnim odnosima među muškarcima, ali knjiga sadrži rječite, epske opise pušenja, ispijanja pišaline (i povremenog jedenja govana) zajedno s nepreglednim mlazovima sperme (jednako kao i pišaline) koji eruptiraju iz istinski divovskih kuraca. Različite vrste fetišizma također su prikazane, osobite one koje uključuju rasne stereotipe te pripovjedačevu idealizaciju beskućnika. (Delany u svom *Disclaimeru* bilježi i da bi roman koji se istinski usredotočuje na beskućnika "morao biti znatno mračniji od ovoga".)

Zbrkanost i uređenost

No, rekao sam također da je *The Mad Man* filozofska meditacija. Prilično doslovno: pripovjedač, John Marr, crni gej muškarac u svojim dvadesetim godinama, suočen s početkom epidemije AIDS-a sredinom osamdesetih, student je filozofije koji proučava život i djelo (fikcionalnog) velikog filozofa Timothyja Haslera, korejsko-američkog mislioca koji je ubijen u dobi od 29 godina, u baru s gejevima koji se prostituiraju, gotovo čitavu generaciju prije (1973., nakon Stonewalla, ali prije pojave AIDS-a).

Marr rekonstruira Haslerov život dok se upoznaje s njegovim radom, koji uključuje odnos između "formalnih" i "neformalnih" sustava: način na koji logika opisivanja apstrahira, a time i pojednostavljuje, prvobitno kaotično i složeno miješanje višestrukih podataka. Hasler sasvim izokreće tradicionalne pretpostavke o klasičnom empirizmu i dvadesetostoljetnoj pozitivističkoj i apstraktnoj misli. Za tu tradiciju, tj. za filozofe od Lockea do ranog Wittgensteina iz *Tractatusa*, svijet je moguće raščlaniti na niz zasebnih, atomskih entiteta ("ideja" ili "činjenica"), a složenost proizlazi iz načina na koje, na višoj razini, ti entiteti međusobno djeluju jedni na druge, utječu jedni na druge, tvore isprepletene kombinacije: "Prvim trima četvrtinama 20. stoljeća dominira neosporavano uvjerenje... da je stvarnost izgrađena od atomiziranih percepcija, da je jezik izgrađen od značenja i gramatičkih potencijala povezanih s pojedinačnim riječima. Tek kada stvari postanu pretjerano složene – u interakciji sustava jednog iznad drugog ili sustava protiv sustava – dojam sustavnosti se ruši".

No, Hasler tvrdi uglavnom suprotno: on dokazuje da su "široki, zbrkani, neformalni sustavi nužni da bi se razvili, na razini iznad njihove, precizni sustavi oštrih rubova, kojima je lako upravljati". Pa i više, "zbrkanost je ono što osigurava energiju koja drži bilo koji sustav unutar sebe koherentnim i stabilnim". Na taj način, Hasler je bliži kasnijem Wittgensteinu, pa i Whiteheadu, nego mainstream anglo-američkoj logičkoj i lingvističkoj analizi. (Spominjem te filozofe, a ne Derridu i Deleuzea, zato što je važno to što Delany predstavlja Haslera kao nekoga tko dolazi iz analitičke tradicije – i odstupa od nje ili je radikalizira – a ne sudjeluje u "kontinentalnoj" misli.)

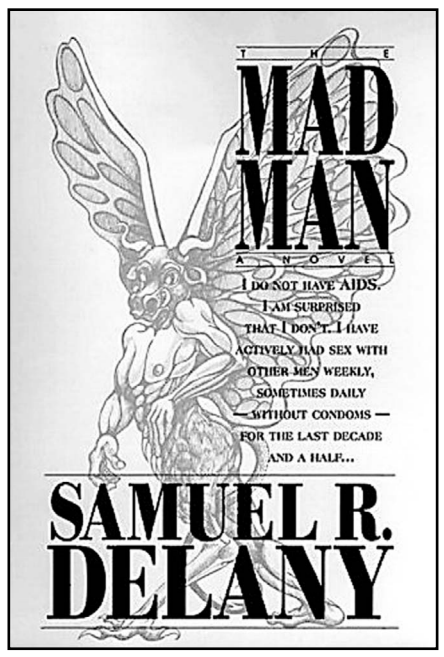

Ponavljanje tuđeg života

Pitanje je, naravno, što misliti o knjizi u kojoj se ulomci poput onoga koji sam upravo citirao izmjenjuju s dugim opisima noći "zlatnih tuševa" u Mineshaftu ili orgija u pripovjedačevu stanu koje završavaju spermom, pišalinom i govnom razmazanim po svemu, i koji zagušuju prostor svojim jetkim mirisom. Je li knjiga zasnovana na zloglasnom kartezijanskom raskolu između uma i tijela, kao između filozofskog asketizma i tjelesne potrage za užitkom? Upravo suprotno, očito je da je "neformalni sustav" seksualne energije koji knjiga opisuje nužan za pojavu bilo kojeg "formalnog sustava", bilo koje logike i poretka, od one vrste koju filozofski ulomci knjige istražuju.

Delany već dugo piše o načinima na koje "paraknjiževni" žanrovi mogu udomiti mogućnosti zanemarene u mainstream i "pravim" oblicima književnosti. Delany to uspijeva s pornografijom u romanu *The Mad Man*, baš kao što je to činio s znanstvenom fantastikom i *fantasyjem* u mnogim svojim ranijim tekstovima.

Tijekom radnje romana Marr, dok prati Haslerov život, primjećuje da ga zapravo kopira ili ponavlja – unatoč golemoj razlici između Haslerova iskustva kao gej muškarca u vremenu

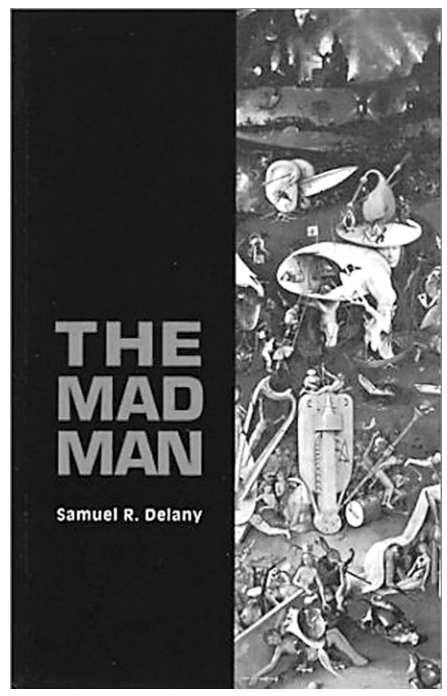

poslije Stonewalla, ali prije AIDS-a, i mnogo više ograničavajućih uvjeta s kojima se Marr suočava živeći usred epidemije.

Hasler i Marr dijele, između ostalog, naklonost prema beskućnicima; obojica se zaljubljuju u jednog takvog čovjeka, a Marr se nađe u situaciji da nesvjesno ponovno stvara situaciju koja je dovela do Haslerova ubojstva. Samo što je ovoga puta ubijen beskućnik, jer Marr ne uspijeva sebe pretvoriti (kao što je to, kako se ispostavlja, učinio Hasler, u činu istinske ljubavi) u žrtvu. Marrova sve veća identifikacija s Haslerom omogućava tradicionalni obrazac niza seksualnih prizora ili epizoda, gotovo odvojivih od glavne priče, a ipak sve intenzivnijih kako se krećemo kroz tu priču, s kulminirajućom orgijom koja osigurava neku vrstu emocionalnog klimaksa za pripovijest u cjelini. Ne znam koliko će čitatelja zaista uzbuditi pornografski prizori koji čine tako velik dio romana (moram priznati da za mene nisu učinili puno u tom smislu), ali je ključno dodati da Delany ne pokušava "iskupiti" ili "uzvisiti" pornografiju, preobraziti je u nešto "uzvišenije". On ustrajava na fizičkom uzbuđenju čitatelja: što je, naravno, upravo ono što pornografiju

Seksualna razmjena za Delanyja je oblik građanskosti i kolektiviteta, kao i niz užitaka, ili poboljšanja osjetilnog uživanja. To ne znači da su takve seksualne razmjene pitome ili ograničene. Više je smisao u tome da *nema granica* – da nema granice koju treba prijeći ili takve koja bi obilježavala nultu točku, prazninu li nedostatak, susret sa smrću

čini "niskim" i skandaloznim žanrom. U pristojnom društvu retorički bi efekti trebali djelovati samo na um, a ne i na tijelo. Dakle, ponovo, filozofske teme romana dobivaju energiju i oblik pornografskim opisima, a nisu u opoziciji s njima.

Netransgresivna pornografija

Ono što je istinski radikalno u Delanyjevoj pornografiji – kako sam primijetio već nekoliko puta – jest to što njezini intenziteti nikada nisu prisutni kao transgresivni; čitava tradicija pornografske transgresije, koja se proteže od de Sadea do Bataillea i dalje, i koja često odjekuje u naivno libertinskoj retorici velikog dijela komercijalne pornografije – ne sadrži ništa zanimljivo za Delanyja. I u stvari je nešto što njegova knjiga eksplicitno kritizira. Čak i velika pišalinom i govnima zamrljana orgija – koja je kulminirajuća seksualna scena knjige (a nakon nje slijedi ubojstvo za koje Marr nesvjesno "postavlja pozornicu", i koja kopira orgiju u Haslerovu stanu osamnaest godina prije, koja se dogodila neposredno prije samog Haslerovog ubojstva) – opisana je (nisam siguran da to mogu reći na pravi način) naturalističkim, a ne senzacionalističkim pojmovima. I time ne mislim da njezina namjera nije uzbuditi – jer to očito jest – nego da takvo uzbuđenje predstavlja u kontinuitetu sa svim ostalim aspektima života (pripovjedačeva, piščeva i čitateljeva), a ne kao neku vrstu prekida s njima. Tu čak ima i malo komedije, jer Marr mora objasniti tragove orgije u stanu svom puritanskom, heteroseksualnom akademskom savjetniku (koji se neočekivano pojavljuje u posjetu sljedećeg dana). No, smisao jest da je ta neugodna situacija u funkciji savjetnikova uskogrudnog-licemjerja-odjevena-u-liberalnost, a ne neki unutarnji aspekt same orgije.

Reći da Delanyjevo stajalište i prikaz seksa i njegova "pornoutopijska fantazija" nemaju nikakve veze s transgresijom znači reći da ih je nemoguće shvatiti u smislu bilo koje dijalektike kontradikcije, ili čak bilo kojeg postkantovskog ispitivanja granica. Seksualna razmjena (a ovdje je ima u izobilju, no nedostaje mi prostora i energije da uđem u sve to – logiku seksualne razmjene, i kako se to odnosi prema sveprisutnosti tržišne razmjene i potencijalno razlikuje od nje; u stvari je ta razlika ključ Haslerova ubojstva i ubojstva Marrova prijatelja beskućnika) za Delanyja je oblik građanskosti i kolektiviteta, kao i niz užitaka, ili poboljšanja osjetilnog uživanja. To ne znači da su takve seksualne razmjene pitome ili ograničene. Više je smisao u tome da *nema granica* – da nema granice koju treba prijeći ili takve koja bi obilježavala nultu točku, prazninu li nedostatak, susret sa smrću.

The Mad Man je roman prilično svjestan smrti, i stalno progonjen njome: smrti u obliku Haslerove smrti koja je početna točka priče, i smrti beskućnika koja je njezin zaključak, a općenitije, u sveprisutnoj stvarnosti AIDS-a u svijetu njezina pripovjedača. No, ta smrt nije ni na koji način svojstvena seksualnim činovima koje priča opisuje niti je njima prenošena nego smrt *uvijek dolazi izvana* (da upotrijebimo ili zloupotrijebimo Deleuzeov izraz). Smrt stiže u *The Mad Man* i knjiga time dobiva istinski tragičnu dimenziju. No, iako je smrt neizbježna, jer smo svi smrtni, i veća je opasnost za gej muškarce nego za mnoge druge skupine ljudi (zbog vrste društva u kojemu živimo), ipak je smrt također i *nebitna*. Nije sastavni element ni pokretač seksualne želje. Ne možemo zamisliti veći kontrast transgresivnoj – kantovskoj ili hegelijanskoj – logici de Sadea, Bataillea i tolikih drugih.

Komunistička ljubavna priča

Na taj način, Delanyjeva nas pornografija navodi na razmišljanje – *tjera nas na razmišljanje* – na načine koji su toliko daleko od naših kulturnih normi da su gotovo nezamislivi. Nemamo jezik – izvan jezika ponuđena u samom Delanyjevu tekstu – kojim bismo shvatili ono što nam on predlaže. (To je nešto prema čemu je ukazivao Foucault u kasnom razdoblju, sa svojim idejama o "tijelima i užicima" koji zamjenjuju transgresivnu logiku seksualnosti. No, mislim da nas Delany upućuje mnogo više u tom smjeru nego što je to činio Foucault.) Delany raskida s utopijom, idejom iz šezdesetih o seksu kao iskupljujućem, ali također raskida, mislim, čak i s antiiskupljujućim argumentima što su ih ponudili *queer* teoretičari kao što su Leo Bersani i (u novije vrijeme) Lee Edelman.

Drukčije rečeno, Delanyjeva pornografska vizija – način na koji su tijela i užici pojačani do točke impersonalnosti i anonimnosti – ne može biti opisana pojmovima frojdovsko/lakanovskog "nagona prema smrti". Teško mi je izraziti to jednako jasno ili teoretski kako bih to volio, ali to ima neke veze s načinom na koji su "ekstremni" seksualni činovi istodobno opisani *i* kao postizanje točke u kojoj je ego, ili ograničenje između jednog sebstva i drugog, razgrađen, tako da je iskustvo pukog intenziteta sve što preostaje, *i* kao iskustvo intimnosti, opuštanja, zajedničkosti, pa (usuđujem li se to reći?) čak i određene domaće ugodnosti.

Taj osjećaj prožima posebice jedan ulomak u romanu gdje pripovjedač citira de Sadea i Marxa (!) kako bi objasnio "sve kombinacije i permutacije toga da se svatko spetlja sa svakim" u kulminirajućoj sceni orgije. U logistici orgije dobivamo ispreplitanje Haslerovih neformalnih i formalnih sustava, baš kao što dobivamo i pritisak do točke fizičke iscrpljenosti *i* osjećaj slobodnog i laganog drugarstva, takav u kojemu zadasi znoja, pišaline i sperme bivaju "poznati i ugodni", a razmjena tjelesnih izlučevina najljepša i najljubaznija stvar koju jedno ljudsko biće može učiniti s drugim. Seksualnost je za Delanyja neka vrsta komunizma, gdje anonimni odnosi s višestrukim drugima supostoje s ekskluzivnošću i posebnom strašću (romantične?) ljubavi prema jednoj određenoj osobi. Pornoutopijska dimenzija romana povezana je s činjenicom da je roman, u posebnom smislu koji opisujem, "komunistička" ljubavna priča.

Da je *The Mad Man* nedopustiv baš u svakom diskurzivnom ili socijalnom kontekstu koji danas možemo zamisliti ne govori ništa o knjizi, nego o našem društvu i njegovim turobnim manjkavostima.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Venecija je voda, Petrograd je igra, Istanbul je tuga

Katarina Luketić

U osnovnu priču o svome odrastanju Pamuk upleće mnogo različitih toposa istanbulskog identiteta, pa su u knjizi ispisane dvije paralelne biografije: ona o piscu i ona o njegovu gradu. Pamukov se Istanbul ne može definirati kroz čvrsta određenja, on kao da ne može prijeći s jedne obale na drugu, već stalno ostaje u vremenu tranzicije, u umnažanju, u *prevođenju* iz jednoga u drugo

Orhan Pamuk, *Istanbul: grad, sjećanja*; s turskoga preveo Ekrem Čaušević, Vuković & Runjić, Zagreb, 2006.

Prijepori oko utjecaja politike u dodjelu ovogodišnje Nobelove nagrade za književnost koji su punili zapadne medije – ponajviše one u Americi gdje je očito na snazi prvi stupanj nacionalne pripravnosti kada se pojavi bilo što, pa i kulturni proizvod vezan za muslimanske zemlje – svakome tko je temeljitije pročitao knjige Orhana Pamuka zasigurno će se činiti tendencioznima. Naime, nije sporno da u djelima turskog pisca ima mnogo "političkoga", da on često problematizira povijesne i aktualne odnose između većinske i manjinske kulture, između identitetskih matrica Zapada i Istoka, ili odnose svoje zemlje prema nasljeđu Osmanskoga Carstva. No, jednako je tako nesporno da je ta "političnost" dio kompleksne tekstualne tvorevine, da ona nigdje u cijelosti ne usmjerava autorov diskurs prema jeftinom stranačkom navijanju, i da je zapravo riječ o jednoj od niti u bogatom Pamukovu pripovjednom tkanju. Uostalom, "političnost" protiv koje su zagrmjeli čistači Palače Umjetnosti karakterizira i tolika druga djela velikih svjetskih pisaca, pa izdvajanje tobožnjih *Nobelovih radikala,* kao što su Pamuk – "Turčin u Europi", ili Elfriede Jelinek – kritičarka učmale i ksenofobične austrijske građanštine, ukazuje najviše na političku, nacionalnu i kulturološku isključivost onih koji to čine.

Politička motiviranost izbora Švedske akademije vezuje se, među ostalim, i za proces vođen na turskom sudu protiv Pamuka zbog njegova otvorenog spominjanja genocida Turske nad Armencima. No, ako je uistinu taj sramotni proces ubrzao odluku Akademije, onda zbog toga možemo biti samo zadovoljni, jer je eventualno "sumnjiva" motivacija rezultirala nimalo sumnjivim izborom u smislu književne vrijednosti.

Sve to spominjem ne da bih se klanjala Nobelu; same po sebi nagrade u književnoj povijesti dugog trajanja nisu važne – koliko je samo zaboravljenih laureata nasuprot besmrtnosti jednog neovjenčanog Borgesa. Važno je ono što te nagrade trenutačno donose: intenzivno i raširenо prevođenje, čitanje, interpretiranje..., ukratko burniji književni život koji će sigurno promijeniti i atmosferu i horizont očekivanja recipijenata.

Na razvalinama Carstva

Od, za pisca prirodne a za ideologizirana čitanja kontroverzne, "političnosti" krenut ćemo i u interpretiranju autobiografske Pamukove proze. Knjiga *Istanbul: grad, sjećanja* kroz nekoliko žanrovskih formi i pripovjednih glasova ocrtava mikro-univerzum jednoga grada, njegovu mnogoliku identitetsku fizionomiju koja se ne iscrpljuje samo u uobičajenim metaforama o "gradu dvaju kontinenata", "mostu između Istoka i Zapada", ili mjestu stalne "tranzicije iz Europe u Aziju", i obrnuto. Naime, uređena i reducirana slika o gradu ugurana u okvire spomenutih metafora kroz Pamukove se zapise raspršuje u mnoštvo različitih i *neurednih* dijelova koji autentičnije ocrtavaju povijest, nasljeđe i svakodnevicu Istanbula i imaginaciju njegovih stanovnika. U osnovnu priču o svome odrastanju – vremenski od prvih sjećanja do odluke da se posveti pisanju umjesto slikanju – Pamuk upleće mnogo različitih toposa istanbulskog identiteta, pa su u knjizi ispisane dvije paralelne biografije: ona o piscu i ona o njegovu gradu.

Propast Osmanskoga Carstva, odumiranje staroga društva, osiromašenje, nacionalna previranja, zbunjenost spram naslijeđenog identiteta i zahtjeva europeizacije, različite kulturne paradigme: grčkog stanovništva, stare aristokracije, muslimana koji prakticiraju vjeru (za razliku od Pamukovih) itd., neke su od izrazitih tema kroz koje se ocrtava kulturološka posebnost toga prostora. Pamuk je svjestan da je za vanjskog promatrača istanbulski specifikum izgrađen oko njegova pozicioniranja u stvarnim i metaforičkim prostorima Istoka i Zapada, Azije i Europe, Osmanlija i Ataturkovih sljedbenika, pa on često u tekstu spominje razdijeljenost, raskorak u kojem su se našli i on, i njegovi bližnji, i cijeli kulturni krug iz kojega je potekao. Nije tu riječ o sukobljavanju, nepomirljivim krajnostima ili zatucanim binarnostima, nego o nečemu normalnom i jedinstvenom – kao što je to da istodobno možete stajati "jednom nogom u jednom, a drugom u drugome svijetu" – što čini specifikum danoga prostora i dubinski određuje ljude koji u njemu prebivaju.

U oslikavanju fizionomije grada Pamuku je posebno važna percepcija inozemnih putnika, jer mu slika u tuđem zrcalu pomaže da bolje vidi sebe i vizuru svoga grada. Kao podjednako važne uzima putničke zapise koji su otvoreni prema gradu i prema Drugome, kao i one koji su sačinjeni

prema unaprijed zadanim konstruktima i stereotipima, i u kojima bi stroži kritičar zasigurno prepoznao figure orijentalizacije. Istanbul tako čine i *Enciklopedije* Rešeta Ekrema Kočua, ali i Mellingove gravure, Gautierovi zapisi, Flaubertova mrzovoljnost zbog sifilisa zarađenog na Istoku, ili Nervalova čitanja grada kroz prizmu *Tisuću i jedne noći*.

Pamukov se Istanbul ne može definirati kroz čvrsta određenja, on kao da ne može prijeći s jedne obale na drugu, već stalno ostaje u vremenu tranzicije, u umnažanju, u *prevođenju* iz jednoga u drugo. Takav grad, misli autor, određuje sasvim svoje stanovnike; on je istodobno i inspirativan i koban, on otvara vrata (slike Bospora i Dardanela, vrata Azije) i djeluje poput utega što vuče prema dolje. U mišljenju da prostor toliko snažno određuje osobnost ima i nečega fatalističkog i ograničavajućeg; no kod Pamuka to prije treba pripisati odanosti poetiziranim slikama negoli ozbiljnoj analitičnosti. Zanimljivo je da se Josif Brodski – koji je o Istanbulu pisao prilično negativno vidjevši u njemu posvuda tragove despotizma i neslobode – sasvim drukčije odnosio prema svom rodnome gradu. Brodski piše: "Kad čovjek cijeli život živi u istom gradu, počinju ga, naposljetku, zanimati oblaci. Klima, vrijeme, svjetlosne promjene". Nakon emigriranja iz Sovjetskog Saveza, on je odlučio posjećivati gradove koji se nalaze na istoj geografskoj širini i dužini s rodnim mu Petrogradom kako bi uvidio postoji li *prokleta geografija*, neka zadanost mjestom rođenja. Za razliku od Brodskog, kojega su tijekom života sve više zanimali imaginarni prostori Univerzalne kulture, Pamuk izvan Istanbula, čini se, ne bi mogao pronaći sebe. Njemu rodni grad ostaje trajno zagonetan i zavodljiv; on ne mora poput Brodskog dizati pogled prema oblacima.

Krajolik slikan tugom

Nakon ove knjige Istanbul ostaje neraskidivo vezan uz Pamuka, kao što je primjerice Petrograd neraskidivo vezan uz Bjelog, Berlin uz Döblina, Venecija uz Manna ili Brodskog. Drukčijim, jezično manje eksperimentalnim sredstvima negoli što su to činili Bijeli ili Döblin, Pamuk uzdiže svoj grad na razinu osobita znaka, on mu daje metaforične, pa i personificirajuće osobine. Ako je za Brodskog Venecija bila voda, odraz, nestalna slika ili fantazma; ako je za Bjeloga Petrograd bio Prospekt, interakcija, karneval, igra; onda je za Pamuka Istanbul ponajprije tuga.

"Istanbulska tuga izvire iz siromaštva, poraza i gubitničkog osjećaja", piše Pamuk. Izvire iz osjećaja kaskanja, rastakanja, neprilagođenosti, iz osebujne dinamike prostora u kojem moderno vrijeme otkucava na drukčiji način negoli u Europi. Tuga prevladava u sjećanjima na slavnu prošlost, moć i raskoš, u svjedočenju o uništavanju naslijeđa jedne kulture: u požarima uništenim pašinim konacima, zapuštenim vilama uz obale Bospora, stanovima pretrpanim starudijom poput muzeja. "Taj osjećaj satrvenosti, gubitništva i tuge, kojim je propast Osmanskog Carstva obilježila Istanbul, na kraju se, makar drugim povodom i s malim zakašnjenjem – javio i u nama."

Tuga, melankolija, sporost... daju osnovni ton cijeloj knjizi, i teško je zamisliti neki suvremeni tekst koji je toliko opsjednut ugođajem, atmosferom prostora. Pamukov je Istanbul

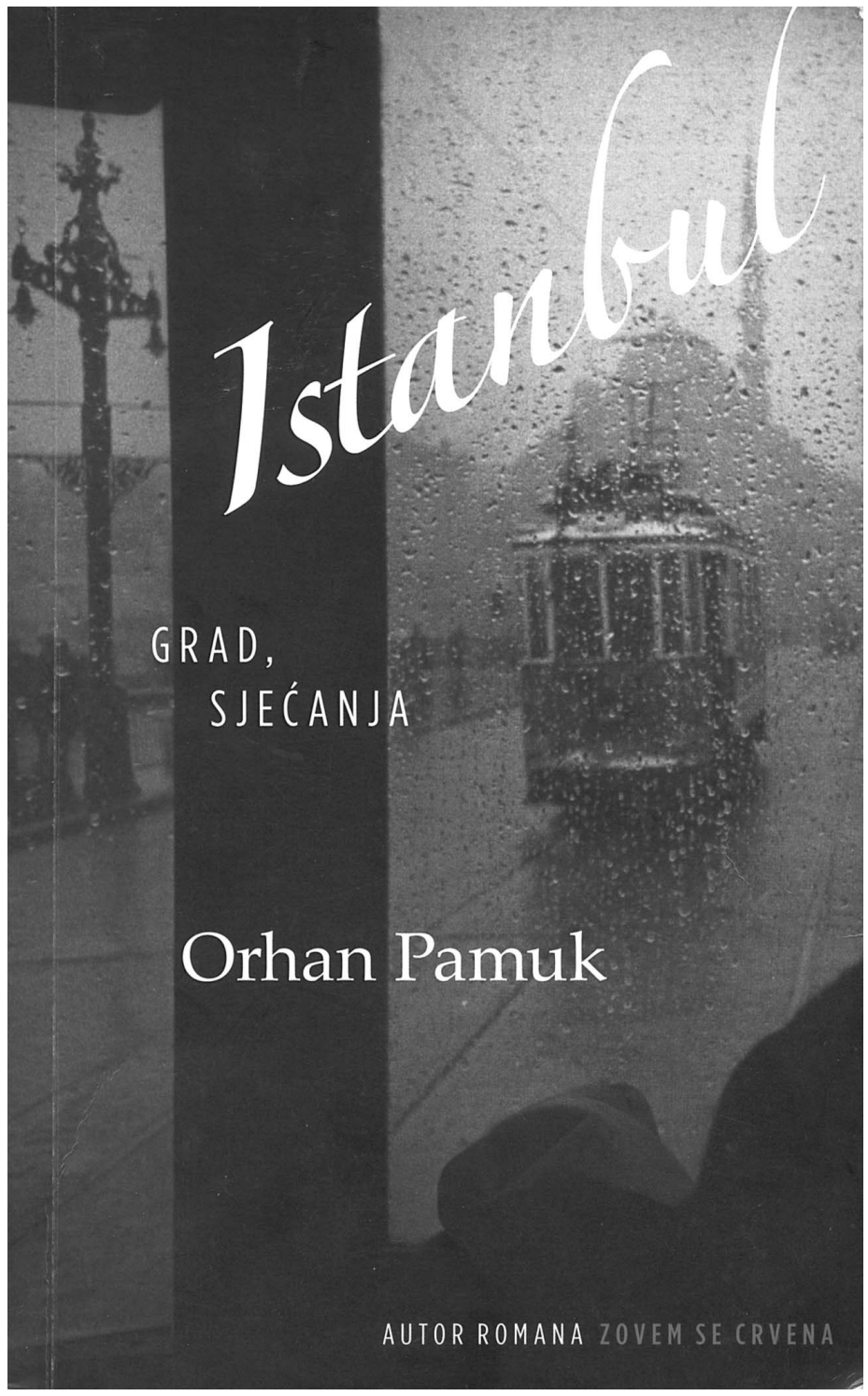

Tuga, melankolija, sporost... daju osnovni ton cijeloj knjizi, i teško je zamisliti neki suvremeni tekst koji je toliko opsjednut ugođajem, atmosferom prostora. Pamukov je Istanbul grad monokroma, vladanja crne i bijele boje, i to insistiranje na slici, opisima vanjskoga, vizualnome i njegovoj simbolizaciji dominantne su karakteristike ovoga pripovijedanja

grad monokroma, vladanja crne i bijele boje, i to insistiranje na slici, opisima vanjskoga, vizualnome i njegovoj simbolizaciji dominantne su karakteristike ovoga pripovijedanja. Autorova autobiografska metoda ne sastoji se toliko u grebanju ispod vlastite kože, koliko u izoštravanju percepcije i oslikavanju okolnog svijeta, u čemu se onda reflektira i stanje unutarnjeg ja (paralelizam između tuge grada i tuge stanovnika; propasti Carstva i osiromašenja obitelji, napuštenih kuća i usamljenosti autora). Ta je vizualnost podcrtana i ranom Pamukovom željom da postane slikar, kao što je primjetna i u drugim njegovim djelima, poput romana *Zovem se Crvena* koji ne samo da izravno tematizira odnos norme i autorske slobode u vizualnom prikazivanju (ikonoklazam i slikarstvo minijature) nego je u gradnji romana potencirano ono izvanjsko, vidljivo, slikarsko. Crno i bijelo u cijelom se *Istanbulu* perpetuiraju kroz nizove literarnih slika, ali i stvarnih fotografija grada; a kao nosivi amblemi u pamćenju ostaju autorove fascinacije snijegom i požarima, bjelinom i zgarištima.

Pohvala/ pokuda sporosti

Istanbul je tako najprije književna biografija jednoga grada, a potom i autobiografija njegova stanovnika-pisca; a u toj su biografiji o gradu najvrjedniji bogatstvo kulturološkog materijala i silina imaginacije u oslikavanju prostora. Sama pripovjedna struktura nije osobito složena, s obzirom na to da se u manje-više linearno ulančanu priču ubacuju brojne digresije i različiti žanrovski materijali, od koga su posebno zanimljivi oni preuzeti iz tadašnje svakodnevice (poput citiranih *Pisama čitatelja* ili jedinstvenog projekta *Enciklopedije Istanbula* kao svojevrsne zbirke čuda objavljivane u periodici u nastavcima). Ponekad se autor bespotrebno vraća na opisane sekvence ili ponavlja rečeno, na primjer u previše eksplicitnom spominjanju emocije tuge; a rezultat toga je razvučenost koja može zasmetati čitateljima naviklima na stilske vratolomije i pripovjedačka ubrzavanja dominantne u današnjoj zapadnoj maniri pisanja (sporiji ritam i vraćanje istim temama i istim jezičnim rješenjima primjetni su i u *Zovem se Crvena*, bez obzira na to što je riječ o sjajno ukomponiranom i kompaktnom djelu). Pripovjedačku tehniku i drukčija recepcijska očekivanja Pamuk baštini iz tradicije iz koje dolazi, a ta je tradicija sasvim sigurno uspostavila drukčije literarne kodove od ove naše. No, za razvijanje teze o širenju i sažimanju, o sporosti i ubrzanju, uopće o drukčijem odnosu prema književnom vremenu u različitim kulturnim kontekstima, ovdje nemamo dovoljno mjesta.

Za kraj vraćam se onim (ne)važnim nagradama; ovaj put ne samom Pamuku, nego njegovu prevoditelju na hrvatski Ekremu Čauševiću koji je dobio Kiklopa za najbolji prijevod u protekloj godini. I koliko god me, ponavljam, nagrade i nagrađeni ne fasciniraju, doista treba posebno izdvojiti Čauševićevo prevoditeljsko umijeće. Naime, i *Istanbul* i *Zovem se Crvena*, po mome mišljenju, spadaju među najuzornije prevedena književna djela posljednjih godina u Hrvatskoj, i to ne zbog vjernosti prijevoda, što i ne mogu procijeniti s obzirom na nepoznavanje jezika izvornika. Nego najviše zato što je u njima postignuta cjelovitost pripovjednog svijeta i pronađen jedinstveni, *drugi glas* koji nas sretno pre-vodi na ovu stranu obale. z

ČOVJEK + PROSTOR

Mjesečnik Udruženja
hrvatskih arhitekata

Novi broj 626|627
1:50 | Stvarnost

potražite u Udruženju hrvatskih
arhitekata, Trg bana J. Jelačića 3/1;
covjekiprostor@uha.hr
i u knjižarama

k

poezija

Kiosk civilizacija

Siniša Tucić

Nove domovine

Nove domovine
Beskrajni tehno
Dok se slike mešaju
Automobilska vožnja
Beskrajni tehno predeli
Beskrajne tehno planine
Električne vile Raviojle
Nedostupne preko mobilnih telefona
Džabe neko piše poruke
U automobilskoj vožnji
U tehno predelu
Gore *tehno* požari
Sve je zapaljivo
Zapaljeni kamenovi
Svetlosno se smeju
U tehno predelu
Iznenadni fluksusi
Zanesenih nomada
Od domovine do domovine
Od sajta do sajta
Tišina je zapaljiiva
Automobil je utišao motor
Točak prolazi pored bankine
Oponaša serpentine
Uvek zna kuda dalje
Uvek prolazi
Uvek fluksusi
Ultimativni protoci
Serpentine ubijaju
Svetle *tehno* kanjoni
Hidrocentrala puni strujom
Tehno muzika se čuje.
A ja sam tu.
Jadni, mali intelektualac.
Drug mi ide u manastir,
U brdo.

Ti i ja smo djeca velegrada

Ti i ja smo deca velegrada
Pored reke podno simulakruma
Odrasli smo pokraj crno-belih TV aparata
I uskočki uskočili
U virtuelnu stvarnost
U gradu postoje apoteke
U gradu postoje kartoteke
Kartoteke velikih ustanova
I svetlosni otrovi.
A gde smo mi?
Urbani izdanci
Sa rubnih područja
Otac naš
Prevozio je lubenice
Od pijace
Do pijace
Vozio je
Kroz ulice velegrada
A ti i ja
Lezali smo u njegovom kamionu
Neke noći smo proveli
Na trosedu
Ispred crno-belih televizora
Sami u stanu
Dok je on radio
Gledali smo seriju
O mladim delikventima
Koji su prepušteni
Urbanoj puštoši
A otac je vozio
I prevozio
Od pijace do pijace
Majka nam je umrla
Za dva meseca
Na materici
Tumor je pokosio
Sećaš li se
Onog dana
Kada smo je posetili
U kliničkoj sobi
I kada smo se smejali
A onda pobegli
Iz smeha u avanturu
Iz avanture u simulakrum
Crno-belog ekrana
Koji je površina
I nema dubinu
Uvek bi legli na trosed
Uskočki bi uskočili
Uključili crno-beli televizor
I zagrevali bi hladne nogice
Ispod toplog ćebeta.

Kiosk civilizacija

Šta fali kiosku
Na uglu naše ulice
Prošli smo one kišne večeri
Skupocene reklame
Mnogi ljudi
Žive od civilizacije
Civilizacija je sve
Kiosci, trafike
I telefonski brojevi
Možda je đavo
U grad ušao
I telefonski broj promenio
Sad se završava
Sa tri šestice
Tako je zahtevao
Veliki magnat
Broker na berzi
U svojim humanitarnim naporima
A kiosk
Usamljen stoji
U našu ulicu
Svaki dan ulazi
Snabdevaju nas civilizacijom
Opseg naše civilizacije
Staje u jedan kiosk
Neko rukovodi
Svakodnevno globalizuje
A ti i ja
Brojevi telefona
Menjaju naše brojeve
Ničeg drugog nemamo
Osim kioska, trafike
Na uglu naše ulice
Skontali smo svet.
Okrenimo broj.
Da se čujemo.

Soba

Pre nego što se upoznamo
I počnemo da četujemo
Preko INTERNET krstarice
Jedno preliminarno pitanje
Za tebe naravno.
Da li je kompjuter
Nama bogom dan
Ili je to sprava
Starog dobrog lucifera?
Pitanje je tako jednostavno.
Zamislimo na primer
Da sam ja Faust
A da je gotska soba
Prepuna elektronskih čipova
U kojoj doktor
Celu noć surfuje po sajtovima
Priključen na kablovski Internet
Dvadeset i četiri časa dnevno
I ne mora da gubi živce
Zato što ne može
Iz prve da se konektuje
Pretražio je mnogo sajtova
A đavo mu se javlja
Na vratima sajber sobe
Maše repom
američki zlatni retriver
Kroz Valpurgijsku noć
Uz pomoć YAHOO pretraživača.
Da li sam već samim izlaskom na sajt
Sklopio pakt sa luciferom *lično*
Ili je globalna mreža
Uvek ona sila
Koja čini zlo
Ali uvek želi dobro.
Može li se
Slika nage Margarete otvoriti
Ili mi je zato potreban
Jači modem
Za porno sajtove

Četvrto nebo

Ona dva nesrećnika mala Roma
Nađena u jedno jutro
Smrznuto ugušena
U zamrzivaču restorana studentske menze
Sahranjena na jednom velikom groblju
Daleko od grada.
Gradonačelnik je prisustvovao sahrani.
A nad gradom
Nešto se otvorilo
Pojavilo se četvrto nebo
Tvrđava se urušila
U samu sebe.

Siniša Tucić rođen je 1978. godine u Novom Sadu. Knjige pjesama: *Betonska koma* (1996) i *Krvava sisa* (2001). Objavljivao je u časopisima *Magnet*, *Transkatalog*, *Ovdje*, *Stanje stvari*, *Književni magazin*, *Polja*... Diplomirao na Filozofskom Fakultetu u Novom Sadu (Odsjek za srpsku književnost i jezik). Jedan je od osnivača Centra za novu književnost – NEOLIT. Živi u Novom Sadu.

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOM

Prilozi o gospodarstvu i multimediji, svaki na osam stranica u boji

Mmedia GOSPODARSTVO

ČETVRTKOM

Vanjskopolitički prilog na osam stranica u boji

HRVATSKA EUROPA&SVIJET

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTV vodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

7dana

UREDNIŠTVO - Telefon: 61 61 680 i 61 61 682 / Faks: 61 61 650 i 61 61 602 / E-mail: vjesnik@vjesnik.hr / MARKETING: Telefon: 61 61 709 / Faks: 61 61 709 / E-mail: marketing@vjesnik.hr

k

Noga filologa

Omnibus

Neven Jovanović
filologanoga.blogspot.com

Kako su stanovnici velegrada prva iskustva gužve, čekanja i ostalih tjeskoba modernog urbanog života doživljavali pod okriljem jednog latinskog pridjeva. Ili kako je bilo moguće da se ono najnovije prerušava baš u najstarije

Ovo je priča o povijesti jedne riječi – riječi koja je prošla brz slijed ludih transformacija, seriju evolucionih zaokreta toliko naglih da je spona između današnjega potomstva i negdašnjih rodonačelnika gotovo nerazumljiva. Istovremeno, ovo je i sasvim karakteristična pričica o modernosti.

Riječ je *omnibus.* Za nas je omnibus-film cjelovečernji film sastavljen od više samostalnih priča, često različitih redatelja; u najnovijoj upotrebi, omnibus je televizijski program sastavljen od svih epizoda sapunice iz proteklog tjedna. "Omnibus" znači, dakle, "sastavljen od više zasebnih cjelina". Ali onaj tko je učio, ili uči, latinski prepoznat će u ovoj riječi dativ ili ablativ plurala pridjeva *omnis* (koji znači "svaki" u jednini, "svi" u množini); *omnibus* bismo s latinskog preveli kao "svima".

Gdje je veza između "svima" i "sastavljen od više zasebnih cjelina"?

U konjskom tramvaju.

Javni prijevoz

Omnibus je naziv prvog organiziranog sustava javnog prijevoza; prema jednoj verziji, nastao je u Nantesu u Francuskoj 1826: Stanislas Baudry, vlasnik javnog kupališta na kraju grada, uveo je kratku kolsku liniju, kočiju koja je vozila od centra grada do kupališta. Polazište je bilo pred šeširnicom izvjesnog Omnèsa, čiji je reklamni slogan bila igra riječi *Omnès omnibus*. Baudry je ubrzo ustanovio da putnici liniju koriste i za prijevoz do usputnih stajališta, te je promijenio svoju poslovnu orijentaciju: nova *voiture omnibus* ("kočija za sve", neovisno o njihovu društvenom statusu) bila je kombinacija fijakera za najam i poštanske kočije; imala je drvene klupe duž bokova kola, a ulazilo se straga; pariški su omnibusi imali i otvorene gornje razine, sjedeća mjesta na krovu kočije.

Izum je naišao na odličan prijem; *voitures omnibus* uveli su Bordeaux 1827., Pariz 1828., London i New York 1829.; 1836. Pariz ima 16 omnibus-prijevoznika koji voze na 35 linija; u Londonu 1854., više putnika iz predgrađa ide na posao omnibusom nego parobrodom i željeznicom zajedno. (Usput, "konjski omnibus" pojavio se u Zagrebu 1844., petnaestak godina nakon Pariza i Londona; zanimljivo je da je prva linija, slično onoj Stanislasa Baudryja, vozila do kupališta i lječilišta na potoku Medveščak, kod Sv. Ksavera.)

S novom službom svijetom se širilo i ime, ali se pritom skraćivalo; već londonska novinska vijest iz 1829., javljajući da je otpočeo prijevoz iz Paddingtona do Cityja, koristi termin *omnibus,* bez *voiture;* 1832. potvrđeno je daljnje skraćivanje u oblik *bus* (oblik je za filologe monstruozan, budući da se sastoji od batrljka latinskog nastavka za padež, *-ibus*, bez traga korijena riječi – kao kad bismo "filozofija" skratili u "fija"; očito, jezične pojave ne vode uvijek računa o filologiji). Čim se oblik *bus* osamostalio, počeo je tvoriti nove složenice. Nakon 1905., kad se pokazuje isplativost motoriziranog prijevoza, javlja se "autobus" kao kombinacija automobila i omnibusa; kako od 1832. postoji omnibus koji vozi na tračnicama, predak današnjeg tramvaja, ponovni susret tračnica i omnibusa dat će šinobus, a elektrificirani omnibus/autobus bit će nazvan trolejbus; danas postoje, kao što znamo, i minibus i kombibus, *Airbus* da i ne spominjemo.

Urbani šokovi

Omnibus, koji su koristili uglavnom pripadnici srednje klase za putovanje na posao, bio je istovremeno i simptom urbanizacije 19. stoljeća i sredstvo njezina daljnjeg širenja, olakšavajući stanovnicima predgrađa i prigrađa pristup središtu grada. U omnibusu se gradski živalj svih vrsta – povezan jedino time što putuje u istom smjeru – našao, makar na pola sata, u dotad nezamislivo intimnom kontaktu, stišćući se i gurajući rame uz rame i koljeno do koljena s potpunim strancima; po prvi put u povijesti čovječanstva ljudi su bili u prilici – ili primorani – provesti neko vrijeme gledajući se *bez razgovora*. Fenomen omnibusa i s njim povezana iskustva ostali su zabilježeni u nizu karikatura Honoréa Daumiera, možda prvog kroničara novih vidova urbane neugode.

Na svaki način, omnibus je ostavljao silovit dojam na urbanu svijest. "Omnibus – taj Levijatan kolarstva – mimoilazi se s bezbrojnim kočijama brzinom munje", bilježi Théophile Gautier oko 1850.; u isto vrijeme, "putujući balkoni", gornje razine omnibusa, bile su Victoru Hugou osmatračnica za proučavanje velegrada. Ova dojmljivost omnibusa već je u prvim godinama njegovog postojanja poticala na stvaranje metafora; tako je 1831. njujorški novinar Washington Irving mogao britanski *Reform Act* ovako prokomentirati: "Omnibus velike reforme sporo se kreće." Metaforična upotreba prenijela se potom na svakovrsne velike, a raznorodne zbirke, čije su sastavnice spojene tek lakšeg baratanja radi. Tako se u britanskom Parlamentu oko 1850. javljaju *omnibus zakoni,* objedinjeni prijedlozi većeg broja posve različitih mjera; *omnibus loža* bila je kazališna loža koju su dijelili različiti pretplatnici, a *omnibus vod* električni vodič koji je iz izvora napajanja dovodio cjelokupnu energiju, za sve potrebe (odavde informatički *bus* kao niz kontrolnih putova). Oko 1920. *omnibus* se upotrebljava za zbirke raznorodnih tekstova, obično od istog autora, da bi se značenje prenijelo i na zbirke epizoda radijskih i televizijskih serijala (često sapunica), otud i na film.

Crv u ruži

Preobrazbe omnibusa – put od javne kočije do dugometražnog filma sastavljenog od više kratkih, odnosno, u drugom smjeru, do pretvorbe padežnog nastavka u samostalnu riječ – zrnce su za razgovor uz kavu; to je, da otkrijem malu tajnu, cveba koju obično ispričam kad se na tečaju latinskog uče pridjevi treće deklinacije. No jedno pitanje ostaje i pošto smo objasnili sve o omnibusu. Zašto je odabrana upravo latinska riječ?

Možemo, naravno, reći da je tako pisalo na šeširnici g. Omnèsa u Nantesu, da je ta igra riječi bila njegov, da prostite, *brand*. Ali *omnibus* se, prvo, vrlo brzo otcijepilo od Omnèsa, da bi samostalno napravio planetarnu karijeru; drugo, bilo kako bilo – kakvo je to vrijeme u kojem su latinske igre riječima *reklamni slogani*?

To je devetnaesto stoljeće. Na početku ovog teksta napomenuo sam da je pričica o omnibusu *karakteristična:* devetnaesto stoljeće, stoljeće modernosti i industrijske revolucije, stoljeće koje je svijet lansiralo u ovu orbitu u kojoj smo sada, bilo je istovremeno stoljeće koje je sve svoje inovacije – arhitektonske, industrijske, društvene – pasionirano opremalo historicističkim maskama. Devetnaesto je stoljeće vrijeme kad ljudi interijere dekoriraju u stilu antičkih Pompeja; devetnaesto stoljeće za svaki izum – fotografiju, bicikl, fonograf, automobil, panoptikum, kaleidoskop – smišlja grčki ili latinski (ili grčko-latinski) naziv. "Ljudi gotovo da su osjećali strah pred navalom novih mogućnosti, morali su ih pokopavati u teatarske dekoracije", zapaža jedan švicarski povjesničar umjetnosti, pišući tridesetih godina 20. st. Ne samo u teatralnost: ono najnovije moralo je ponijeti ruho najstarijega; ono neizvjesne vrijednosti moralo se prerušiti u tradicijom ovjerenu vrijednost.

Kao što čitatelji *Noge filologa* dobro znaju, devetnaesto stoljeće, doba industrije i modernosti, doba je i vrhunca klasične filologije, tijesno ovisne o intenzivnoj "klasičnoj naobrazbi" u školama (masovno obrazovanje u usponu i školski klasici u padu tu se susreću u točki maksimalne moguće harmonije). Kad gospodin Omnès svoj dućan reklamira latinskom igrom riječi, tu igru jamačno razumiju i cijene i on sam i važan segment njegovih mušterija; kad *omnibus* postaje naziv sredstva javnog prijevoza, veza značenja riječi i funkcije prometala jasna je dovoljnom broju ljudi da je prihvate širom svijeta. Istovremeno, međutim, traje i suprotan proces, proces *de-klasiciziranja antike;* svaka daljnja prenamjena riječi *omnibus* pokazuje da je riječ sve više i više vezana za prometalo, a sve manje za svoj latinski korijen. Krunski su dokaz obje krajnje točke – i osamostaljeni *bus*, i *omnibus* kao termin za skup filmova. Pritom brzina pojave skraćenog oblika *bus* svjedoči o *supostojanju* proturječnih trendova – erozija "klasične starine" odvijala se paralelno sa zenitom njezina poznavanja i vrednovanja.

Velesajam kulture 3 & Kultura promjene vode vas na putovanje kroz vrijeme SC 12.-17.12.	utorak 12.12.	srijeda 13.12.	četvrtak 14.12.	petak 15.12.	subota 16.12.	nedjelja 17.12.
Teatar &TD velika	20h D.B. Indoš: **VILOVANJE** *glazbena skica prema Zasluženoj temi D.B. Indoša*	19h Folklorni ansambl studentskog kulturno-umjetničkog društva "Ivan Goran Kovačić": **GORANOVCI I FOLKLOR ZA KULTURU PROMJENE**	20h R. Queneau: **STILSKE VJEŽBE** *predstava*	20h Studenti Muzičke akademije: **TWISTED CAROLS** *(Natjecanje u božićnom muziciranju)*		20h Kubus Kartel produkcija: **SKROZ** *performan*
Teatar &TD polukružna	21h **MANITA NEDEJA** (Martinović-Penava-Novoselić) *koncert*	19.30-20h N. Manojlović: **NOVI VALUNG** *performans* 21h **DRAŽEN FRANOLIĆ I NIMAI ROY** *koncert*	22h Kset: **„OUR BAND COULD BE YOUR LIFE"** *videoslušaonica (američka nezavisna scena 80ih)*	19.30-20h N. Manojlović: **NOVI VALUNG** *performans* 21h **DEATH DISCO+DeMode** *koncert*	21h **JOHN GRZINICH** *koncert*	18h O. Lozica: **KAMO JE NESTAO BOŽO B.?** *javna izvedba predstave* 22h Đurović / Tudor / Gagić / Slipčević: **ELEKTRONIKA** *koncert*
Teatar &TD crna	17h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **ZG_PERFORMANSI_ POLITIČKI PROTESTI** *izložba* 19-20h Autorski tim Božo Bauer: **ŽGARAVICA** *performans* 17-02h **OFFPROGRAM** *druženje i još svaštanešto*	17h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **ZG_PERFORMANSI_ POLITIČKI PROTESTI** *izložba* 17-02h **OFFPROGRAM** *druženje i još svaštanešto*	17h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **ZG_PERFORMANSI_ POLITIČKI PROTESTI** *izložba* 19-20h Autorski tim Božo Bauer: **ŽGARAVICA** *performans* 17-02h **OFFPROGRAM** *druženje i još svaštanešto*	17h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **ZG_PERFORMANSI_ POLITIČKI PROTESTI** *izložba* 17-02h **OFFPROGRAM** *druženje i još svaštanešto*	17h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **ZG_PERFORMANSI_ POLITIČKI PROTESTI** *izložba* 19-20h Autorski tim Božo Bauer: **ŽGARAVICA** *performans* 17-02h **OFFPROGRAM** *druženje i još svaštanešto*	17h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **ZG_PERFORMANSI_ POLITIČKI PROTESTI** *izložba* 17-21h T. Hatadi - SFF 2007 promo: **BODY-PAINTING LIVE PERFORMANS** 17-02h **OFFPROGRAM** *druženje i još svaštanešto*
Teatar &TD SEK			18-04h Produkcija: **CENTAR MARATONA KRATKOG FILMA**	non-stop Produkcija: **CENTAR MARATONA KRATKOG FILMA**	non-stop Produkcija: **CENTAR MARATONA KRATKOG FILMA**	0-19h Produkcija: **CENTAR MARATONA KRATKOG FILMA**
Teatar &TD dvorište	17h 3. Velesajam kulture: **PROPAST &TD-a** *instalacija*	17h 3. Velesajam kulture: **PROPAST &TD-a** *instalacija*	17h 3. Velesajam kulture: **PROPAST &TD-a** *instalacija*	17h 3. Velesajam kulture: **PROPAST &TD-a** *instalacija*	17h 3. Velesajam kulture: **PROPAST &TD-a** *instalacija*	17h 3. Velesajam kulture: **PROPAST &TD-a** *instalacija*
mm centar		19.30h **HRVATSKI DOKUMENTARCI IZ 60IH** (80') 22h D. Blažević: **KULTURNI KOLODVOR** (30') *repriza filma*	17.30h L. Anderson: **IF...** (111', UK) *repriza filma* 19.30h **HRVATSKI DOKUMENTARCI IZ 70IH** (80') 21h B. Ivanda: **POEZIJA I REVOLUCIJA - STUDENTSKI ŠTRAJK 1971** (60', Hrvatska) *dokumentarni film* 22h D. Blažević: **KULTURNI KOLODVOR** (30') *repriza filma*	16.30h J. Vigo: **NULA IZ VLADANJA** (41', Fr) *repriza filma* 17.30h Kugla glumište: **IZBOR ISJEČAKA PREDSTAVA IZ 80IH** *(Kukuvija drijemavica, Njihanje, Mekani brodovi...)* 19.30h **HRVATSKI DOKUMENTARCI IZ 80IH** (80')	16.30h T. MacDonald: **HEAVY METAL DRUMMER** (6', UK) *kratki igrani film* M. Makhmalbaf: **TRENUTAK NEVI-NOSTI** (78', Iran/Fr) *repriza filma* 18.30h D.B. Indoš / House of extreme music theatre: **IZBOR ISJEČAKA PREDSTAVA IZ 90IH** *(Rough ride of the spirit, Vrata...)* 20h Z. Mustać: **MEDIJSKE KOMPOZICIJE** (80')	16h Ch. Shepard/D. Shrigley: **TKO SAM JA I ŠTO JA ŽELIM** (8', UK) *kratki animirani film* Y. Lou: **LJETNA PALAČA** (140', Kina/Fr) *repriza filma* 18.30h D.B. Indoš / House of extreme music theatre: **IZBOR ISJEČAKA PREDSTAVA IZ 2000IH** *(Čovjek Vuk, O boli i šahu, Čovjek Stolac...)* 20h V. Zrnić: **DAN POD SUNCEM** (75') *film* 21.30h J. Swanberg: **LOL** (81', SAD) *igrani film*
galerija SC	18h Otvorenje izložbe grupe autora: **SC DANAS / IZ JUČER / ZA SUTRA** Dislocirani radovi: zid Kina SC-a, aula menze, Teatar &TD i MM centar *(stalni postav)*	16-23h Izložba grupe autora: **SC DANAS / IZ JUČER / ZA SUTRA** Dislocirani radovi: zid Kina SC-a, aula menze, Teatar &TD i MM centar *(stalni postav)*	16-23h Izložba grupe autora: **SC DANAS / IZ JUČER / ZA SUTRA** Dislocirani radovi: zid Kina SC-a, aula menze, Teatar &TD i MM centar *(stalni postav)*	16-23h Izložba grupe autora: **SC DANAS / IZ JUČER / ZA SUTRA** Dislocirani radovi: zid Kina SC-a, aula menze, Teatar &TD i MM centar *(stalni postav)*	16-23h Izložba grupe autora: **SC DANAS / IZ JUČER / ZA SUTRA** Dislocirani radovi: zid Kina SC-a, aula menze, Teatar &TD i MM centar *(stalni postav)*	16-23h Izložba grupe autora: **SC DANAS / IZ JUČER / ZA SUTRA** Dislocirani radovi: zid Kina SC-a, aula menze, Teatar &TD i MM centar *(stalni postav)*
Kino SC	20h **OTVORENJE 3. VELESAJMA KULTURE** + D.Blažević: **KULTURNI KOLODVOR** (30', Hrvatska) *dokumentarni film* 21h J. Vigo: **NULA IZ VLADANJA** (41', Fr) *igrani film* 22h L. Anderson: **IF...** (111', UK) *igrani film*	21h R. Pessoa: **TRAGIČNA PRIČA SA SRETNIM ZAVRŠETKOM** (8') *kratki animirani film* Ph. Garrel: **OBIČNI LJUBAVNICI** (178', Fr) *igrani film*	21h **NINA NASTASIA / THE CAPE MAY** *koncert*	21h T. MacDonald: **HEAVY METAL DRUMMER** (6', UK) *kratki igrani film* M. Makhmalbaf: **TRENUTAK NEVINOSTI** (78', Iran / Fr) *igrani film*	21h Ch. Shepard / D. Shrigley: **TKO SAM JA I ŠTO JA ŽELIM** (8', UK) *kratki animirani film* Y. Lou: **LJETNA PALAČA** (140', Kina/Fr) *igrani film*	18.30h S. Walker: **TEA BREAK** (6', UK) *kratki igrani film* R. Linklater: **SLACKER** (100', SAD) *igrani film* 20h Produkcija: **SVEČANA PROJEKCIJA MARATONA KRATKOG FILMA + DODJELA NAGRADA**
Predvorje kina SC	16-20h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **BILJEŽENJE GRADA - BILJEŽENJE VREMENA**, Treći Otvoreni ured - **OBITELJSKI FILMSKI ALBUM ZAGREBA** 17h 3. Velesajam kulture *(stalni postav)*: **"ČEGA SE SJEĆAM"** *zid povijesti*, **"OSOBNE PRIČE"** *audio svjedočanstva* 18.30h **OSOBNI ZNALAC** *edukativni razgovori 1 na 1-3*	non-stop 3. Velesajam kulture *(stalni postav)*: **"ČEGA SE SJEĆAM"** *zid povijesti*, **"OSOBNE PRIČE"** *audio svjedočanstva* 16-20h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **BILJEŽENJE GRADA - BILJEŽENJE VREMENA**, Treći Otvoreni ured **OBITELJSKI FILMSKI ALBUM ZAGREBA** 18.30h **OSOBNI ZNALAC** *edukativni razgovori 1 na 1-3* 20.05h **5 MINUTA POSLIJE 8** *tribina*	non-stop 3. Velesajam kulture *(stalni postav)*: **"ČEGA SE SJEĆAM"** *zid povijesti*, **"OSOBNE PRIČE"** *audio svjedočanstva* 16-20h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **BILJEŽENJE GRADA - BILJEŽENJE VREMENA**, Treći Otvoreni ured - **OBITELJSKI FILMSKI ALBUM ZAGREBA** 18.30h **OSOBNI ZNALAC** *edukativni razgovori 1 na 1-3* 20h M. Bačun *(moderator)*: **VEČER QUEER KNJIŽEVNOSTI I VESELJA** *književna večer*	non-stop 3. Velesajam kulture *(stalni postav)*: **"ČEGA SE SJEĆAM"** *zid povijesti*, **"OSOBNE PRIČE"** *audio svjedočanstva* 16-20h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **BILJEŽENJE GRADA - BILJEŽENJE VREMENA**, Treći Otvoreni ured - **OBITELJSKI FILMSKI ALBUM ZAGREBA** 18.30h **OSOBNI ZNALAC** *edukativni razgovori 1 na 1-3* 20.05h **5 MINUTA POSLIJE 8** *tribina*	non-stop 3. Velesajam kulture *(stalni postav)*: **"ČEGA SE SJEĆAM"** *zid povijesti*, **"OSOBNE PRIČE"** *audio svjedočanstva* 16-20h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **BILJEŽENJE GRADA - BILJEŽENJE VREMENA**, Treći Otvoreni ured - **OBITELJSKI FILMSKI ALBUM ZAGREBA** 18.30h **OSOBNI ZNALAC** *edukativni razgovori 1 na 1-3* 20.05h **5 MINUTA POSLIJE 8** *tribina*	non-stop 3. Velesajam kulture *(stalni postav)*: **"ČEGA SE SJEĆAM"** *zid povijesti*, **"OSOBNE PRIČE"** *audio svjedočanstva* 16-20h Bacači Sjenki / BLOK / (CDU): **BILJEŽENJE GRADA - BILJEŽENJE VREMENA**, Treći Otvoreni ured - **OBITELJSKI FILMSKI ALBUM ZAGREBA** 18.00h **OSOBNI ZNALAC** *edukativni razgovori 1 na 1-3* 19-20h Produkcija: **PROJEKCIJE NAJBOLJIH FILMOVA S PROŠLIH MARATONA** 21h M. Bačun *(moderator)*: **KAVANA BEIRUT** *književna večer*
Klub SC	22h KSET+Attack!: **50e PLESNJAK: TWISTERS, BOOM PACHA BOOM** *koncert*	22h KSET: **BRIT POP SLUŠAONICA**	22h **KSET**	17-19h T. Topolovec-Street Fashion Festival 2007 promo: **HEL-LOOKS.COM** *prezentacija* 19-21h Pink ambasada: **OMLADINSKI AKTIVIZAM** *(gosti „drug Tito" i Pink ambasadori)* 21h **KSET CAFFE**	17-19h T. Topolovec-SFF 2007 promo: **HEL-LOOKS.COM** *prezentacija* 20.30h Pink ambasada: **SELOTEJP AKTIVIZAM** *(Pink ambasadori i njihovi gosti)* 21.30h n,jab: **BICIKLOFON** *audio vizualni performans* 22h **KSET PARTY**	17-20h T. Topolovec-SFF 2007 promo: **HEL-LOOKS.COM** *prezentacija* i razgovor s autoricom **LIISOM JOKINEN** 20-21h T. Topolovec-SFF 2007 promo: **CUNTERVIEW.NET** *prezentacija* 21h Pink ambasada: **MLADEŠKI AKTIVIZAM** *(Pink ambasadori i njihovi gosti)* 22h **KSET**
Menza					20h M. Kurspahić: **SAD KAD JE KOMUNIZAM MRTAV MOJ ŽIVOT JE PRAZAN** *javna generalna*	20h M. Kurspahić: **SAD KAD JE KOMUNIZAM MRTAV MOJ ŽIVOT JE PRAZAN** *pretpremijera*
Predvorje menze	19-23h **VREMEPLOVI 3. VELESAJMA KULTURE** - Vaš dizajner, frizer i vizažist *(instalacija, još i u predvorju Teatra &TD i Klubu SC)* 21-24h **PUSTI, PUSTI MODU** *face-painting za posjetitelje*	19-23h **VREMEPLOVI 3. VELESAJMA KULTURE** - Vaš dizajner, frizer i vizažist *(instalacija, još i u predvorju Teatra &TD i Klubu SC)* 21-24h **PUSTI, PUSTI MODU** *face-painting za posjetitelje*	19-23h **VREMEPLOVI 3. VELESAJMA KULTURE** - Vaš dizajner, frizer i vizažist *(instalacija, još i u predvorju Teatra &TD i Klubu SC)* 21-24h **PUSTI, PUSTI MODU** *face-painting za posjetitelje*	19-23h **VREMEPLOVI 3. VELESAJMA KULTURE** - Vaš dizajner, frizer i vizažist *(instalacija, još i u predvorju Teatra &TD i Klubu SC)*	19-23h **VREMEPLOVI 3. VELESAJMA KULTURE** - Vaš dizajner, frizer i vizažist *(instalacija, još i u predvorju Teatra &TD i Klubu SC)* 21-24h **PUSTI, PUSTI MODU** *face-painting za posjetitelje*	19-23h **VREMEPLOVI 3. VELESAJMA KULTURE** - Vaš dizajner, frizer i vizažist *(instalacija, još i u predvorju Teatra &TD i Klubu SC)* 21-24h **PUSTI, PUSTI MODU** *face-painting za posjetitelje* 21.30 KI - kreativne intervencije: **21 minuta 6.x META 21.st.** *performans*
Dvorište	17h Intervencija radionice **STREET ART** *(stalni postav)*	17h Intervencija radionice **STREET ART** *(stalni postav)*	17h Intervencija radionice **STREET ART** *(stalni postav)* 17-21h **GRAH** 18h Produkcija: **START MARATONA KRATKOG FILMA! BANG!**	17h Intervencija radionice **STREET ART** *(stalni postav)* 17-21h **GRAH**	17h Intervencija radionice **STREET ART** *(stalni postav)* 17-21h **GRAH**	17h Intervencija radionice **STREET ART** *(stalni postav)* 21h KI - kreativne intervencije: **DASKINI ULIČARI** *performans* 22.30h Pajo/K. Jošt/D. Mikšić/K. Pohl/T. Topolovec: **DEKONSTRUKCIJA TRENDA ILI TREND DEKONSTRUKCIJE** *performans*
SC sve po svuda	22.30h T. Topolovec/Kultura promjene SC-a: **NAJDUŽA PISTA NA SVIJETU** *revija*	22.30h T. Topolovec/Kultura promjene SC-a: **NAJDUŽA PISTA NA SVIJETU** *revija*	22.30h T. Topolovec/Kultura promjene SC-a: **NAJDUŽA PISTA NA SVIJETU** *revija*	22.30h T. Topolovec/Kultura promjene SC-a: **NAJDUŽA PISTA NA SVIJETU** *revija*	22.30h T. Topolovec/Kultura promjene SC-a: **NAJDUŽA PISTA NA SVIJETU** *revija*	23.30h Grupa autora - SFF 2007 promo: **MODNE REVIJE MLADIH KREATIVACA**

cmyk